

ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల-౪.

ప్రచీన

ఆంధ్రనగరములు

(మొదటిభాగము)

గ్రంథకర్త:

ఆదిరాజు వీరభద్రరావు.

ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల- ౪.

ప్రాచీనాంధ్ర సగరములు

(మొదటి భాగము)

ర చ య త:

ఆదిరాజు- వీరభద్రరావు

ఃరిఘ్నేర్దు తెలుగు పండితుడు, చాదరుఘాటు కాలేజి,
కార్యదర్శి, శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి,
హైదరాబాదు-దక్కన్.

ప్రకాశకులు

ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల.

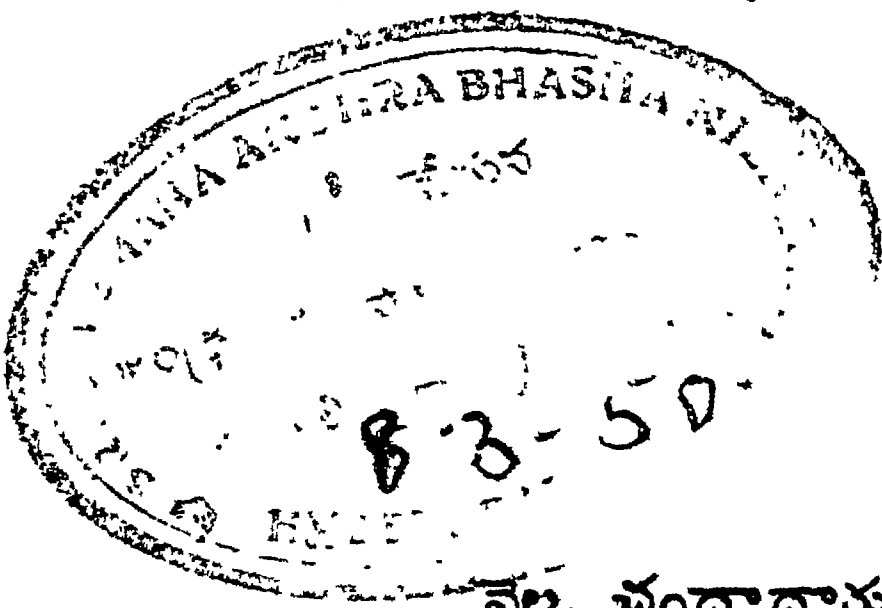
సుల్తానుబజారు, హైదరాబాదు-దక్కన్

౧౯౫౦.

రాజపోషకులు

౧. రాజా రామదేవరావు బహద్దరుగారు.
౨. రాజానాయని వేంకటరంగారావు బహద్దరుగారు.
౩. కొండా వేంకటరంగారెడ్డిగారు.

అన్నిహక్కులు గ్రంథకర్తవి.

వెల. చందాదారులకు ౧—౮—౦

వెల. క్షతరులకు ౨—౦—౦

పండిత:- అదిరాజు వీరభద్రరావు

అంకితము

ప్రథమాంధ్ర గ్రంథాలయము

శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్రభాషానిలయ ప్థాపకులును,
శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలి అధ్యక్షులును,
ఆంధ్రభాషా పోషకులును

అ గు

శ్రీ రాజానాయని వేంకటరంగారావు

బహద్దరు, మునగాల సంస్థానాధీశ్వరులవారికి
కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ
సమర్పితము.

అదిరాజు వీరభద్రారావు.

సంస్థాపకీయ భూమిక

ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల నాలుగవ కుసుమముగా “ప్రాచీనాంధ్రగ్రంథములు” అను గ్రంథమును అందజేయుటకు సంతసించుచున్నాము. ఈ గ్రంథమాలలో ఇదివరకు విస్తృత సామాజ్యము, తెలంగాణా ఆంధ్రోద్యమము (మొదటి భాగము), ఆంధ్రసాహిత్యచరిత్ర సంగ్రహము అనుమూడుగ్రంథములు వెలువడిన విషయము అందరకు, ముఖ్యముగా ఈగ్రంథమాల చందాదారులకు, తెలిసియే యున్నది.

“ప్రాచీనాంధ్రగ్రంథము”లను రచించినవారు ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు. వీరు జగమోగిన బ్రాహ్మణులు. హైదరాబాదు సంస్థానములో వీరివెరుగని సాహిత్య సేవకులులేరు. చాదర్ ఘాట్ హైస్కూలులో ప్రధానాంధ్రపండితులుగా చిరకాలము పనిచేసి, యీ మధ్యనే ఉపకార వేతనము తీసుకొని ప్రస్తుతము ఆంధ్రబాలిక ఉన్నత పాఠశాల (నారాయణగూడెము) లో పనిచేయుచున్నారు. మునగాల సంస్థానాధీశ్వరులు, శ్రీరాజనాయని వేంకటరంగారావు ఒహద్దరుగారు, కీ.శే. కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావుగారు మున్నగువారలచే స్థాపించబడిన సేక గ్రంథములనుప్రచురించిన విజ్ఞానచంద్రికాగ్రంథమాల కార్యనిర్వహణలో అధికాసక్తితో పనిచేసిరి. లక్ష్మణరాయ పరిశోధకమండలిలో ప్రధానకార్యకర్తలుగా నున్నారు. వీరి వ్యాసములు ప్రకటింపబడని తెలుగు పత్రికల సంఖ్య

తక్కువ. గోలకొండ పత్రికలో. అప్పుడప్పుడు ప్రచురింపబడిన తమ వ్యాసముల కొన్నిటిని ఆధారముగాగైకొని యీ గ్రంథమును సిద్ధముచేసినారు. తెలంగాణా ప్రాంతములో నున్న ప్రాచీనాధి నగరములను సామాన్య పాఠకలోకమునృప్తికి తెచ్చినారు. ముందుభాగములలో మరికొన్ని ప్రాచీన నగరములను గూర్చి ప్రస్తావించుచున్నారు. ఆధునిక ప్రాచీన భౌగోళికతత్వమునుదెల్పు ఈ గ్రంథము అదరు చదువరిగిది.

ఈ పుస్తకములో ప్రచురింపబడిన అలంపురసంబంధపు రెండు బ్లాకులు ఇచ్చిన గడియారం రామకృష్ణ శర్మగారికిని, ఇతరనగరములకు సంబంధించిన ఓడు బ్లాకులిచ్చిన హైదరాబాదు ప్రభుత్వపురాతత్వశాఖవాడికిని మాకృతజ్ఞతలు అందజేయుచున్నాము. గ్రంథపునర్ముద్రణలో అన్ని నగరములకు సంబంధించిన పటములు వేయుమని మనవిచేయుచున్నాము.

అతిస్వల్పకాలములో ముద్రణకార్యము పూర్తిచేసి మాకు లోడ్పడిన శ్రీ వాణీ ప్రెస్ యజమానులు అప్పారావు గారికి మా ధన్యవాదములు.

నూకల నరేంద్రమరెడ్డి, ఎం.ఎ.

సంపాదకుడు.

ప్రస్తావన

“ఆంధ్రదేశమును గుఱించియు, నాంధ్రరాజులను గుఱించియు, నాంధ్రవాఙ్మయమును గుఱించియు నెక్కుడు పరిశోధనలు చేసి కొత్త కొత్త వింతలను గనుగొనదలచిన వారికి హైదరాబాదు నందలి తెలుగుభాగమొక బంగారము వంటిది” అని శ్రీ కొమఱ్ఱాజు లక్ష్మణరావు పంతులుగారు ప్రవచించి యున్నారు. శ్రీ వారి యాదర్శానుసారము ౧౯౨౨ నుండి ఇచ్చట చరిత్రపరిశోధనకార్యము ప్రారంభము చేయుటయు, అది “లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలి” అను నామముతో మంచి కృషిచేసి యుండుటయు, ఏతన్నండలికి నేను ప్రారంభమునుండి కార్యదర్శిగా నుండుటయు అందరెరింగిన విషయమే.

ఆంధ్రవాఙ్మయము తరువాత ఆంధ్రచరిత్ర నాకు అభిమానవిషయము అగుటచే, నేను సంపాదకీయ భారము వహించిన శ్రీకృష్ణదేవరాయాంధ్ర భాషానిలయ రజతోత్సవసంబంధమున ప్రకటితములయిన రెండు సంపుటములందును ఇచ్చటి చరిత్ర మహాత్ముని పీఠయినంత వరకు ప్రదర్శించి యున్నాను. ఇట్లు నేను సాగించుచు వచ్చిన నాఆంధ్రచరిత్ర కృషిని హర్షించి హైదరాబాదు రేడియో నిలయము తెలుగుభాషాధిపతులగు మన్నితులు శ్రీ భాస్కరభోట్ల కృష్ణరావుగారు

మంచి సంకల్పము చేసినారు. శ్రీకృష్ణరావుగారి ప్రోత్సాహము, ఒత్తిడివలన హైదరాబాదు రేడియోలో సుమారు ౪౦ ప్రసంగములు చేసినాను. ఇవి అన్నియు పత్రికలలో ప్రకటితములయినవి.

నా యీ చరిత్ర ప్రసంగములను పుస్తక రూపమున ప్రకటించవలసినదిగా మిత్రులు నిర్బంధించసాగిరి. వానిని అచ్చు వేయించు శక్తి లేకను, వేరు కారణములవలనను సంకోచించుచుంటిని. ఈ ప్రసంగములలో కొన్నింటిని ఇట్లు గ్రంథ రూపమున నిప్పుడు ప్రకటించుట ఆంధ్రపితామహా, మాడపాటి హనుమంతరావుగారి నిర్బంధమే ముఖ్యకారణము.

ఈ గ్రంథమునందలి ఆలంపురము, ఆనగొండి, కల్యాణి, కొండాపురము, కొలనుపాక, గోలకొండ, ప్రతిష్ఠానము, భోనగిరి, రాచకొండ, వేల్పుగొండ కథనములు పదియు నా రేడియో ప్రసంగములు చిటుతుక మార్పులతో ఇందు చేర్చినాను. పానుగల్లు కథనము గోలకొండ పత్రికకు ప్రత్యేకముగా వ్రాసిన వ్యాసము. ప్రాచీనాంధ్రనగర వర్ణనములలో ఓరుగల్లు వర్ణన లేకపోయినయెట్లు? గ్రంథమునకు లోపముగా నుండగలదు” అని ఓరుగల్లునగరవర్ణన వ్రాయవలసినదిగా ఆంధ్రపితామహులవారు ఆజ్ఞాపించిరి. కావున ఆ భాగము ఈ గ్రంథముకొరకు ప్రత్యేకముగా వ్రాసియున్నాను.

నాకుగల పాండిత్యమల్పమగుటచేతను, మార్గదర్శకులు మృగ్యమగుటచేతను, నా యోషిక కొలది బహుగ్రంథా

వలోకనముచేసి, నేను తెలిసికొన్న యంశములను తెలియని సోదరాంధ్రుల యెదుట పెట్టుటయే నా విధియని తలంచి ఈ చిన్న గ్రంథమును ప్రకటించుటకు సాహసించినాను. ఇదియొక మహాత్కార్యము కాకపోవచ్చును. కాని ఇట్టి రచనా విధాన ముగల గ్రంథము తెలుగు భాషలో లేనందున ఇట్టి గ్రంథము నకు అవసరము కలదని నామనవి.

నా ఆంధ్ర చరిత్రకృషికి మంచి దోహద మిచ్చినవారు హైదరాబాదు రేడియో నిలయమువాడు, శ్రీ భాస్కరభొట్ల కృష్ణరావుగారు. వాటిని ప్రకటించి నన్ను సభావించినవారు గోలకొండ, తెలంగాణ, మీజాన్, పత్రికాధిపతులు. వీరలకు నా ధన్యవాదములు సమర్పించుకొను చున్నాను. ఈ గ్రంథ మునకు విషయములను సేకరించుటలో Descriptive sketches of His Highness The Nizam's Dominions, Imperial Gazetteer, చిలుకూరి వీరభద్రరావుగారి ఆంధ్రుల చరిత్ర, లక్ష్మణరావుగారి మహమ్మదీయ మహాయుగము, హైదరాబాదు ఆర్ష శాఖవారి నివేదికలు, పత్రికలు, రచనలు, హైదరాబాదు సమాచారము, లక్ష్మణరాయ వ్యాసవళి, గోలకొండ, శారద, సుజాత పత్రికలు, ధంసాచరిత్ర, భోనగిరినిగూర్చిన ఉద్బుధుస్తకము, ప్రతాపరుద్ర చరిత్రము, శ్రీకృష్ణ దేవరాయాంధ్రరజతోత్సవ సంచిక, మాడపాటి హనుమంతరాయ షష్టిపూరి సంచిక, శ్రీశేషాచారమున కవుల రచనలు తోడ్పడినవి. కావున ఈ పండితులకు నేనెంతయు కృతజ్ఞుడన యున్నాను.

ఇచ్చట ఆంధ్రోద్యమమునకును, శ్రీలక్ష్మణరాయ
పరిశోధక మండలికిని స్థాపకులును, పట్టుగొమ్మలును అగు
శ్రీ రాజానాయని వేంకటరంగారావు ఒహద్దరువారు నాయం
డలి కరుణచే అంగీకరించినందున ఈ గ్రంథమును శ్రీరాజా
గారికి సమర్పించుకొను చున్నాను.

ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాలవారును, ముఖ్యముగా
గ్రంథమాలస్థాపకులగు శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు
గారును దీనిని ప్రకటించి నన్ను గౌరవించినందుకు వారలకు
నా ధన్యవాదములు.

౧౫—౨—౧౯౫౦ }
హైదరాబాదు }

విధేయుడు
ఆదిరాజు, వీరభద్ర రావు

విషయసూచిక

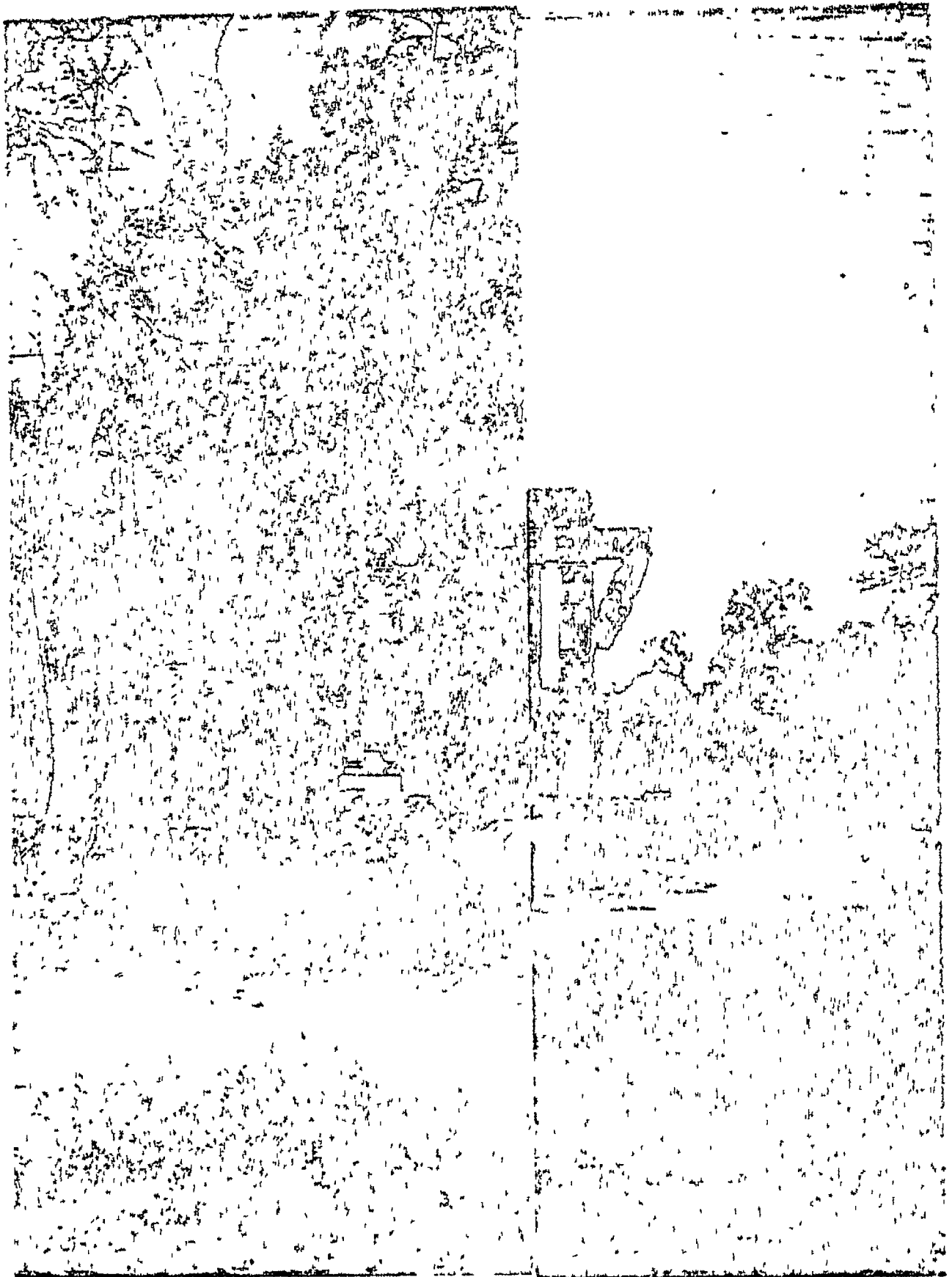
౧. అలంపురము	—	౩
౨. ఆనగొంది	—	౧౩
౩. కల్యాణి	—	౨౦
౪. కొండాపురము	—	౨౮
౫. కొలనుపాక	—	౪౦
౬. గోలకొండ	—	౪౯
౭. పానుగల్లు	—	౬౫
౮. ప్రతిష్ఠానము	—	౭౨
౯. భోనగిరి	—	౮౫
౧౦. రాచకొండ	—	౯౨
౧౧. వరంగల్లు	—	౧౦౦
౧౨. వేల్పుగొండ	—	౧౧౭

పటముల సూచిక

౧. గ్రంథకర్త .

౨. ఓరుగల్లు దుర్గము- ప్రాచీన దేవాలయ శిథిలములు	౧
౩. నటరాజస్వామి ఆలంపురము	౮
౪. వీరగల్లు- ఆలంపురము	౮
౫. ఓరుగల్లు దుర్గము - ఏకశిలాలయము	౩౨
౬. గోలకొండ కోట	౪౯
౭. పానుగల్లు దేవాలయములు	౬౫
౮. భోవగిరి దుర్గము- బారాదరి	౮౮
౯. ఓరుగల్లుదుర్గము- షి తాబుఖాను మహాలు	౧౦౪
౧౦. ఓరుగల్లు దుర్గము- మట్టికోట	౧౧౨

ప్రాచీనాంధ్రనగరములు.

“ అది మేలై నపురంబు పూజ్యచరితం
డారాజు రాణ్ణండలం
బది పార్శ్వంబున నావిధగ్ధ సభవా
రజ్జాస్యల త్కుద్ధతం
బది రాఽన్యక మద్ది వందినికరం
బా గాధలున్ సర్పమున్
గదలంజేసిన కాల మూర్తికి నమ
స్కారంబు సత్కీర్తికిన్ ”

భర్తృహరి.

అలంపురకథనము.

క్రింద్రదేశములో చారిత్రకముగన, మత విషయ కముగను ప్రఖ్యాతి కెక్కి వైభవసంపన్నమయి వెలసిన పురవరములలో అలంపురము గణనీయ మయినట్టిది. ఇది రాయచూరుజిల్లాలో నున్నది. తుంగభద్రానదీతీరమున నెలకొనియుండి ప్రకృతిరామణీయకమయి తనరారుచు, సమస్త సౌకర్యములతో నొప్పుచున్నది.

ఈ పురమెప్పుడు నిర్మితమయినదో సరియైన చరిత్రాంశములు తెలియుటలేదు. అయినను ఇది అత్యంత ప్రాచీనమయినదని చెప్పవచ్చును. శ్రీశైలమునకు అలంపురము పశ్చిమద్వారమని ప్రసిద్ధికలదు. కావున శ్రీశైల క్షేత్రముతో సమానమయిన వయఃకాలము గలిగినదని యాధియగుచున్నది. రెండు మూడు వేల సంవత్సరములకు పూర్వమే ఇది నిర్మితమయి యుండవచ్చును.

అలంపురములో “జోగులాంబ” నామాంకిత దేవాలయము ఇప్పటికిని గలదు. ఈ జోగులాంబను అత్యంత పురాతన కాలములో “యల్లమ్మ పురము” అని పిలుచుచుండిరనియు, “యల్లమ్మ పుర”మను పదమే క్రమముగా మార్పులు చెంది అలంపురమయినదనియు వాదముకలదు. మరియొక ప్రవాదము నుబట్టి చూడగా, ఈ పురము అతి విద్వారముగా పెరుగుచు పోవుచున్నందున ఒకానొక మునీశ్వరుడు “అలంపుర” అన్న

డట ! అలంపురీ అనగా, “పురమా ! ఇకవద్దు” అనగా ప్రవృద్ధి వద్దు అని భావము. అంతటితో పురవిస్తరణ మాగిపోయినదని చెప్పుచుందురు. శాసన లేఖనములలో దీనికి “హతంపుర”మను నామము డైనట్లు తెలియుచున్నది. “హతంపుర చిత్రీతమహాశివార్చనం” అని వర్ణనముయున్నది. బ్రహ్మేశ్వరుని నిలయమగుటచే నామము దీనికి బ్రహ్మపురి అనియు నామాంతరమున్నట్లు శాసనములవల్ల తెలియుచున్నది. విద్యా పీఠముగటచే విద్యాపురి అనియు ఇంకొక నామము వచ్చినది. ఈ పట్టి చూచినచో ముగ్ధముగా నున్న ముగ్ధుని డైనట్లు న బడదు. చివరకు నిలిచి, ప్రసిద్ధికెక్కి, ఇప్పుడు ప్రచారములో నున్ననామము “అలంపురము.”

ఈ నగర మిప్పుడు శిథిలమయి చాలవరకు అంగటికళను గోల్పోయి కనబడుచుండును. ఈ పురమిప్పుడు రాజకీయముగ ప్రాచీన ఖ్యాతి లేకపోయినను మత విషయముగ విశిష్టము నగు ప్రఖ్యాతులను గలిగియున్నది.

అత్యంత పురాతన కాలములో ఈ పురమునకు దేవుడే రాజుగాను డైనట్లు ! చారిత్రకముగ ముగ్ధము విచారించినచో శాసనములను బట్టి ఇది కల్యాణి పశ్చిమచాళుక్యుల పరిపాలన లోనున్నట్లు తెలియుచున్నది. చాళుక్య చక్రవర్తుల సామంతులు అలంపురమును గాజధానిగా చేసికొని పరిపాలించుచుండిరి. ఈ సామంతురాజులు ఆంధ్రి చోడులుగా నున్నారు. చాళుక్య చక్రవర్తి ఆరవ విక్రమాదిత్యుని రాజ్యరంభ కాలమగు క్రీస్తు

శకము ౧౦౭౬ నుండి చారిత్రకాంశములు కొంతకొంత వరకు తెలియుచున్నవి. త్రిభువనమల్లుడు, త్రైలోక్యమల్లుడు, భువనైకమల్లుడు, మున్నగు చాళుక్య చక్రవర్తులతో అలంపురమునకు సంబంధముగలదు. మహాస్థానాధిపతి ధరణీంద్రరాజు పండితుడు, మహాస్థానాధిపతి సోమేశ్వరరాజభట్టారకుడు, మహామండలేశ్వర మల్లు మహారాజు. మహామండలేశ్వర నిరుగళిచోళమహారాజు. బద్దెన చోడమహారాజు, శ్రీ మద్వేడ్డగావుల దండనారకుడు, మహామండలేశ్వర అశ్వ బరగండ పేమాదిదేవ మహారాజు మున్నగువారు పాలకులుగాను డిరి. తరువాత కాకతీయులు, ఔషు ఈ పురమునకు పాలకులుగా నున్నట్లు తోచుచున్నది. ౧౬ వ శతాబ్దములో బిజ్జు తిమ్మభూపాలుడు అలంపురి రాజుగానుండెను. ఈ రాజుష్కమ సంస్కృతముతో మూరారికవిరచించిన అనర్ఘురాసువ నాటకమును నద్య ప్రియ ధముగా విరచించి, ఆధ్రవాజ్ఞయ చరిత్రలో గణుతికెక్కియున్నాడు. ఇతడు చనపర్తి సాస్థానాధీశ్వరునిగు ట్టభాషాగోపాలరాయని మేల్లుడు ఈ పురమునుగూర్చి చరిత్ర పరిశోధన ఇంక నెంతో చేయవలసియున్నది. పరిశోధనాంశములు బయటపడిన కొలది ఈ పురముయొక్క ప్రాచీనత, బౌద్ధత్వము, వైభవము, సౌందర్యము వెల్లడి కాగలదు.

చారిత్రకాంశములు మనకెక్కువగా తెలియకపోయినను, ఈ పురముయొక్క ఘనతను జాటుటకు శిథిలావస్థలోనున్నను, ఇంకను హృదయము నొకర్పించుచు మనలను విభ్రాంతులను చేయగలుగు చరిత్ర రహస్యములు పెక్కుగలవు వైభ

వదశలో ఈ పురము ఎట్లుండెనో ఊహించవలసినదేగాని వర్ణించుట కలవిగాదు.

ఇప్పుడు కనబడు చిహ్నములన్నియు మతవిషయకమైనట్టివి. ఈ పురము పురాణ ప్రసిద్ధిగల గొప్ప శైవక్షేత్రము. ఇచ్చట సుమారొక చదరపుమైలు వైశాల్యముగల కోటగలదు. ఈ కోటలో పెక్కు దేవాలయములు గలవు. ఇచ్చటి శివునకు బ్రహ్మేశ్వరుడను నాచుముగలదు. ఇట్టి నామముగల శివాలయములు మరెచ్చటను అతగా కనబడవు. ఈ కోటలో తుంగభద్రకు సమీపముగా ఉత్తరదక్షిణపు వరుసగా బాల, కుమారవీర, విశ్వ, తారక, గరుడ, అర్క, స్వర్గ, పద్మ బ్రహ్మేశ్వరుల నబడు నవబ్రహ్మేశ్వరుల యాలయము లొక్కరీతి శిల్పముతో నొప్పుచున్నవి. ఈ దేవాలయముల శిల్ప చాతుర్యము అచ్చెరువు గొలుపుచుండును. కొంచెమేచి సున్నము నుపయోగించక రాళ్లనుమలిచి, తొలిచి, ఈ ఆలయములను గట్టియుండిరి. వీటి పయి శిల్ప విన్యాసమును గుఱుకుచుండెడి లతలు, పుష్పములు, విగ్రహములు, కన్నుల పండువుగా చెక్కబడినవి. పనితనపు అందమును దుండగులు చెడగొట్టినారు. దేవాలయ శిఖరములు పరమిషులవలె చతురాకారముగా వెలసి, ఘనమైన వేరునిధి శిల్పచాతుర్యముగల శిఖరములతో పరీవృతమయి యొప్పుచుండును.

నవబ్రహ్మేశ్వరులలో బాలబ్రహ్మేశ్వరుడు మాత్రము కళావంతుడయి యాతీతకులకు దర్శనయోగ్యుడుగా నున్నాడు.

ఈ లింగము శిలగాదు. లక్క, రుద్రాక్ష మొదలయినవానితో కప్పబడి యున్నట్లు తోచుచున్నది. మఱియు స్థలపురాణములలో జ్యోతిర్లింగమని విఖ్యాతిచెందియున్నది. ఇంకొక విచిత్ర విశేష మేమనగా, ఎన్ని వేల కిడివలతో అభిషేకము చేసినను ఒక చుక్కయైనను బయటికిరాదు. ఎక్కడికి పోవునో తెలియదు. బాలబ్రహ్మేశ్వరుడు ఈ క్షేత్రపు ప్రధాన దైవము. ఈ దేవాలయ సింహద్వారము ముందటి సోపానముల మీదనుండియే తుంగభద్రా నది ప్రవహించుచు, బాలబ్రహ్మేశ్వరులకు పాదాభివందన మొనర్చుచుండినట్లుండును.

స్థల పురాణమును బట్టియు, ప్రజాప్రవాదమును బట్టియు ఈ క్షేత్రము కాశీలో సమానమయినదని ప్రశస్తి కలదు. కాశీలో వలెనే ఇచ్చటను మణికర్ణికాఘట్టము, పాపనాశన ఘట్టము, హరిశ్చంద్ర ఘట్టము, మున్నగు అరువదినాలుగు ఘట్టములు కలవు. ఇచ్చట కొటిలింగములున్నవట ! ఇప్పటికిని లెక్క తేలలేదు. దేవాలయములు పెద్దవి, చిన్నవి ౧౦౦ కి పైగానున్నవి. కాశీలో మరణము దుర్లభమని చెప్పెదరు. అయితే, ఇచ్చట నివాసము దుర్లభమట! హంతపురమను నామముచుబట్టి యీపురము శాపగ్రస్తమయి యుండనోవును. అందుచేత నివాసమునకు దుర్లభమైనదేమో ! శివభక్తులెచ్చటెచ్చటనుండియో యిప్పటికిని వచ్చి దేవుని సేవించుకొని పోవుచుందురు.

అలంపురములోని దేవాలయములలో జోగులాంబ ఆలయము

యము పేర్కొనదగినది. ఈ దేవతనే ప్రాచీనకాలములో “యల్లమ్మ” అనుచుండిరట ! ఈమె ఆదిశక్తి. శ్రీ ఆది శంకరులవారు పేర్కొనిన అష్టాదశ శక్తిపీఠములలో నిది యొక్కటి యయియున్నది. కంచికామాక్షి, మధుర మీనాక్షి, కాశీవిశాలాక్షి మొదలగు శక్తి స్వరూపిణులతో సమానమైనట్టిదీ జోగులాంబ. ఈ పరాశక్తి విగ్రహము భయంకరమై ట్టిది. ఈ క్షేత్రమున ఈ జోగులాంబ ప్రభావమును విశేషముగ దెలుపుచున్నారు.

స్వాత్వమున, శిరోవిహీనముగ రేణుకాదేవి విగ్రహము కలదు. అసభ్యత్వమున నొప్పు నీవిగ్రహముండుట సుప్రసిద్ధమై వ క్షేత్ర సంప్రదాయమని తెలియుచున్నది.

ఈ ఆలయముల నొకరససిద్ధుడు గట్టించెననియు, శిల్పులకు, పనివాండ్రకు నొసగవలసిన భృతికి తుంగభద్రలోని యిసుకను పోవుచేసుకొమ్మని, యాకుప్పలపయి పసరును పిండువాడనియు, అట్లుచేయగా నెవ్వరెవ్వరెంత శ్రమ యొనర్చిరో యందులకుం దగినట్లుగా కాంచనము లభించెడిదనియు చెప్పుచున్నారు. అతడీ తీరున నాలయములను గట్టించి ప్రతిష్ఠనలిపి, తన పేరితో నొక శిలావిగ్రహమును చేయించి యుంచినాడని యొక విగ్రహమును చూపించుచున్నారు. ప్రదక్షణ మొనర్చుటకు అనువయిన యాలయ అంతర్భాగమున గర్భాలయపు గోడలో రససిద్ధ నాయకుడని పిలువబడునొక గణపతివిగ్రహము కలదు. దీనిని ఆలయము గట్టించిన రససిద్ధు డిసుకతో పసరుల

జయసింహ పేరగల్లు - ఆలంపురము

నటరాజస్వామి ఆలంపురము

భలమున నిర్మించెనని తెలియుచున్నది. స్మృతించినమాత్రాని
ఇసుకగా రాలు నీ విగ్రహము స్వయంవత్సక్తమని తోచెము
చున్నది.

గ్రామమునకు మధ్యభాగమున సూర్యనారాయణాల
యము గలదు. ఆలయ పైభాగమున అష్టదిక్పతులు వాహ
నాహుళులయి యున్నటుల చిత్రీంపబడియున్నది. ఆప్రికను
దశావతారములు కూడ చిత్రీంపబడియున్నవి. వాని క్రింద
వృక్షముక్రింద— బుద్ధుడుకాబోలు— బోధించుచున్నటు
లున్నది.

దక్షిణమువైపున నరసింహాలయముగలదు. ఇందలి
యుత్సవ విగ్రహములను, నరసింహ విగ్రహమును దివ్యసుంద
రములు. ఇచ్చటి కోటగోడలోనుండి నాల్గయిదు మోటల నీటి
ప్రవాహముకటి తూర్పుగా తుంగభద్రలో పడుచున్నది. ఇది
యెచ్చట పుట్టినదో గ్రహించుటకు వీలులేదు. నీరు పెంకాయ
పాలను బోలి నిర్మలముగా నుండును.

కోటకు నుత్తరముగా మూడు నాలుగు మైళ్లవరకును
తుంగభద్రయొడ్డున పెద్దగ్రామముగానుండి శిథిలమయిన చిహ్న
ములు గానవచ్చుచున్నవి. అందందు ఆలయపుటడుగు ప్రదేశ
ములు, ఆలయ శిల్యములు, నందులు, లింగములు, అనేకములు
గానవచ్చుచున్నవి. విశేషము తుంగభద్ర ప్రవాహపు టిసుక
క్రింద కప్పబడియున్నట్లును, త్రిపుటగల్గిననే లేచివిశేషములు
బయల్పడగలిగి యున్నట్లును తోచుచున్నది.

బ్రహ్మేశ్వరాలయమునకు మైలుదూరమున దక్షిణ
ముగా వివిధ విగ్రహములమధ్య రాక్షస ముఖముతో నొక
విగ్రహము నిల్చియున్నది. దీనిని గురిగింజ మాధవుడందురు.
ఇతడొకచేత వరిముల్లును బట్టుకొని, కాలికింద నొక అగ్నిగుం
డమును గలిగియున్నాడు. కాశీ క్షేత్రమునకంటె వరిముల్లంత
తక్కువ ప్రభావముగలదీప్రదేశమును వాని అగ్నిగుండమున
పడద్రోసి త్రొక్కెదనని చూపించుచున్నాడట !

గ్రామ మధ్యమందును; బాలబ్రహ్మేశ్వరుని ఆలయ
మునను రెండు పెద్ద సాలంకాయనలింగములు ౯౯౭ లింగము
లతో నొప్పుచున్నవి. మహిషాసుర మర్దనీ ఆలయము, వేంక
టేశ్వరాలయము, కామాక్షి ఆలయము, వీరభద్రస్వామి ఆల
యము, మొదలగునవి కలవు. ఇప్పుడు బాలబ్రహ్మేశ్వరాల
యము, సూర్యనారాయణాలయము, నరసింహస్వామి ఆల
యము, వేంకటేశ్వరాలయము, జోగులాంబదేవి ఆలయము,
వీరభద్రస్వామి ఆలయము అయినవి పూజాదులను గలిగియు
న్నవి. మహోత్సాహముతో సంవత్సరమునొకసారి గొప్పగా
వీటికి జాతరలు జరుగుచుండును.

కోటగోడకుపయోగించిన రాళ్లలో ననేకములు బౌద్ధ
జైన చిహ్నములు గలిగియున్నవి. సూర్యనారాయణాలయ
సమీపమున నొకరు వృక్షముక్రింద బోధించుచుండినట్లుండన్నది.
ఆ బోధించుచుండునది బుద్ధ దేవుడేమో. ఇట్టి చిహ్నములను
బట్టి యిది అత్యంత పురాతన కాలమున బౌద్ధక్షేత్రముగనో,

జైన క్షేత్రముగనో కూడ యుండి యుండెనా ?

ఇచ్చట పెక్కు వీరగల్లులు కలవు. వీరగల్లులనగా వీరుల స్వరూపములు చెక్కిన శిలలు. వీటిపై కొన్ని అక్షరములు చెక్కబడి యున్నవి. ఈ వీరులు రణరంగమన వీరశయనము నొందినవారుగా నున్నారు. కొన్ని వీరగల్లులు గోడలలో పూడి పోయి యున్నవి సామాన్యముగ ప్రతి వీరగల్లునయి ఒక విలాస పురుషుడు స్త్రీస్వయముతో విమానములో పోవుచు న్నట్లు ఒక చిత్రమును. యద్ధమున మరణించిన వారికి వీర స్వర్గము లభించునని మన పురాణగాథలు నుడువుచుండును గదా ! అది సూచితము కాబోలు.

అలంపురములో పెక్కు శాసనములు కలవు. కాని అందు కొన్ని ఆలయపు గోడలలో నిరికించబడి యున్నవి. కొన్ని అరుగులుగా పరుపబడియున్నవి. కొన్ని జనసంచారపు త్రోక్కుడులలో సరిగిపోయినవి. కొన్ని తుంగభద్రానది ప్రవాహము వలన నేర్పడిన యిసుక మేట భూగతమయియడంగియున్నవి. కొన్ని భిన్నములయియున్నవి. కొన్ని దట్టములుగా నున్నపు పూతలతో నఘోరించుచున్నవి. వీనిలో కొన్నింటిపయి అత్యంత పాచిన లిపి కనబడుచున్నది. వీటినిన్నిటిని జాగ్రత్తగా పరిశోధించినచో అపూర్వమునచ రిత్రాంశములు బయలుపడగలవని నిస్సందేహముగ నుడువవచ్చును.

మన పూర్వుల ధర్మ చింతన విస్తారమునకును, వితర
ణశీల ప్రదర్శనమునకు, కళాసౌందర్య లాలసత్వమునకును,
అలంపురక్షేత్రము ప్రబలదృష్టాంతముగా నున్నది.

ఆనగొంది కథ నము.

ఆనగొందినగరము చిన్నదగు ఆంధ్ర సంస్థానమునకు రాజధానిగా తనరారుచు కొంత షేరు ప్రతిష్ఠలను కలిగియున్నది. ఆనగొంది సంస్థానము శ్రీ శ్రీ నిజాము ప్రభువు వారికి సావంత రాజ్యముగా నుండియుండెను. ఇప్పటి నూతన రాజకీయ వ్యవస్థా పరిణామముగా సంస్థాన ప్రత్యేకత్వమును గోల్పోయి హైదరాబాదు రాష్ట్రము లో విలీనమయిపోయినది. కాని పురాతన కాలమున స్వతంత్ర రాజ్యముగానుండి ఆంధ్ర చరిత్రయందు ప్రముఖపాత్రను వహించి యుండెను.

ఆనగొంది పురము తుంగభద్రానదికి ఉత్తర తీరమున నిర్మితమయి యుండెను. ఈ ఆనగొంది రాజన్యలేతుంగభద్రా నది దక్షిణతీరమున వెలసిన సుప్రసిద్ధ విజయనగర షట్టణనిరాశ్తా నమునకు కారకులయి యుండిరి. విజయనగరము ప్రాముఖ్య మునకు వచ్చి ప్రబలినకొలది ఆనగొంది ప్రాముఖ్యము తగ్గ సాగెను. సృష్టికృమముననుసరించి విజయనగరము నాశన దేవత పాలుకాగా, తిరిగి ఆనగొంది రాజధాని నామగౌరవమునకు పాత్రమయెత్తిను. ప్రస్తుతపు ఆనగొంది రాజన్యలు విజయనగర రాజ వంశీయులే యయి యున్నారు.

ఆనగొంది యనగా ఏనుగులకోనయని యర్థము. దీనిని బట్టి ఆ ప్రాంతము నిబిడారణ్యామనియు, ఏనుగులెక్కువగా నుండు ప్రాంతమనియు తేలుచున్నది. ఈ అరణ్యామును కొట్టించి, ఆ పావన తుంగభద్రానదీ తీరమున పట్టణము కట్టించి, రాజ్య స్థాపనము గావించిన మహానీయుడెవ్వడో సరియైన చరిత్రాంశములు కానరావు. రామాయణములో వర్ణితమయిన కిష్కింధాపురమిదియేయనియు, శ్రీరామచంద్రుడు సుగ్రీవునితో మైత్రీః చేసికొని వానరులను సీతాదేవి యన్వేషణార్థము నలుదిక్కులకు పంపించిక్కడనుండియే యనియు, హనుమంతుడు సీతాసందేశమును గొనివచ్చి శ్రీరామునకు వినిపించినదిచ్చటనే యనియు, ఋష్యమూక పర్వతమిచ్చటనే యున్నదనియు చరిత్రకారులు భావించుచున్నారు.

చరిత్రలో ఆనగొంది పేరు యవనుల దాడిలో పరిచిత మగుచున్నది. యవనులనే వారు ఆశియా గ్రీకులు. ఈ యవనులు క్రీస్తుకు పూర్వము మూడవ శతాబ్దప్రారంభమున ఓడ దేశములో ప్రవేశించిరి. క్రీస్తు శకము అయిదవ శతాబ్దములో వారచ్చటనుండి తరుమబడిరి. వారట్లు రాజ్య విహీనులయి బయలుదేరి మధ్యపరగణాలనుజయించి, అచ్చటనుండి దక్షిణమునకు తరలి క్రీస్తుశకము ౫౧౫ ప్రాంతమున ఓరుగల్లులోని ఆంధ్ర రాజును జయించిరట ! ఈ యవనరాజులు ౮౫౮ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసిరట ! వీరు క్రీ. శ ౭౮౨ ప్రాంతమున రాజ్య విస్తరణము గావించుచు కొంత సముద్రతీర ప్రాంత ప్రదేశాలను సంపాదించగలిగిరి. ఈ ప్రాంతమునకు ఆనగొంది

రాజధానిగా నుండెను. క్రీస్తు శకము పదియవ శతాబ్దములో యవనులు తమరాజ్యాలను గోలుపోయిరి. అంతటితో ఈ గ్రీకు యవనులందరు బౌద్ధమతావలంబులయి యవన నామమును గూడ గోల్పోయిరి. ఆనగొండిలో దేశీయ రాజులు ఏడువందల సంవత్సరములవరకు రాజ్యము చేసియుండిరి. విశేషములేమియు తెలియవచ్చుటలేదు.

నందుడను రాజు క్రీ. శ ౧౦౧౪ లో ఆనగొండిలో రాజ్యము చేయసాగెను. ఇతడు నలుబది మూడు సంవత్సరములును, పిమ్మట ఇతని కొడుకు చాళుక్యరాజు రం సంవత్సరములును ఆనగొండినేలిరి. (౧౦౭౬-౧౧౧౭). చాళుక్యరాజు మొదటి కుమారుడు బిజ్జలుడే కల్యాణపురమునకు రాజయ్యెను. రెండవ కొడుకగు విజయధ్వజుడు ఆనగొండికి రాజయ్యెను. ఈ విజయధ్వజుడు ౩౯ సంవత్సరములు ఆనగొండినేలెను, (౧౧౧౭-౧౧౫౬). విజయధ్వజుని తరువాత ఆతని పుత్ర, ప్రాత్రకృమముగా అనుమరాజు, రామదేవరాయలు, ప్రతాపరాయలు కాలక్రమాను సారముగా రాజ్యమునేలిరి. ప్రతాపరాయల కుమారుడు జంబుకేశ్వరుడు ౧౨౯౭ లో సింహాసనమెక్కి ౩౭ సంవత్సరములు మహా దక్షతతో, జరరంజకముగ ఆనగొండి రాజ్యమేలి ౧౩౩౪ లో మరణించెను. ఆనగొండినేలిన పూర్వ రాజు పరంపరలో నీతడే కడపటివాడు.

జంబుకేశ్వరుడు పౌరుషశాలి యగుటచే, అప్పుడు ఢిల్లీ నేలుచుండిన మహమ్మదు తుఘ్లకును ధిక్కరించి వర్తించుచు

డెను. జంబుకేశ్వరుని స్వాతంత్ర్య నిరతిని మహమ్మదు తుఘ్లకు సహింపజాలక ఆనగొంది పయి దాడిసలుప పైస్యమును పంపించెను. పండ్రెండవ సంవత్సరములు యుద్ధము జరిగెను. అయినను జంబుకేశ్వరుడు ఢిల్లీశ్వరునకు లోబడడయ్యెను. ఇంతలో ఢిల్లీశ్వరుని మేనల్లు డొక ఘోరాపరాధముచేసి, మహమ్మదు తుఘ్లకుఁ గోపానలమున పడి మృగ్గుఁడు తప్పించుకొనిపోయి జంబుకేశ్వరుని శరణు జొచ్చెను. జంబుకేశ్వరుడు వాని కభయహస్తమిచ్చెను. జంబుకేశ్వరునిపయి యిదివర కేకుర్చిద్దండె యుద్ధము నలుపుచుండిన ఢిల్లీ సుల్తాను ఈ మేనల్లుని కారణమున మరింత అగ్రహం వేశుడయి ప్రచండ పైస్యమును గూర్చుకొని స్వయముగ నేతెంచి, యుద్ధసంరంభమును నడుపసాగెను. కాని జంబుకేశ్వరుని జయించుట కష్టమనియే అతడు తలంచెను. అంత నామేనల్లుని నాకప్పగించితివా యుద్ధముమాని వెడలిపోయెదనని సుల్తాను రాయబారములు ప్రారంభించెను. శరణాగత తాణ బిరుదాంకితుడగు జంబుకేశ్వరుడు వారి రాయబారములను త్రోసివేసి యుద్ధము చేయసాగెను. ప్రచండ సేనాబలముగల మొగలు చక్రవర్తితో పోరుట దుర్ఘటమయిపోయెను. అపజయము నిక్కమని తెలియగనే తురుష్కుల చేతబడకుండ, తన భార్యా పుత్రాదులను తనచేతమీదుగా నటకి, ఆ ఖడ్గ సహాయుడయి రణరంగమునకుఁ జేరి ఘోరముగా బోరి జంబుకేశ్వరుడు వీరశయనము నొందెను. విజయుడయి మహమ్మదుతుఘ్లకు ఆనగొందిని సర్వనాశనమును చేసి ఆరుగురిని ఖయిదీలుగా ఢిల్లీకి తీసికొని పోయెను. ఈ ఆరుగురిలో ఆనగొంది రాజ్య మంత్రి యొకడు, కోశాధ్యక్షుడు రెండవవాడు, మిగత

నలుగురు గొప్ప సరదారులు. మఱి పేరు హరిహర రాయలు. కోశాధ్యక్షుని పేరు బుక్కరాయలు.

హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు అనువారిద్దరు సోదరులు. ఓరుగల్లు కాకతీయ చక్రవర్తి యొద్ద గొప్ప ఉద్యోగములతో నుండిరి. కాకతీయ సామ్రాజ్య పతనానంతరము ఈ సోదరులిద్దరు తమ అదృష్టమును వెతుకుకొనుచు ఆనగొంది చేరిరి. ఆనగొందిరాజు వారి తెలివితేటలను, సాహస పరాక్రమములను గని ముగ్ధుడయి వారిసిద్ధిని తన కొలువులో చేర్చుకొని రాజ్య పరిపాలనా భారము వారిపయి వదలెను.

మహమ్మదు తుఘ్లకు ఆనగొందిలో మలిక్ నాయబు అను వానిని పాలకునిగా నియమించి ఢిల్లీకి వెడలిపోయెను.

ఆనగొంది రాజ్యప్రజలు జంబుకేశ్వరునియెడ భక్తిభావములు కలిగి వానిని దేవునివలె గౌరవించుచుండిరి. తమ ప్రభువట్లు నాశనముకాగా ప్రతీకార భావముతో మలిక్ నాయబు పయి తిరుగబడిరి. పారతంత్ర్యమును సహించలేకుండనున్న యా ప్రజల యలజడి మలిక్ నాయబును గడగడలాడించెను. తాను పెద్ద సంకటముతో నున్నట్లు ఢిల్లీకి విన్నపములు పంపుకొనెను. ఢిల్లీశ్వరుడు మిక్కిలి నష్టపడి యుండుటచేతను, అలసి యుండుటచేతను తిరిగి యుద్ధ ప్రస్థానమునకు జంకి తనయొద్ద చెరలా నున్న యార్థురికి చెరవదిలించి, ఆనగొంది రాజునకు అమాత్య శేఖరుడుగానున్న హరిహరరాయలకు ఆనగొంది రాజ్యాధిపత్యము నొసంగి, తనకు సామంతుడుగా నుండునట్లు ఒడబరి

చెను, బుక్కరాయలను ఆనగొంది రాజ్యమునకు మంత్రిగా నియమించెను.

హరిహరరాయలు, బుక్కరాయలు అను సోదరులిద్దరు ఈ విధముగా ఆనగొంది రాజ్యమునకు రాజును, మంత్రియు పరుసగా నయిరి. ఈ సోదరులే శ్రీ మాధవ విద్యారణ్యస్వాములవారి తపోబల సహాయముతో కీ. శ. ౧౩౩౬ లో విజయనగర నిర్మాతలయి, విజయనగర సామ్రాజ్యమునకు మూలపురుషులయి పన్నెకెక్కిరి విజయనగర సామ్రాజ్యము ౧౫౬౫ లో తాళికోట యుద్ధమున సర్వనాశనము కాగానే, విజయనగరమును మసల్మానులు కొల్లగొట్టుటయేగాక ఆనగొందిని కూడ కొల్లగొట్టి ధ్వంసము చేసిరి. అప్పుడు విజయనగర రాజవంశీయుడగు రామరాయల తమ్ములు తిరుమల రాయలు పెనుగొండ లోను, వేంకటాద్రిరాయలు చంద్రగిరిలోను రాజ్యములను స్థాపించుకొని యేలసాగిరి. చంద్రగిరినేలుచుండిన, శ్రీరంగరాయుని వారే కీ. శ. ౧౬౩౯ లో ఈస్టిండియా కంపెనీవారికి మద్రాసు ప్రాంతమును ఇచ్చియుండిరి. కీ. శ. ౧౬౫౩ లో చంద్రగిరిని గోలకొండ నవాబులు జయించిరి. అప్పుడు ఈ రాజవంశమునకు ఆనగొంది యొక్కటియే మిగిలిపోయెను. ౧౬౮౮ లో గోలకొండ మొగలుల స్వాధీనమయిన తరువాత ఆనగొంది మొగలుల నామంతరాజ్యమాయెను. ౧౭౭౬ లో టిప్పుసుల్తాను ఆనగొంది నాశ్రమించి అప్పుడు రాజ్యముచేయుచున్న తిమ్మప్పరాజును సింహాసన భ్రష్టునిగావించెను. అంతటి తోనాగక మందిరములను కూలద్రోసి, పట్టణమును దగ్ధము

చేసెను. ఇట్టి దారుణ కార్యముల మూలకముగా విజయనగర రాజవంశమునకు సంబంధించిన అమూల్య లేఖనములును నశించి పోయెను. టిప్పుసుల్తాను యుద్ధమునందోడి మరణించి నతరువాత బ్రిటిషు ప్రభుత్వమువారు ఆనగొంది రాజవంశీయుని గద్దెపెనెక్కించి, ఆ రాజునకు రు. ౧౩౦౦-౦-౦ లు మాసికభృతి ప్రసాదించిరి. ఇప్పుడు శ్రీరాజా శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారు ప్రకాశమానులుగా నున్నారు. వీరు విజయనగర సామ్రాజ్య కడపటి చక్రవర్తియగు రామరాయల వంశజుల యియున్నారు.

ఆనగొంది నగరమును పదునారవ శతాబ్దప్రారంభములో నరసింగ రాయలవారు పాలించుచుండిరి. నరసింగరాయలవారు పట్టణమునకు ప్రాకారకుడ్యములు నిర్మించి దుర్గమును బలిష్ఠమొనరించిరి. వాయవ్య దిశనుండు కోటగోడ ఒక మైలు పొడవుండును. ఈ కోట గోడల నొరిసికొనియే తుంగ భద్రానది ప్రవహించుచుండును. అయితే ఈ కోటగోడ లిప్పుడు శిథిలావస్థలో నున్నవి.

కల్యాణి కథనము.

దక్షిణాపథము నేలిన రాజులలో చాళుక్యులు సుప్రసిద్ధులు. ఈ వంశీయులు రాజ్యమును పంచుకొనిరి. తూర్పున వేంగీ రాజధానిగా నేలిన వారు తూర్పు చాళుక్యులయిరి. పశ్చిమమున కల్యాణి రాజధానిగా నేలినవారు పశ్చిమ చాళుక్యులయిరి. పశ్చిమ చాళుక్యరాజగు రెండవ పులకేశియు, తూర్పు చాళుక్యరాజులలో మొదటివాడయి ఆంధ్రుడని ప్రఖ్యాతికెక్కిన కుబ్జ విష్ణువర్ధనుడును అన్నదమ్మలగుటచే పశ్చిమ చాళుక్యులు ఆంధ్ర కూటమిలో చేరినవారేయని చెప్పవలయును. పశ్చిమ చాళుక్యులను మహారాష్ట్రులనియు, కర్ణాటకులనియు అభిమానములను పురస్కరించుకొని వేర్వేరు విధముగా చరిత్రకారులు వ్రాసినారు. కాని ఇవి తరువాత పెట్టిన పేర్లు. చాళుక్యులును శాతవాహనుల వలెనే ఆంధ్రులు.

చాళుక్యులు సమిష్టి కుటుంబముగా నున్నప్పుడు వాతాపి (బాదామి) నగరము వారికి రాజధానిగా నుండెను వాతాపి నగరములో నిలచిపోయిన పశ్చిమ చాళుక్యులు కల్యాణి నగరమును కీర్తి, శ. ౯౦౦ లో రాజధానిగా చేసికొనిరి. ఈ కల్యాణి-నగరము గుంపుర్గా జిల్లాలో నున్నది. దీనికి కటకమనియు,

కల్యాణి కటకమనియు నామాంతరములుండెను.

చాళుక్యులు రాజధానిగా చేసికొనకముందే కల్యాణి యొక ప్రముఖనగరముగా నున్నట్లు తోచుచున్నది. కల్యాణి కటకాధీశుడగు బల్లహుడను వాడు నందగిరి యని పిలువబడు చుండిన నాందేడు రాజగు సోమదేవరాజును యుద్ధములో జం పెను. సోమదేవరాజు భార్యయగు రాణీసిరియాలదేవి అప్పుడు గర్భవతిగానుండెను. ఈ సిరియాలదేవి శత్రుబారి పడకుండ హనుమకొండలోని మాధవశర్మలను బ్రాహ్మణోత్తముడు శరణమిచ్చి రక్షించెను. ఈ రాణి కుమారుడే మాధవశర్మ. ఇతడు కాకతీయ వంశమునకు మూల పురుషుడయి విఖ్యాతి చెందెను. ఇది క్రీ. శ. నాల్గవ శతాబ్దములో జరిగిన కథ.

క్రీస్తుశకము ఆరవ శతాబ్దములో చాళుక్యరాజగు పుల కేశి యనువాడు చోళరాజధానియగు కాంచీపురమును ధ్వంసము చేసినవాడట. దానికి బదులుగా చోళరాజు కల్యాణిని నాశనము చేసినట్లు ఒక శాసనము వల్ల తెలియుచున్నది. తరువాత నీపట్టణము ఎట్లో కోలుకొని ప్రసిద్ధికి వచ్చి సకల సంపద్యైభవములతో తులదూగుచుండగా, పదియవ శతాబ్దములో రాష్ట్రకూట రాజగు రెండవ అకాలవర్షుడు కల్యాణిని స్వాధీనము చేసికొనుటకు ప్రయత్నించినట్లు కనబడుచున్నది.

చాళుక్యరాజగు తైలపదేవుడను మూడవ విక్రమాదిత్యుని కాలములో అనగా క్రీ. శ. ౯౮౦ ప్రాంతములో కల్యా

ణినగరము రాజధానినామ గౌరవమును పొందెను. ఈ వంశములో అయిదవ వాడగు సోమేశ్వరుడు పదునొకండవ శతాబ్దములో కల్యాణిని ప్రపంచములోని పట్టణములకు అందచందములందును, వైభవము నందును వేలిబంతిగా నొనర్చెను. అంత ఐతర రాజులకును దానిపయి మోహము కలుగసాగెను.

కీర్తి. శ, ౧౧౫౦ లో రెండవ తైలపదేవుడు చాళుక్యసింహాసనమునకు వచ్చెను. అప్పుడు కాలచుర్యరాజు బిజ్జలుడు తైలపదేవుని యోడించి కల్యాణిని స్వాధీనము చేసికొనెను. కాలచుర్యవంశపతనానంతరము హొయిసలులు, యాదవులును కల్యాణితోపాటు చాళుక్యరాజ్యమును వరుసగా పాలించిరి.

పదునాల్గవ శతాబ్దములో గుల్బర్గా యందు బహమనీ రాజ్యము స్థాపితమయినప్పుడు కల్యాణి ఆ రాజవంశమువారి వరమయ్యెను. తరువాత నది విజాపుర నవాబుల స్వాధీనములోనుండగా, అహమదు నగరు నవాబు హుస్సేన్ నిజాంశాహ ఆక్రమించెను. ఈతనిపై విజయనగర రాజు రామరాయలు దాడిసలిపి ఘోరముగా పోరి కల్యాణి పట్టణమును స్వాధీనము చేసికొనెను. రామరాయల కల్యాణి దండయాత్ర విషయమును—

“విశ్వామిత్రునిగొల్చి రాముడతఁ

డుర్విం జెందె గల్యాణమున్

విశ్వామిత్రులు గొల్వరాముడితఁ

దుర్విం జెందె గల్యాణము
శశ్వత్కీర్తులు రాములయ్యిరువురు
సాధించు కల్యాణలా
బైశ్వర్యంబులు ధర్మ నిర్మధన ధ
ర్మాలంబన వ్యక్తము. ”

అని రామరాజభూషణకవి రామాయణ కథాంశము
తో పోల్చి చక్కని శ్లేషలో వసుచరిత్రయందు చమత్కరిం
చినాడు.

అప్పటి లిఖితములను బట్టి చూచినను బిజాపూరురాజ్య
ములో కల్యాణి అత్యంత సంపద్వృద్ధి గలిగి శోభావంతముగా
నుండెను. ౧౬౩౫ లో దీనివయి మొగలులు దాడి సలిపి, పుర
జనులను వధించి పట్టణమును భీభత్సము చేసిరి. అంతటితో
నాగక ౧౬౫౬ లో ఔరంగజేబు స్వయముగా సేనను నడు
పుచు కల్యాణిని ముట్టడించెను. కోటలోనివారు పౌరుష ప్రతా
పములు నెరపుచు యుద్ధము చేసిరి. బిజాపూర దండయాత్రాసం
దర్భమున “దేశమును కొల్లకొట్టండి. కల్యాణిలోని ప్రతి భవన
మును, ప్రతి నిర్మాణమును కూలగొట్టండి. ఆ ప్రదేశమును
గద్దలకును, గుడ్లగూబలకును నివాస యోగ్యముగా చేయండి”
అని ఔరంగజేబు తన పరివారమునకు పదేపదే తాఘిదులు
పంపసాగెను, కోటచుట్టునుండిన కందకమును పూడ్చిరి. కోట
బురుజులపై ఫిరంగులను గురిపెట్టి కాల్చి పడగొట్టిరి. కోటగోడ

లను కూలగొట్టిరి. ఔరంగజేబు అనుకొన్నంత పని జరిగెను. ఈ పురాతన పట్టణము సంపూర్ణ వినాశముపాలు కావుటకు ఔరంగజేబుయొక్క మతోదేయిక చిత్తవృత్తియు శతమును మూల కారణములని చరిత్ర కారులభిప్రాయ పడుచున్నారు.

కల్యాణి పట్టణము అత్యంత వైభవదశలో నున్నప్పుడు నువిశాలమయి, జనాకీర్ణమయి, మహోన్నత దేవాలయములకును, రాజప్రాసాదములకును, రమణీయ మందిరములకును, సుందరోద్యానములకును తావలమయి యుండియుండుననుటకు లందేహములేదు. ఇప్పుడు వాటిజాడలేమియు కనబడవు. శిథిలావశేషములగు నిరాకారపు మట్టిదిబ్బలు ఇప్పుడు మనకు ఎల్లయెడ నేత్రగోచరమయి వైభవ సంపన్నమయి ప్రకాశించిన ఆ చాళుక్య రాజధాని పూర్వరంగమును స్ఫురింపజేయుచుండును.

చీనా దేశపు బౌద్ధ యాత్రీకుడగు హ్యూయన్ త్సాంగు వ్రాతలవలన పురాతన సంస్కృతి కొంతవరకు గోచరమగుచున్నది.

ఇచ్చటి భూసారము ఫలవంతమైనట్టిది. ఇచ్చట ధాన్యాదులు పుష్కలముగా పండుచుండెను. ఇచ్చట వాతావరణము సమశీతోష్ణముగా నుండెను. సత్సంప్రదాయములు ప్రచారములోనుండెను.

ఇచ్చటి జనులు దీర్ఘకాయులు. పౌరుషవంతులు. ఎట్టి

అవమానమున గూడ సహించెడివారుకారు. శరణుజొచ్చిన నా
నిరిక్షించుటకు వెనుదీసెడివారుకారు. తమకు ద్రోహముచే
సినవారియెడ ప్రతీకారచర్య తీసికొనదలచినచో, తమ
శత్రువునకు ముందు తెలుపకుండ నుండెడివారుకారు. రాజు
గారి కొలువులో వందలకొలది శూరభటులుండెడివారు. వారు
యుద్ధమునకు బోవునపుడు మత్తు పదార్థములను బాగుగ సేవిం
చెడివారు. అట్టిస్థితిలోనున్నవాడు ఒక్కొక్క బల్లెమును మా
తము కేలధరించి పదివేలమంది శత్రువులను ఎదిరింప గలుగు
చుండెను. ఇట్టి భటసమూహమును చూచుకొని రాజు గర్వించు
చుండెను. సేనానాయకు డేవడయిన యుద్ధమునందోడిపోయి
నచో వానికి దేహదండన విధించుటకు మారుగా వాడు ఆడు
దానివలె చీరను, రవికను ధరించునట్లు చేసెడివారు. అట్టి అవ
మానమును భరించలేక వాడే ప్రాణములను త్యజించు స్థితికి
తెచ్చుచుండెడివారు.

ఇచ్చటి జనులు విద్యా ప్రియులుగా నుండిరి. నూరారు
మతములుండెను. వీటిలో సుమారు అయిదువేలమంది నైస్థి
కులుండుచుండిరి. వందలకొలది దేవాయతనములుండెను. వివిధ
మతావలంబులకు ఆవాసమయి యుండెను. సగరములోపలను
వెలుపలను పెక్కుదివ్యస్తూపములు విలసిల్లియుండెను. వీటిన్ని
టియందును గత నలుగురు బోధి సత్పులు అధిష్ఠించి తమ పాద
చిహ్నములను నిలిపియుండిరి. ఈ దివ్యస్తూపములను ఆశోక
వర్ధన మహారాజు నిర్మాణముచేసెను. ఇంక నెన్నో స్తూపములుం
డెను. ఇవియన్నియు రాతిని, ఇటుకలను ఉపయోగించి కట్ట
బడినట్టివి. పట్టణమునకు దక్షిణముగా కొద్ది దూరమున ఒక

పురాతన బౌద్ధారామముండెను. దీని మధ్యభాగమున అవలోకి తేశ్వరబోధిసత్వుని శిలావిగ్రహముండెను. ఇతడు వీరప్రదాత గానుండెను.

పురాతన కల్యాణి పట్టణము మతదృష్టిలోకూడ ప్రఖ్యాతి వహించెను. కాలచుర్య రాజగు బిజ్జలుడు రాజ్యము చేయుచున్న కాలములో బసవన్న మంత్రీగానుండెను, ఈతడు వీరశైవ మత స్థాపనాచార్యుడయ్యెను. ఈ మత సాంప్రదాయ కులను లింగాయతులనెదరు. బసవనారాధ్యుని సోదరిని రాజు పెండ్లాడెను. రాజుగారిశో గల బౌద్ధవ్యమువల్లను, మంత్రీత్వ పదవి వల్లను బసవనారాధ్యుడు అధికార శిఖరమునందెను. తన నూతన మత విధానము నవలంబించిన వారినే రాజోద్యోగము లందు నియమింపసాగెను. ఈ మతములో వర్ణ భేదమునుగూర్చిన పట్టింపు కొట్టి వేయబడెను. ఇందు చేరినవారు ఏ కులమువారయినను సరే శివ ప్రతినిధులగు జుగమదేవతలు. బసవేశ్వరుడు నందికేశ్వరుడు. లింగాయతులు మద్య మాంసములను వర్జించి పాకశుద్ధియందును, భోజన విధియందును కఠిన నియమములను పాటించుచుండిరి. శివలింగము, నందిశ్వరుడు వీరు పూజించు దైవములు.

బసవన్న మతము ప్రచండముగా కల్యాణిపురమునను, రాజ్యమునను విజృంభించెను. తనకొక విరుద్ధులను బసవనారాధ్యుడు నిర్దాక్షిణ్యముగా వధించెను. ఈ వధకథావిధానములో రాజు బిజ్జలుడుకూడ తన ప్రాణములను గోల్పోయెను. ఆంధ్ర కర్ణాటక దేశములనుండి బౌద్ధ జైన మతములు కూకటివేళ్లతో

పెళ్లగింప బడుటకు వీగశైవ మతము ముఖ్యకారణమాయెను.

ఆ కల్యాణి పట్టణము నశించినది. అచ్చటిప్రజల పౌరుషము నశించినది. ఇప్పుడదియొక కుగ్రావమయి ఒక నవాబు గారి జాగీరుగా ముగా “కల్యాణి” పేరుతో నిలచియున్నది.

కల్యాణి పట్టణమునకు అసతిదూరమున నారాయణ పురముగలదు. ఇదియొక తటాకతీరమున కట్టబడినది. చాళుక్యుల కాలములో నిదియొక పుణ్యస్థలముగా నుండెను ! శిల్పనైపుణ్యశోభిషిమలగు రాతిచెక్కడములు, విగ్రహశకలములు లండనులోని ఇండియా మ్యూజియము భవనము నలంకరించుచు, కల్యాణి ప్రాంత శిల్పసంపదను, వైభవమును జాటుచున్నవి.

కొండాపుర కథనము.

కొలపురుషుని ప్రభావముచేత భూగర్భమున మటు
 మాయమయిన ఆంధ్రనగరము లెన్నియో ఈ
 హైదరాబాదు రాష్ట్రమునా కలవు. అట్టి ఆంధ్రనగరములలో
 నొక్కటియగు నట్టిది కొండాపురము. ఈ కొండాపురమును
 ప్రాచీనకృష్ణానదీతీర్థముయొక్క యునికి మొన మొన్నటివరకు భార
 తీయ చరిత్రకారులు కనివినియెనుంగని నూతన చరిత్రాం
 శము.

ఈ కొండాపురము ఇప్పుడొక చిన్న గ్రామముగా
 నున్నను, దాని ప్రాంతమునందు అత్యంత ప్రాచీనకాలమున
 అనగా రెండువేల సంవత్సరముల క్రిందట నొక ఆంధ్ర రాజ
 ధానీ నగరము విలసిల్లి, వైభవోపేతమయి యుండెననుట ఆం
 ధ్రులకును, చరిత్రకారులకును ముదావహమగు విషయము
 గదా !

కొండాపురము హైదరాబాదునకు ౪౩ మైళ్ల దూర
 మున బిడరుకు పోవు రాచబాట సమీపమున మెదకు జిల్లాలో
 నున్నది. ఇదియొక చరిత్ర ప్రాధాన్యముకల స్థలమని కనుగొ
 నిధమొక అకస్మాత్సంఘటనము. కొండాపురము కాపురస్థుడు

సయ్యిదు హుస్సేను అను పేరుగలవాడు ఆర్ష శాఖలో భృతుక్తి
డుగా నుండెను. పురాతన మాస్కిపుర ప్రదేశములను త్రవ్వ
చుండినప్పుడు కనబడిన ఇటుకలను అతడు చూచి ఇట్టి యిటు
కలే మా కొండాపురమునందును వర్షాకాలమున బయటపడు
చుండునని ౧౯౩౯ లో అసిస్టంటు డైరెక్టరుగానుండిన ఖాజా
మహమ్మదు అహమ్మదుగారితో చెప్పెను. ఆయన యీ
అద్భుతాంశమును స్మరణ పుస్తకములో వ్రాసికొని, కొంతతర
పిడి కలుగగానే కొండాపురమునకు పోయెను. ఆయన చేసిన
ప్రథమ పరీక్షయందే అచ్చట నొక చరిత్ర సామగ్రి గని కల
దని గ్రహించెను. అంతట ఆర్ష శాఖవారు ౧౯౪౧ మార్చి
నెలలో త్రవ్వట ప్రారంభించిరి.

ఈప్రదేశము ౮౦ ఎకరముల జొన్న చేను. అచ్చటచ్చట
మంటిదిబ్బలు గనుపడుచుండెను. ఈ మంటి దిబ్బలకును కొండా
పురగ్రామమునకును మధ్యగా నొకయేరు ప్రవహించుచున్నది.
ఈ యేటి నరికట్టి యొక తటాక నిర్మాణము చేయబడినది.
సప్త సంతానములలో నొక్కటగు తటాక నిర్మాణమునందభి
మానులై పాఖాల, రామప్ప, లక్ష్మారము మొదలగు తటా
కములను నిర్మించిన కాకతీయ ప్రభువులే యీ కొండాపుర
తటాకమును నిర్మించియుందురు. ఇట్లే దివి బంధించకుండినచో
మంజీరా నదికిది మంచి ఉపనదియయి యుండియుండును. జలస
మృద్ధిగల యీ నదీతీరముననే పురాతన పట్టణమును కట్టియుం
డిరనెట స్పష్టము.

ఆర్ష శాఖోద్యోగులు మొట్టమొదట పరీక్షగా నొక గోయి

త్రన్వి, చుట్టును కందకాలు తీసిచూచిరి. ఆ పరీక్షాఫలితము ప్రోత్సాహకరముగా నుండుటచే, ఇక దాని అంతు తెలిసికొన వలయునని కృతనిశ్చయులయి పనిచేయసాగిరి. రెండుమూడడుగులలోతునకు త్రవ్వగానే ఇండ్ల శిథిలాలు కనబడెను. ఇంకను త్రవ్వచుపోగా ఇటుకలతోను, మట్టితోను కట్టిన గోడలు, రాతి కాలువలు, కమ్మరికొలుములు, పెద్ద పెద్ద మట్టిగాబులు, స్తూపములు, చైత్యములు, విహారములు, కనబడినవి. ఇంకను భాండములు, విగ్రహములు, పూసలు, సొమ్ములు నాణెములు దొరకినవి. వీటిని పరిశోధించగా ఇదియొక పట్టణముగా నుండెననియు, వర్తకస్థానముగా విలసిల్లియుండెననియు వివిధ వృత్తులుగల కర్షకారులకు నిలయమయి పరిశ్రమ కేంద్రముగా నొప్పుచుండెననియు, టంకసాలగూడ నొకటి యుండెననియు, వ్రజలు జౌద్ధమతావలంబులనీయు స్పష్టముగా తేలినది.

ఇచ్చట కుమ్మరులు, కమ్మరులు, కంసాలులు, ఉప్పరులు, వడ్రింగులు, మొదలగువారును, వివిధకళలయం దారి. తేరినవారును, భాగ్యవంతులును, బీదలును నివసించుచుండిరి. వ్రజల ధార్మిక విశ్వాసములు, వస్త్రాద్యలంకారములు, నాగరకతాదులు ఎట్టివిగానుండెనో అచ్చట దొరకిన వస్తుజాలమునుబట్టి యూహించుట కవకాశము కలుగుచుండెను.

ఇచ్చటి కుమ్మరి సామాన్యమా ? కాదు. చిత్రకళను, శిల్పకళను మేళవించిన ప్రతిభాశాలి. ఈతడు భాండారములనే గాక గాజులు, సొమ్ములుకూడ చేయుచుండెడివాడు. ఈత

ని భాండములు చిన్నవి, పెద్దవి పెక్కురకములుగా నున్నవి. ఎఱ్ఱనున్న నే వాడుచుండెను. ఒకజాడి అసాధారణమయిన పని తనము గలిగి ఎత్తుగా నున్నది. ఒక భాండము తొమ్మిదడుగుల వలయము, మూడడుగుల లోతు గలిగి వన్నె చిన్నెలతో సిగ నిగలాడుచున్నది. అతని భావనాబలము ఎంతగొప్పదో చూడుడు. మృణ్మయపాత్రములన్నియు ఎఱ్ఱగానుండి తళతళ మెఱయుచు, ఆకుపచ్చ, ఎరుపు, పసుపురంగులలో చిత్రాల్పకార భూషితములయి పలుచగా, నాజూకుగా నుండి కుంభకారుని శిల్పకళా చాతుర్యమును జాటుచున్నవి. గృహలోపకరణములు గానుండిని భాండములు సామాన్యముగానున్నవి. దేవపూజ యందుపయోగించెడు భాండములవయి బౌద్ధమత సంబంధము లగు సాంకేతిక చిహ్నములు చిత్రితములయి యున్నవి. ఈ చిహ్నములు ౧౯ కనబడినవి. ఒకదానిమీద త్రిరత్నములు చిత్రింపబడినవి. త్రిరత్నములనగా, బుద్ధంశరణంగచ్ఛామి, ధర్మంశరణంగచ్ఛామి, సంఘంశరణంగచ్ఛామి అను బౌద్ధ మంత్రము. ఈ మంత్రమును త్రిశరణములనిగూడ అందురు. ఇట్టి త్రిరత్నాంకిత భాండములను పూజయందు అభిషేకతీర్థ మున కుపయోగించు చుండిరట.

ఈ కుమ్మరివాడు కుండలనేగాక బోలు విగ్రహములను గూడ తెల్లని మెత్తని మట్టితోచేసి త్రివర్ణములతో చిత్రించి, ఆవములో కాల్చి సిద్ధము చేయుచుండెడివాడు. ఈ విగ్రహములలో కొన్ని బోధిసత్వుడు, యక్షుడు, యక్షిణి, కుబేరుడు మొదలగు దేవతలరూపములని గుర్తింపబడినవి. కొన్ని జాతక

కథాభాగములను దెలుపునట్టివిగా నున్నవి. ఈ విగ్రహముల తలలపయి వివిధములయిన శిరోవేష్టములుగలవు. బౌద్ధమతమునకు సంబంధించిన పద్మము, ఘర్మ చక్రములు అందచందములతో నొప్పారుచుండెడివి కలవు. ఇవి అమరావతి శిల్పమును బోలియున్నవి.

సాధారణముగా చిత్రకారుడు సమకాలమువారి హావభావములను, వేషములను చిత్రించుట సహజము. ఈ యూహ సరియైనచో ఆర్యజాతినిగాక దాక్షిణాత్యులను బోలిన ఆవిగ్రహాలను బట్టి యానాటి ప్రజల రూపములను గ్రహింపగలుగుదుము. వారు తలలపై వివిధములయిన పాగాలు చిత్ర విచిత్రముగా ధరించుచుండిరి. మెడలో హారములు వేసికొనుచుండిరి. చెవులకు పోగులు పెట్టుకొనుచుండిరి. వారి జుట్టు, కట్టు విధములు తెలియనగు చున్నవి. కొన్ని విగ్రహములు ఆత్మానందమును సూచించు మందహాస ముఖవలసితములు. కొన్ని విగ్రహములు ఆత్మశాంతిని సూచించు ధ్యానమగ్న విలసితములు. ఆంతరంగిక భావములను వ్యక్తీకరించుటయందును, శిల్పకళావిన్యాసమును బయలుపరచుటయందును ఇవి యజంతా చిత్రముల శోభకు ఎంతమాత్రము తీసిపోవు. జంతువులలో సింహము, ఎద్దు, గుఱ్ఱము, గొట్టెవిగ్రహములు దొరకినవి. ఒక స్త్రీ తన యెడిలో బిడ్డనుంచుకొని, చేతిలో పిడిగల విననకట్టనో భర్మచక్రమునో, ధూపమువేయు పాత్రనో పట్టుకొనియున్నది. కొన్ని స్త్రీ పురుష విగ్రహముల ఎడమచేతిపై రామచిలుకో, పావురమో కూర్చుండియున్నది. విగ్రహము

లన్నిటియందును జీవకళ యుట్టిపడుచుండును.

మానసానందమున గూర్చునది హాస్యముకదా ! ఈ శిల్పి హాస్య ప్రియుడుగా గూడ కనబడుచున్నాడు. కుంభకారుని మట్టి విగ్రహములలో కొన్ని యీవిషయమును తెలివిడి చేయుచున్నవి. ఆచట్టిముక్కు, ఆ వికారరూపములు, ఆలంబకేశములు, ఆజారుముడులు, ఆ ఒత్తుపెదవులు మనలను నెంటనే నవ్వించజాలి యున్నవి. ఆవల కట్టుపద్ధతులు, ఆసాముల సంపద, ఆతలగుడ్డలు అజంతా చిత్రములను తలపునకు తెచ్చుచుండును. ఇచ్చటి కుంభకారకళ భరతఖండమనం దపూర్వమయి ఆకళాచారిత్రమున నూతనాధ్యాయమునకు తోవవీయుచున్నదట !

ఇచ్చటి కమ్మరీడును గట్టివాడే. వీడు ఇనుముతో చేసిన కొడవల్లు, గొడ్డల్లు, పటకాలు, బాకలు, ఉలులు, మేకులు, నాగల్లు, మొదలగునవి దొరకినవి. వీటినిబట్టి యచ్చటి వారు వ్యవసాయ పృత్తిగలవారయి యుండిరని తోచుచున్నది. బల్లెముల అగ్గిములును దొరకుటచే ఇచ్చట బల్లెములు చేయుచుండిరనియు, ఆపట్టణమున పై న్యముండియుండెననియు స్థానించుచున్నది. పై న్యముడుచోటు సామాన్య గ్రామముగా నుండదుకదా ! కొలుములు, తిత్తులు, కాల్చిన పనిముట్లను చల్లార్చుటకు పెద్ద పెద్ద నీళ్ళబాసలు, కమ్మరంగల్లు ఎక్కువ సంఖ్యలో కనబడినందున కమ్మరిపని అచ్చట భారీయెత్తుమీద సాగుచుండినట్లు మనము గ్రహింపవచ్చును.

ఇచ్చట దొరకిన రత్నసువర్ణ మయములగు సొమ్ములను భాగ్యవంతులు ధరించుచుండి యుండవచ్చును. వెండి, రాగి, దంతపు, ఆచ్ఛిప్ప సొమ్ములను సామాన్యములు పెట్టుకొనుచుండి రని అనుకోవచ్చును. మరి బీదసాదల కొరకుగాబోలు మన కుంభకారుడు అందచందములతో సొమ్ములను సృష్టించి వారి ముద్దుమరిపెములు తీర్చినాడు. జపమాలలపూసలు, కంఠహారములు, కరకంకణములు శోభాయమానములుగా నున్నవి. రత్నాభరణములు, కృత్రిమ రత్నాభరణములు వివిధాకారములలో నున్నవి. కొన్ని గుండ్రనివి, కొన్ని కోలగానున్నవి, కొన్ని త్రికోణాకారముగలవి. కొన్ని అర్థచంద్రాకృతినున్నవి. దొరకిన వాటిలో మట్టిసొమ్ములే యెక్కువగా నున్నవి. ఆవములొకాల్చి తీసిన మట్టిగాజులు, మట్టిహారములు, మట్టితాయెతులు బీదవారు ధరించుటకేయుద్దేశింపబడినవి. తాయెతులు శృంగారమునకేగాక దయ్యాల పీడ వదిలించుకొనుటకును ఉపయోగించుకొనుచుండిరి. భాగ్యవంతులు బంగారు కాసుల దండలు వేసి కొనుచుండగా బీదల తృప్తికయి మన కుంభకారుడు బంగారు కాసులయొక్క వన్నె, రూపు, నాణ్యము, అందచందములతో దీటువచ్చునట్టి మట్టికాసులను సృష్టించినాడు. ఇట్టి మట్టి కాసులదండలు మెడలో వేసికొని బీదపడుచులు కులుకుచుండిరి కాబోలు. ఈ మట్టికాసులు క్రీస్తు శకపు మొదటి శతాబ్దపు రోమక నాణెములను బోలియున్నవి. కనుక రోమక నాణెములచ్చట చలామణి యగుచుండెననియు, మనవారలు రోము దేశముతో వర్తక వ్యాపారములు జరుపుచుండిరనియు స్పష్టమగుచున్నది. క్రీస్తు శకము మొదటి శతాబ్దములొ రోమక

మతాచార్యుడగు ఆగస్తసు ముద్రగల మేలిమి బంగారు నాణె మొకటికూడ అచ్చట దొరకినది. ఇచ్చటి స్వర్ణకారుడు, కుంభకారుడు ఒకరి నొకరు మించు పనితనమును ప్రదర్శించుటకు పరుగులు వేసినారు.

రాజరికముయొక్క తీవి స్వాతంత్ర్యము తెలిసికొన వలయునన్నచో సిక్కాయే ప్రబల సాక్ష్యము. కొండాపురములో శాతవాహన రాజుల సిక్కా ప్రచారములో నుండెను. ఇచ్చట సుమారు నాలుగువేల నాణెములు దొరకినవి. ఇందు ౧౦ వెండివి, ౧౦౦ పంచలోహములవి, ౫౦ రాగివి, మిగత నాణెములు సీసపువి. ప్రతి నాణెమునకు బల్లిగలదు. ఇట్టి బల్లి నాణెములనే 3-౪ వేల వండ్లకిందట భారతీయులు వాడుచుండిరి. ఇందు కొన్ని ఎట్టి లిఖితములు లేక సాంకేతిక చిహ్నములు గల ఆంధ్రనాణెములు. కొన్ని శాతవాహన వంశమునకు సంబంధించి ఇంతకు పూర్వము దొరకనట్టివి. వీటివయి బ్రాహ్మీలిపిలో గాఢలుకలవు. ఇంకొక విశేషమేమనగా, ఈ నాణెములు చేయుటకు నుపయోగించెడు అచ్చుదిమ్మెలకూడ ఇచ్చట దొరకినవి. కావున ఆ దిబ్బప్రాంతము ఆ యాంధ్రనగరములో నాణెమును పోతపోయు టంకిసాల యుండుభాగమని ఆర్షశాఖాధ్యక్షులుగా నుండిన మిస్టరు గులాం యెజ్దాని గారు అభిప్రాయపడినారు. టంకిసాలయుండు ప్రదేశము రాజధాని పురమో, దా.లో సదృశశ్రమగు పురమో అయియుండును. ఇందు శాతవాహన వంశజులయిన గౌతమీ పుత్ర శాతకర్ణి, వసిష్ఠిపుత్ర పులమావి, శివశ్రీ పులమావి, యజ్ఞశ్రీ

శాతకర్ణి అను సామ్రాట్టులకు చెందినవని నాలుగు నాణెములు స్పష్టపరచుచున్నవి. కొన్ని చతురాకారముగ సీనపు నాణెములు గలవు, ఇట్టివి ఇతఃపూర్వము ప్రకటితము కాలేదు. ఇదియు శాతవాహనులవే. ఇచ్చట దొరకిన వెండినాణెములనుబట్టి శాతవాహనులకు వెండినాణెములుకూడ నుండెనను కొత్త విషయము తెలిసినది. కొన్ని రాజముద్రకలుకూడ దొరకినవి. అందలి యక్షరముల స్వరూపమునుబట్టి అవి క్రీస్తుశకము మొదటి శతాబ్దమునాటివి. అనగా సుమారు రెండువేల సంవత్సరముల క్రిందటివి.

కొండాపుర భూగర్భములోని గృహనిర్మాణ విధానము నిరాడంబరముగా నున్నను వాస్తుశాస్త్రజ్ఞుల శిల్పకళా వైద్యుష్యమును ప్రస్ఫుటము చేయుచున్నవి. నివేశనగృహములకేమి, దేవమందిరములకేమి వివిధ పరిమాణములుగల యిటుకలతో గట్టబడినవి. ఈ యిటుకలను చెరువులోని బంకవట్టితో చేసియుండిరి. ప్రాకారకుడ్యముల కపయోగించిన యిటుకలు ౨౩ అంగుళముల పొడవు. ౧౨ అంగుళముల వెడల్పు ౨ ౪ అంగుళముల మందము గలిగియున్నవి. వలయాకారముగ నుండెడు స్తూపములకును, చైత్యములకును వాడిన యిటుకల మూలలు వంపులుగానుండి సరిచేయవలసిన అవసరములేకుండ ఒప్పియున్నవి. ఈ యిటుకలు ౨,000 సంవత్సరములనుండి చెక్కుచెదరకుండ నుండుట ఎంత గణనీయమయిన విషయమో చూచితిరా ! వాటి ప్రక్కలు నునుపుగానుండి పేర్చిపెట్టినప్పుడు అందముగా కనబడుచుండును. ఇండ్లపైన పెంకులు గప్పుచుండిరి.

నేలకు గచ్చు చేయుచుండిరి.

ఇచ్చట మూడు విహారములు, రెండు చైత్యములు, మూడు స్తూపములు, ఒక దాగోబా ఇప్పటివరకు కనబడినవి. దాగోబా యనునది ధాతుగర్భము. ధాతుగర్భమనగా బుద్ధ దేవునిదంతమో, అస్తికలో సమాధిచేసిన ఆలయము. ఒక విహారములో 2 గదులు కలవు. ౪, ౫ గదులమధ్య ౫ అడుగుల అంగుళముల వెడల్పుగల తోవకలదు. ప్రతిగది ౧0 చదరపు అడుగులున్నది. బౌద్ధబిక్షువుల నివాసార్థము మూలలయందు కొట్టిడీలు గలవు.

ఈ విహారమునకు దక్షిణముగా రెండు చైత్యములు కలవు. అందొకదాని లోపలిభాగము ౨౫ అడుగుల ౪ అంగుళముల పొడవు, ౧0 అడుగుల ౪ అంగుళముల వెడల్పుకలది. మరొక చైత్యము ౨౧ అడుగుల ౪ అంగుళముల పొడవు, ౧౨ అడుగుల వెడల్పు కలిగియున్నది. ఒక స్తూపము ప్రాకారాంగణములో నున్నది. మరియొక స్తూపముయొక్క ఆవర్తపు అడ్డు కొలత ౧౯ అడుగులున్నది. దేవమందిరములు కొన్నియున్నవిగాని అవి చాల చెడిపోయియున్నవి. ఏవంవిధ విషయములను బట్టి ఆ నగరవాసులు బౌద్ధమతమునందు గాఢభక్తి కలవారయి యుండిరని తేలుచున్నది. ఇచ్చట బుద్ధదేవుని ప్రతిమ యొక్కటియు దొరకకుండుటచే ప్రజలు హీనాయన సాంప్రదాయమునకు చెందిన బౌద్ధులయి యుండియుండురని తలంపవలసి యున్నది.

ప్రతి గృహమునకును, ప్రతి అంగడికిని ఒకటో రెండో చక్కగా కట్టబడిన నేలమాళిగలు కనబడుచుండుట చోద్యముగా నుండగలదు. ఇట్టి నేలమాళిగలు అధికసంఖ్యలో నున్నవి. వీటిలోనే వివిధ నాణెములు, అచ్చుదిమ్మెలు, పవిత్ర విగ్రహాలు, అమూల్యాభరణాలు, పూసలపేర్లు మొదలగు నవి దొరకినవి. వాటిసమూల్యముగా భావించి భద్రముగా నచ్చట గుప్తపరచి యుండనోవు.

ఇంతవరకు చేసిన వర్ణనాంశములనుబట్టి కొండాపుర ప్రాంతమందలి శిథిలనగరము రెండువేల సంవత్సరముల క్రిందట విశిష్ట సభ్యత కలదియై క్రీ. పూ 300 ల నుండి క్రీ. శ 200 ల వరకు అనగా 500 సంవత్సరములు నకల సంపద్యైభవములతో జనాకీర్ణమయి విరాజిల్లి యున్నట్లు చరిత్రకారుల భిప్రాయ పడుచున్నారు. శాతవాహన రాజన్యులు ప్రతిష్ఠానము (పైథన్)లో రాజ్యము చేయుచుండినప్పుడు వానికి ప్రాకార పరిఘాపరివృతములగు ముప్పది నగరములుండెనని ఆ కాలమునాటి పాశ్చాత్యులు వ్రాసియున్నారు. ఆ ముప్పదింటిలో నీ కొండాపుర మొక మేలిపురమయి యుండవచ్చునని అనుకొనుచున్నారు. ఉత్తర భారతమునందు తక్షశిలానగరమునకు గల ప్రాముఖ్యము దక్షిణాపథమున నీ కొండాపురమునకు గలదని యిండియా గవర్నమెంటు అర్ధశాఖాధిపతి రావు బహద్దరు కె య్. దీక్షితులుగారు వచించియున్నారు. ఇంక నీ కొండాపురపు మహాత్ములంతగొప్పదో మీరే యోచించండి. ఇంకొక అద్భుత సారాంశ మేమనగా, బిదరు ప్రాంతమే ప్రాచీన విదర్భ దేశమను

ఊహసరియైనచో, ఈ కొండాపురము శ్రీకృష్ణుని అగ్రమహిషి రుక్మిణీదేవి జన్మస్థలమగు కుండిసపురమయి యుండియుండు ననుటకు అవకాశము కలుగుచున్నది.

ఈ నగర జీవితపు జాడలు కీ. శ రెండవశతాబ్దాంతము వరకే కనబడుచున్నవి. కావున ఆకాలమందే యది నాశన మయియుండును. ఇది ఎట్లు నాశనమయినదో తెలియదు. భూకంపమువల్లనో, శత్రువుల దాడిఫలితముగానో, బౌద్ధుల త్రీణపరిణామముననో ఈ చక్కని ఆంధ్రనగరము నాశము పాలయియుండును. ఎట్లయిననేమి? కాలపురుషుడు తన పాభావమును జూపియున్నాడు. మన ఆర్ష శాఖివారి పుణ్యాన, ముఖ్యముగా శ్రీ ఖ్వాజా మొహమ్మదు అహమదు సాహేబుగారి సమంచిత శ్రద్ధాభిమాన వైపుణ్యముల పర్యవసానముగ కొండాపుర వైభవోదంతమును వినగలుగు భాగ్యము ఆంధ్రులకు లభించినది.

కొలనుపాక కథనము

కొలనుపాకపురము నల్లగొండ జిల్లాలో నున్న పురాతన పట్టణము. ఆంధ్రదేశములో ప్రాభవమును గోల్పోయిన మహాపట్టణములలో నిదియొక్కటియై యున్నది. ఇది యిప్పుడు నవాబు బహిరామద్వైలా బహదూరువారి జాగీరులోని చిన్న గ్రామము. దక్షిణాపథములో రాజకీయముగను మతవిషయముగను గొప్ప కేంద్రస్థానముగానుండి పశ్చిమదిక్కు యుండెనుటకు అచ్చట ఇప్పుడు దృగ్గోచరమగు శాసనములు, శిల్పచిహ్నములు ప్రబల తార్కాణముగా నుండగలవు.

ఈ పట్టణము కొలిపాక, కుల్పాక, కొట్టియపాక, కొల్లియపాక, కొట్టిపాక కొల్లిహాకె అను పేర్లతో శాసనములందు గనబడుచున్నది. ఇవిగాక బింబావతిపురి, వ్యాఖ్యనగరము, సరోవర కుటీరము, సోమశేఖరపురము, కుదుటపురి, కుళుదపురము అను నామములతోకూడ ఇది వ్యవహరింపబడుచుండినట్లు స్థలపురాణాదులు తెలుపుచున్నవి. కొలనుపాక అననదియే వ్యవహారములోనున్నది. కొలిపాక ఘహాత్యయము కావ్యమును గలదు.

ఈ పురమును గూర్చి క్రమానుసారముగా చరిత్రాం

శములు తెలియుటలేదు. ఇచ్చట సుమారు ౫౦ శాసనములు దొరకినవి. ఇంకను ఎన్నో భూగర్భముగ్గ నున్నట్లు తోచుచున్నది. ఇప్పుడు బయటబడిన శాసనములనుబట్టి పండితులు చరిత్రశకములను సంధించి, కథారూపమేర్పరచుటకు ప్రయత్నించుచున్నారు. ఈ శాసనములలో సుమారు ౧౫౦ సంవత్సరముల చరిత్రాంశములు తెలియుచున్నవి.

కల్యాణి పశ్చిమ చాళుక్యచక్రవర్తుల పాలనములో పదునొకండవ శతాబ్దమునుండి కొలనుపాకలో చాళుక్యరాజు ప్రతినిధులు ఉండి పరిపాలనము సాగించుచుండినట్లు కనబడుచున్నది. జగదేకమల్లుని పేరు సూచించు శాసన మొకటి కలదు. ఇతడు మొదటి జగదేకమల్లుడయిన యెడల క్రీ. శ. ౧౦౪౨ నాటికే ఇది చాళుక్యరాజ్యము లో నున్నట్లు తెలగలదు. క్రీ. శ. ౧౦౬౭ లో త్రైలోక్యమల్లన ప్రథమ సోమేశ్వర చక్రవర్తి పాలనలోనున్నట్లు శాసన మొకటి తెలుపుచున్నది. క్రీ. శ. ౧౦౭౬ నుండి ౧౧౨౬ వరకు రాజ్యము చేసిన చాళుక్య చక్రవర్తి ఆరవ విక్రమాదిత్యుని ౫౦ సంవత్సరముల పరిపాలనా కాలములో రాజ ప్రతినిధులుగా, కందూరు తాండయ్య వ్యాళమహారాజు, బిత్తరపారుడు, త్రిభువనమల్లుడు, అనంతపాలయ్య అనువారలు కొలనుపాక నేలుచుండినట్లు శాసనములు తెలుపుచున్నవి. బిత్తరపాలుడనువాడు సంధివిగ్రహియు, సేనాపతియునై యుండెను. అనంతపాలయ్య అనవాడు మహాసాము, తాధిపతి. మహా ప్రచండదండ నాయకుడు. విబుధవరనాయకుడు, సుజనప్రసన్నుడు, గోత్రపతిత్రిడు. పరాంగనాపుత్రిడు

తురగ రేవంతుడు, వైరి కృతాంతుడు, సాహసోష్ఠంగుడు నా.
మాది సమస్తపశ్చిమ సినహితుడయి పశ్చిమాతికెక్కియుండెను.
శ్రీ మహామండలేశ్వర శ్రీ సోమేశ్వర దేవభూతి కొలిపాకలా
రాజ్యము చేయుచుండినట్లు క్రీ. శ. ౧౧౧౦. ౧౧౨౩ తారీఖు
లుగల శాసనములు తెలుపుచున్నవి. ఈ సోమేశ్వర దేవుడు
చాళుక్యగంగ పెర్మాడిఅను నామాంతరముగల ఆరవవిక్రమా
దిత్యుని రెండవ కుమారుడు కుమారసోమేశ్వరుడని ఒక శాస
నములో ముద్దుగా పేర్కొనబడినాడు. ఇతడే భూలోకమల్ల
మూడవసోమేశ్వరుడని ప్రసిద్ధికెక్కినాడు.

రెండవ జగదేక మల్లుని ప్రధానియు, అంతఃపురాధ్యక్ష
తుడును, కరతురగ పట్టసాహిణియు, శ్రీ కరుణుడును, సర్వా
ధ్యక్షుడును, సేనాపతియు, హెరలాల సంధివిగ్రహియు సగు
కేశిమయ్య మనదివాడు మిర్తినాడు, కోసగినాడు, గావిదితాల
నాడు, కశ్యకెలగునాడు, సిందవాడినాడు, కొల్లిహకెనాడు
మొదలగువాడులను పరిపాలించుచుండినట్లు గురజాల శాసనము
వల్ల తెలియుచున్నది. ఇందలి కొల్లిహకెనాడనునది మన కొల్లి
పాకలాడె. కాట్టి క్రీ.శ. ౧౧౪౩ నాటికి కొలనుపాకరాజ్యము
కళింగుల చేతులకు లోబడినది. ఇందుకు గురజాల శాసనము దే
ని ప్రకటించుచున్నది.

చాళుక్యుల తరువాత ఈ కొలనుపాకరాజ్యము కాంతీ
యాంధ్రసామ్రాజ్యభాగముగా విరాజిల్లినట్లు లోచుచున్నది.

త్రిభువన మల్లదేవరాజు అనువాడు త్రిభువన మల్లదేవ
రాజు, ఇతడు కాకతి పోలరాజు కుమారుడు. రెండవదేవరా
జుని చరిత్రలో గణపబడినాడు. ఇతడు ౧౦౬౦, ౧౧౧౫
వరకు రాజ్యము నేలయుండెను. త్రిభువన మల్లదేవుడు
తన శాసనములో చాళుక్య చక్రవర్తిని చాళుక్య విక్రమశక
మును పేర్కొనుటచే సామ తుడుగా నుండెనని తోచుచున్నది.

ప్రతాపరుద్ర మహారాజులుంగారు ఓరుగల్లు రాజధా
నిలో రాజ్యము చేయుచుండగా, రాష్ట్రకూట వంశాలంకారు
డొకడు నగరావతంసమగు కొల్లిపాకలో రాజ్యము చేయుచుం
డెనని ఒక శాసనము తెలుపుచున్నది. ఇతడు ఏప్రతాపరుద్ర
డో తెలియుటలేదు. మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు ౧౧౧౦ నుండి
౧౧౯౨ వరకు రాజ్యమేలియుండెను. రెండవ ప్రతాపరుద్రుడు
౧౨౧౫ నుండి ౧౩౨౫ వరకు రాజ్యమేలియుండెను. క్రీ. శ.
౧౨౬౦ మొదలు ౧౨౯౫ వరకు రాజ్యమేలిన శ్రీరాణి రుద్ర
మదేవి శ్రీ గణపతిదేవుని కూతురనియు, ఈమె భర్త వీరభ
ద్రుడనియు కొలనుపాకలోని యొక శాసనము తెలుపుచున్నది.
ఈ శాసనాధారములనుబట్టి పదునొకండవ శతాబ్దమునుండి
పదునాల్గవ శతాబ్దమువరకు కొంతకొంత వరకు కొలనుపాక
చరిత్ర కథనము తెలియనగు చున్నది.

కొలనుపాక రాజ్యము ౭౦౦౦ గ్రామములసీమగా నుం
డెను. ఈ నగరావతంసము పంచకోశపరిమిత పట్టణమయి
యుండెను. ఏతత్పట్టణ పరిసర భూములు సారవంతములయి,
సస్యశ్యామలములయి, ఆలేరు అను అతర్వాహినీ ప్రభావ

మున బయలు వెడలిన యూటకాల్వలచే ఫలవంతమయి యొప్పుచున్నది.

ధార్మిక ప్రచారములో నీ నగరము ప్రధానరంగముగా ప్రవహించినది. ఇది శైవమత కేంద్రస్థానముగానుండి “దక్షిణ కాళి” అను గౌరవ నామమును బొందెను. ఇచ్చట “కాళీ బుగ్గ” అను నడబావి గలదు. దానిప్రక్కనొక చిన్న శివాలయమును గలదు. బావిలోనినీరు అపరగంగోదకమనియు, గుడిలోని దేవుడు అపర విశ్వేశ్వరుడనియు ఖ్యాతి వహించియున్నవి. కావుననే కొలనుపాక దక్షిణ కాళి అయినది. శైవ మతముతోపాటు జై నమతముగూడ ఇచ్చట ప్రవర్ధమానముగా నుండెను. ఇట్లు వేర్వేరు మతములు సమరసభావముతో మెలగుచుండుట ఆకాలపు రాజుల రాజనీతికి, మత సహనశీలతకును ద్యోతకమగుచున్నది.

ఈ మతముల ప్రాబల్యమును, వైభవమును జాటునది ఇచ్చట స్మితమయిన దేవాలయ పరగపర. ప్రారంభదినములలో నిచ్చట లెక్కలేనన్ని దేవాలయములుండి యుండుననుటకు సందేహము లేదు. అన్నియు నాశనదేవతల పాలయినవి. కీర్తిస్తంభాలు, సాలంకాలు, నందులు, లింగములు, సప్తమాతలు విగ్రహాలు మొదలగునవి శిథిల రూపములతో విచ్చలవిడిగా పడియుండి దేవాలయముల సంఖ్యను, ఘనతను చాల వరకు చాటుచున్నవి.

దేవాలయములలో సోమేశ్వరాలయము, వీరనారాయణగుడి; యీ రెండుమాత్రమే యిప్పుడు పూజా విధానములను గలిగియున్నవి. సోమేశ్వరాలయము పేరునుబట్టి కుమార సోమేశ్వర దేవుని కాలములో నిర్మితమయిన శివాలయమయి యుండి యుండవచ్చును. ఆయాహ సర్వయైశచో, నది గ్రంథం సంవత్సరముల క్రిందట నిర్మాణమయియుండి యుండును. ఈ దేవ మందిరము బ్రహ్మాండమయినది. చాలభాగము శిథిలమయి ప్రవేశించుటకు భయంకరముగా నుండును. వీరనారాయణగుడి యని పిలువబడుచున్నదానికి మొదట “జగద్దేవ నారాయణ” గుడియని పేరుండెనట !

ఇచ్చట ౨౨ మఠములు గలవు. ఇవి వేర్వేరు కులాల వారికి ప్రత్యేకముగా నేర్పడియున్నవి. ఈ మఠాల యీ పురాతన దేవాలయముల పరికరములతో నిర్మితములయి యుండుటచే, వానియందలి పనితనము అందముగొల్పుచున్నది.

సోమేశ్వరాలయములో దక్షిణ భాగముననున్న చండి కాలయములోని దేవీ విగ్రహము ఎంతో అందముగ చెక్కబడినది. కళాకాంతులీను మనోహరాంగకములతో నొప్పురుచుండును.

నైఋతి దిశలో ఒక చిన్న దేవాలయము కలదు. ఇందలి లింగము విచిత్రమయినది. ఈ లింగమును కోటిలింగమని

పిలిచెదరు. ఈ లింగము ౧ అడుగు ౪ ౫౦ అంగుళముల ఎత్తును, ౩ అడుగుల ౧౧ అంగుళముల కైవారమును గలిగియున్నది. ఈ లింగముపై గొలుచువలె సమాన పరిమాణము గలిగి సరిగా ౧౦౦౦ చిన్న లింగములుండట ఒక విశేషము. పంచకోశ పరిమితిమగు నీ పట్టణమున కోటిలింగ శ్రీస్థితి నల్పుచు తక్కువ లింగములతో నీలింగమును బోటిష్ఠించిరని తెలుపుచున్నాడు.

సోమేశ్వరగుడికి ఉత్తరదిశలో ప్రతాపరుద్రగుడియని పిలువబడు నాలయముగలదు నానుమకొండలోని ఆలయ శిల్పమును ఈ గుడి శిల్పము పోలియున్నది. ఈ పురమును ప్రతాపరుద్రుడేలినట్లు శాసన దృష్టాంతములు కలవుకదా ! ఇది ఆనరపాలుని పేర అంకితమయి యుండి యుండు సేమోయను ఉపహా జించుచున్నది.

వీరనారాయణగుడి గ్రామమధ్యమున నున్నది. ఇందలి విశేషమేమన, సాధారణముగా విష్ణ్వాలయము తూర్పు ద్వారములు కలిగియుండుట సాంప్రదాయమయి యుండగా, దీనిసింహద్వారము పశ్చిమముఖముగా నున్నది. ఏలకో?

ఈ గ్రామములో నొక దిబ్బపయి ౧౮-౨౦ అడుగుల ఎత్తుగల పెద్ద ద్వారమొకటికలదు. ఇచ్చటనే అయిదారడుగులు నిడివిగల పాదములు మూడొక బండపై నున్నవి. ఇది యొక విగ్రహమునుండి విరుగగొట్టినటుల దోచుచున్నది. అట్లే

మైన ఆవిగ్రహమెంత గొప్పదిగానుండి యుండునో? ఆవిగ్రహ మేమయినదో ?

జైనమందిరములో మూడుగుళ్ళుగలవు. ఈ మూడును తూర్పు ముఖము కలిగియున్నవి. ముఖ్యమయిన గుడి మధ్య నున్నది. గోపురములతో శిఖరాలతో చిత్రాలంకారమయి యున్నది. జైనులకు కొలనుపాక పవిత్రమైన ముఖ్యక్షేత్రము.

హిందూ దేవాలయములు చాళుక్యశిల్పమును జాటుచున్నవి. ఇచ్చట నుడయోగించిన ఇటుకలు పదనైదున్నర అంగుళముల పొడవు ఎనిమిదిన్నర అంగుళములు వెడల్పు ౨ అంగుళముల మందముగలవు. ఈ ఆకారము మూర్ఖుల కాలమునాటి, గుప్తకాలమునాటి, కుషాణకాలమునాటి ఇటుకలతో దాదాపు పోలియున్నది. కాట్టి ఇటుకల ఆకారమును బట్టి ఇవి బహుపురాతన మైనవని యూహించుటకు అవకాశము కలుగుచున్నది.

కొలనుపాక ఇప్పుడు కుగ్రామముగా నున్నను ఎన్నో శతాబ్దములకు పూర్వము రాజధాని నామగౌరవమును పొంది యుండెననియు, ఈ రాజ్యములో ౭౦౦౦ ల గ్రామములుండినవనియు వెల్లడియగుచున్నది. చాళుక్యచక్రవర్తుల ప్రధానులలో ఒకడైనాడుకులలో ఇచ్చటినుండి రాజ్యపాలనము గావించుచుండెను. ఒకసారి చక్రవర్తుమారుడే రాచరికము నడుపు గౌరవమును కొలనుపాక కలిగియుండెను చాళుక్యుల ప్రభ తగ్గినతరువాత కాకతీయ సామ్రాజ్యము ప్రబలెను, అప్పుడిది కాకతీయ

సామంత పాలకులచే పాలింపబడెను. తరువాత కొన్ని శతాబ్దములవరకు ఏమియు తెలియదు. పదునెనిమిదవ శతాబ్ద ప్రారంభమున కొలనుపాక నామము చరిత్రలో వినబడుచున్నది. పాతలం చక్రవర్తి పరిపాలన రెండవ సంవత్సరములో ఈ పట్టణ మొక సేనాని శిబిరస్థానమై, పరగణాగా ముచ్చటెంపబడినది. అప్పుడు సర్వాయి పాపడను నొక సాహసి కొలనుపాకపై బడి దోచుకొని యుండెను.

ఈ పురమును గొప్పద్వారమును గూర్చి ముచ్చటించి యున్నాము. ఆ ద్వారము ఎందుకు ఏర్పడినదో ఇప్పుడు గుర్తించలేము. ఇట్లే నాలుగుదిశల నాలుగుద్వారములుండెనా? అయితే మిగత మూడేమయినవి? దేవాలయ ద్వారమయినచో దేవాలయమెక్కడ? చిహ్నాలయిన కనుపడవే? ఆ పెద్ద పాదముల కథయేమి? ఇట్లే ఇచ్చటి శిథిలములను చూచినప్పుడు పెక్కు సందేహములు పొడమగలవు. కొలనుపాక వైభవము, నాగరకత, ప్రజల ఆచార వ్యవహారములు, వేషభాషలు, మతాభిమానము, విశ్వాసములు, రుచులు, చరిత్రమున్నగు విషయములు ఈ శిథిలములు కొంత కొంత సూచించుచున్నవి. కాని స్పష్టీకరించుటలేదు, కొలనుపాక పురముపై చరిత్రాభిమానుల దృష్టిపడినది. కావున అర్హ శాఖవారును చరిత్రాభిమానులును తమతమ కృషి ఫలితముగా కొలనుపాక ఘనతను ప్రకాశము చేయుటకు కడంగుదురుగాక?

గోతికొండ దుర్గము

గోలకొండ కథ నము

గోలకొండదుర్గమును కేరు వినగానే నిజాంరాష్ట్రీయు లకు హస్త విషాదములు ప్రకటింపబడును. ఈ దుర్గము రెండుపద లయేబది సంవత్సరములు క్రిందిటవరకు శత్రువుల స్థావరము, శత్రుభయంకిరముయి గలదని కాంచిన శో నిలుచుండెను. ఈ దుర్గమునందు రాజప్రాసాదములు, పీఠాసీపీఠులు సుందరోద్భా సములు విలసిల్లియుండెను. ఇది మేని పట్టణముగా ప్రసిద్ధిచెంది యుండెను. గోలకొండ పట్టణమునకు వెళ్లినప్పుడు విదేశీయు లతో వర్తనముచేయుచు కుబేరు సముదాయమును, అప్పుడు పట్టణమునకు మొరకని వస్తువేలకలెడను. అత్యంత పుష్కలసంపన్నమయి, సొంతకి తా విలాస లుల నున్నప్పుడు, మహా న్నతశిఖరము నధరోహించిన ఈ సుగంధ రాజమునకు ముచ్చడి నములు తెలచుకొనినట్లుడు ఏ సహృదయునూ నున్న పులు కాంకితుడు గా నుండనుండగలడు? ఇట్లుండే పుష్కలము, అప్పు కారమును, కళావిన్యాసములను, సమస్త శత్రుభయభయములను గోల్పోయి, స్వీకారముయి పాదబడయున్న వ్యవస్థగలదని విషాదసంభరితునిగా చేయబడనుండునా?

గోలకొండ పట్టణము తెలంగాణము ఈ తెలంగాణము గానుండెను. ఇచ్చట ఆంధ్రీయత్వము ఈ మరాఠీతో ధురంధరము

న బుచ్చి రాజ్యచక్రమును నిరపాయముగా నడిపిరి. ఇచ్చట ఆంధ్రీకవులు తమ కవితాగానము చేసి శ్రోతల నానందింపజేసిరి. ఇచ్చట ఆంధ్రీ భక్తులు తమపాదస్పర్శచేసి పవిత్రముగావించిరి. ఆంధ్రీభూమి గంభీరమణి “గోలకొండ వజ్రము”గా ప్రసిద్ధి కెక్కెను. ఆ భూమిచే నిర్మితమయి, ఆంధ్రులసలహా సహాయముల ప్రకారము సంస్కరింపబడినదయి, చివరకు ఆంధ్రుల అద్భుత శ్రేణులకు తారుమారు చేసినదీగోలకొండ పట్టణమే. గోలకొండ పట్టణమునకును, ఆంధ్రులకును అవినాభావ సంబంధముకలదు.

గోలకొండ దుర్గము ఎప్పుడు నిర్మితమయినదో సరియైన చరిత్రాశ్రమము లులేవు. ఒకానొక ఆంధ్రరాజన్యము చిన్న పాట్టికోటను కట్టియుండెనని తెలియుచున్నది. ఈ కోటను ఓరుగల్లు రాజగు కన్నయ్యనాయకు డనువాడు క్రీ.శ. ౧౩౬౪ లో బహమనీ సామ్రాజ్యముల వశముచేసెను. బహమనీరాజ్యపు సుబేదారుగా ౧౫౦౭ లో నీప్రాంతమందుండి స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించిన సుల్తాన్ కులీ కుతుబుషాహాకు ఇది వశమయ్యెను. (౧౪౨౨). కుతుబుషాహాలో నైడవనాడగు మహమ్మదుకులీ కుతుబుషాహ తన భోగ కాంతవేర భాగానగంమును (భాగ్యనగరము) మూసీనదీ తటమున క్రీ. శ. ౧౫౮౯ లో కట్టించెను. అప్పటినుండి గోలకొండ ప్రాధాన్యత తగ్గసాగెను. కుతుబుషాహీ వశములో నైడవనాడగు అబుల్ హసన్ తానీషా ౧౬౨౭ లో పదిభ్రష్టుడయి, ఔరంగజేబు చేత చెరపెట్టబడగానే గోలకొండ దుర్గము దుర్గతీయమై తరువాత నీదుర్గము

మొగలు చక్రవర్తి ప్రతినిధిగా నిచ్చటికి వచ్చి స్వతంత్రుడయిన ఆసఫ్ జాహానిజాముల్ముల్కు స్వాధీనమయ్యెను. ఇప్పుడు ఆసఫ్ జాహీ వంశీయులగు హైద్రాబాదు సోబానాదర్ వారి పాలనలో నున్నది. ఈ చరిత్రా శమలమునట్టి గోలకొండ దుర్గగర్భములో సుమారు ఆరువందల సంవత్సరముల చరిత్ర దాగియున్నట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

11/11/19

మల్లన్నమఠము కట్టి కొలువుచేయుచు యానవ పీఠాధిపతులయిన గొల్లమహానీయులకు గోలకొండదుర్గ నిర్మాణముతో సంబంధమున్నట్లు లిఖిత దృష్టాంతములు కనబడుచున్నవి. హిందూరాజు కోటకట్టినప్పుడు గొల్లని సహాయముగల డెనోలేదోకాని తరువాత నీదుర్గమును విశాలపరచి, ఒల్కొప్పరచి దుర్భేద్యమొసరించిన కుతుబుషా వంశముతో మొదటి వాడగు సుల్తాన్ కులీకుతుబుషాకును, (౧౫౧౮-౧౫౪౩), వీడవ సుల్తానగు అబ్దుల్లా కుతుబుషాకును (౧౬౨౬-౧౬౭౨), గొల్లవారి సహకారమున్నట్లు స్పష్టముగా తెలియుచున్నది.

గోలకొండ ప్రాంతమునకు వెనుకటి కాలములో “నూగుగల్లు” అను పేరుండెను. హిందూరాజు కట్టిన కోటకు “నూగుగల్లుకోట” యనియే పేరుండెను. ఈ పేరును మార్చి “గోలకొండ” అని పేరు పెట్టినవాడు కుతుబుషాహీ వంశములొకఁడు వాడగు సుల్తాన్ కులీ కుతుబుషాహీ. ఈ సూతనామ కరణోదంతమును ఎం. డి. తేవనాట్ అను పాశ్చాత్యబాలసాహిత్యము ౧౬౬౭ లో ఇట్లు వివరించియున్నాడు:—

రాజుగారుంటే కొలువు దీర్చేశికొటకు... గోల కొండయనిపేను. రాజ్యమునుకును ఇదియే పేరుకలదు. ప్రధమ కుతుబుషాహు దానికా పేరు పెట్టెను. కారణమే మరగా తాను స్వతంత్రుడయిన తరువాత బలమయిన దుర్గమునొకదానిని కట్టవలయునని యోగ్యప్రదేశమును వెదకుచుండెగా ఇప్పుడు కొటయున్న ప్రదేశముచు ఒక గొల్లవాడు తెలిపియుండెను. ఈ గొల్లవాడు ఆయనను అరణ్యమునుండి నొక గుట్టవద్దకు గొంపోయెను. ఇచ్చటనే ఇప్పుడు రాజప్రాసాదమున్నది. తనమనో వాంఛితమునకు ఆ ప్రదేశము చాల యోగ్యమయినదిగా కనబడినందున అచ్చటనే గోట కట్టి దానికి గోల కొండయనిపేరు పెట్టెను. గోల్కూర్ అనగా తెల్లంగిభాషలో గొల్ల అని అర్థము.”

తేకనాట్ చెప్పిన పై కథనముచుబట్టి ఈ దుర్గమునకును గొల్లవానికినికల సంబంధము విశదమగుచున్నది. తరువాతి కథాశ్రములనుబట్టి యూహించినచో ఆ గొల్లవాని కోరిక ప్రకారము నుత్తా కులీ కుతుబుషాహు “గోలకొండ” అని పేరు పెట్టి యుండవచ్చును గొల్లకొండయే అసభ్యంశమయి గోల కొండగా మారాయుండునట్ల నెక్కము. గోలకొండ నామక రణము క్రీ. శ. ౧౫౦౭ ప్రాంతములో జరిగియుండవచ్చును.

ఈ గొల్లవాడు సామూహ్యుడుకాక మహితాత్ముడని మనము భావించ వలసియున్నది. ఈ విషయము ముందున చెప్పు కథనము వలన స్పష్టము కాగలదు. ఇట్టి మహితాత్మున

కిచ్చిన మాటనునప్పి కులీకుతుబుషాహా గోలకొండకు మనూ
మ్మదు నగరు అను కొత్తపేరు ప్రకటించినాడు. ఆపేరు అంత
గా నిలువకపోయినను అపచారమేమో జరిగిపోయినది. ఏతదప
చార ఫలితమోకాని సుల్తాన్ కులీకుతుబుషా గోలకొండలోని
మసీదులో వంగి నమాజు చేయుచుండగా కుమారుడగు జెం
షెడ్ కులీకుతుబుషాహా ప్రోత్సాహమున దుర్గపాలకునిచే వధిం
పబడినాడు. (౧౫౪౩).

కీర్తిస్తుశకము ౧౬౨౬ మొదలుకొని ౧౬౭౨ వరకును
రాజ్యముచేసిన అబ్దుల్లా కుతుబుషాహా కాలములో ఈ దుర్గ
సర్పాణమునకు గొల్లవాని సహకారము లభించియుండెను.
ఈ విషయము ధనగరు కొండయ్యకు అబ్దుల్లా కుతుబుషాహా
సమ్మదమున వ్రాసియిచ్చిన మొహరు దస్తఖతు, ఫర్మానా
ప్రబల దృష్టాంతము. ఈ సనదులో నూతనములు అద్భుత
ములునునైన చరిత్రాంశములు గలవు. ప్రామాణికమయినదిగా
నున్నది. గోలకొండకు మానుగల్లు అను పేరుండెనని మొన
మొన్నటివరకును ఎవరికిని తెలియకుండెను. ఈ సనదేప్రసిద్ధ
మమున ఆ విషయము తెలిపినది.

* ఈ సనదు ఇప్పుడు ధనగరు కొండయ్య వంశీయులగు మొద్యము
మల్లయ్యగారి యొద్ద నున్నది. దీనిని వెలికి తీసి తెలుగు పాఠమును పూర్తి
గనిచ్చి, వ్యాఖ్యానముచేసి, ప్రకటించిన కీర్తి శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారికి
చెందవలసియున్నది. గోలకొండ పత్రికయొక్క ౧౯౪౧ జనవరి ౯,
ఫిబ్రవరి ౩, ఫిబ్రవరి ౨౦ తారీఖులుగల సంచికల చూడుడు.

కుతుబుషాహీ రాజ్యకాలములో హిందూస్థాన పగిలి
తులు అల్లకల్లోలముగానుండెను. యుద్ధభీతి మెండుగానుండెను.
అందుచే కుతుబుషాహీలు గోలకొండ కోటకు ఉత్తరమునం
దున్న సీసకమ్మల గుట్టలవద్ద కోటనుగట్టి గోలకొండ కోటకు
కల్పుటకు సంకల్పించిరి. ౯౬౪ హిజ్రీ (కీ. శ ౧౫౫౭) లో
ఇబ్రహీం కుతుబుషాహీ, ౧౦౦౬ హిజ్రీ (కీ. శ ౧౬౧౮)
లో మహమ్మదుకులీ కుతుబుషాహీ, తరువాత అబ్దుల్లా కుతుబు
షాహీ దుర్గ నిర్మాణమునకు కడంగిరి. కాని వారి యీ ప్రయ
త్నములన్నియు వ్యర్థములయ్యెను. కులీకుతుబుషాహీ గొల్ల
వారియెడ గావించిన అపచారమే కారణమయి యుండనా?
ఏమో ! అబ్దుల్లాకుతుబుషాహీ తన ప్రయత్నములన్నియు విఫ
లముకాగా నిరాశచెంది తన ధార్మిక గురువయిన సయ్యదుషా
ముస్తఫాసా హెబుకాదరీ గారితో చెప్పుకొనెను. అప్పుడాగురు
వర్క్కుని సలహాప్రకారము ధనగరు కొండయ్యను పిలిపించుకొని
వందనాది క్రియలచే పూజించి “మేము ఖిల్లా కట్టుటకు పులగం
పోసి ప్రయత్నిస్తే మీకురలేము. ఎంచునిమిత్యాత్మార్థం? పూర్వం
మీ పరంపరవారు భోనగిరిఖిల్లా, వరంగల్ ఖిల్లా కట్టివున్నారు.
మీరు అదే సంతతి కాబట్టి ఇదికూడా మీవల్లనే కావలెను
గాని ఇఁకు ఎవరినుంచి కాను” అని అడిగి చాలా మనవిచేసినా
డట. అయితే యీ ధనగరు కొండయ్య యెవడు ?

ఇతడు దేవకలాష్ట్రమునుండి వచ్చి గోలకొండ దగ్గర
రేవులైవాడ కట్టుకొని, నాగర్పురితోడుకొని, మద్రీనూత యల్ల
మ్మను నిలబెట్టుకొని, మల్లన్న మఠము కట్టుకొని. యాదవపీఠ

సమేతముగా ఎంతో మహత్తు జరుపుచుండెను. ఇతనిది అంకిల్ల
 గోత్రము. సూర్యవంశగురు బసవేశ్వరుని శిష్యుడు. ఇతనివద్ద
 రాజాధిరాజ ప్రతాపరుద్ర మహారాజు ఈతని పూర్వీకులకిచ్చి
 న సనదులుండెను. శృంగేరిపీఠము, వికూపాక్ష పీఠము, పుష్పగిరి
 పీఠము, కనకమ్మపీఠము, మాధవాచార్యుల పీఠము, వినోదివా
 రిపీఠము, కనుపర్తిచారి పీఠము, వీరభోజనపీఠము, రామానుజ
 పీఠము, అమృతేశం పీఠము, ఈశమాలిగరాయని పీఠము అను
 పదునొకండు పీఠములవారు ప్రతాపరుద్రుడిచ్చిన సనదుమీద
 దస్కతులు చేసియున్నారు. ఈ ధనగరుకొండయ్య, యెఱ్ఱ
 గొల్ల, ముష్టిగొల్ల, కరిణెగొల్ల, పాకనాటిగొల్ల, పూజగొల్ల,
 మొదటిటగొల్ల, నల్లనదనపుగొల్ల, గుజరాతిగొల్ల, గంపగొల్ల,
 పెయ్యగొల్ల, జెయ్యగొల్ల, సిద్ధగొల్ల అను పండ్రే డు గొల్లకు
 లాలకున, పత్తికంఠము, ఉన్నికంఠము అను రెండు కురుమ
 కులాలకును గురువు ఈ వంశమునకు శ్రీ ప్రతాపరుద్ర మహా
 రాజు (౧౮౬౫) బిరుదావళి మర్తబాకితాబు ఇచ్చియున్నాడు.
 ఎడమకుడి చిహ్నములు, ఏకముఖిరుద్రాక్ష, సంగడితోర
 ణాలు, శంఖుచామరాలు, బసవశంఖబిరుదులు, తరుటపీఠాం
 బులు, చంద్రాయుధములు, పగటిదివిటీలు, హనుమంతునిషాసి,
 గరుడపడిగెలు, హనుమంతచక్రము, బసవచక్రపుగొడుగులు
 ఇత్యాది పెక్కు బిరుదుచిహ్నములు. ఈ ధనగరుకొండయ్య
 కలిగియుండెను. ఈ వర్ణనాంశమునుబట్టి యీ ధనగరు కొం
 డయ్య ఆధ్యాత్మిక జ్ఞానసంపన్నుడయి, యోగసిద్ధికలిగిన మహి
 మాస్వీతుడయియుండియుండవలెను. ఇతడే కాక యీతని పూర్వీ
 కులును అట్టివారేయగుచుండిరి. లేనిచో హిందూరాజగు

ప్రతాపరుద్రుడును, మహమ్మదీయరాజుగు అబ్దుల్లాకుతుబుషా హాయును శృంగేరి మొదలగు వీరాధిపతులును వీరినట్లు గౌరవించి యుందురా ?

సుల్తాన్ అబ్దుల్లా చేసికొన్న పార్థివకు కొండయ్య నమ్మతించి, “అక్కడవీరు అడుగకమునుపే తాను చేసియుంచిన యావత్తు కిరామతు బయానుచేసి, దొలతుచూయించి, సాధుగోకుల్ దాసు బావిలో పుతిలీఅయియున్న కిరామతుచెప్పి ఆస్థల మహత్తు అంతచూపించి, ఇదే కొండయ్య పేరుతోటి ఖరనామ స వత్సర భాద్రపద శు ౫ శుక్రవారము ౧౩ గడియల రాత్రీకి పులుగంపోసినాడు (౧౬౫౧) తర్వాత కిల్లాయా వత్తు తయారుచేయించినాడు.” ఈ కొండయ్యచూపిన దొలతుతోటి కిల్లా తయారయినదిట. ఈ కోటనే యిప్పుడు “సయాఖిల్లా (కొత్తకోట) అనుచున్నారు. ఈ సయాఖిల్లా గోలకొండ కీశాన్యభాగపు కట్టడము. ౩౩౪౦ గజముల పొడవుగలిగి కీలక ప్రదేశముగు గుట్టను చుట్టుకొన యున్నది.

కోట నిర్మాణమునకు అవసరముగు ధనమును సమకూర్చిన యీ దొలతునుగూర్చికూడ విచిత్రముయిన కథకలదు. ఆ కథను మనవి జేసెదను వినుండి.

గోకులదాసు అను పేరుగల ఒకసాధువు అరణ్యములో తపస్సు చేసికొనుచుండెను. ఆ అరణ్యములో మేకలను మేపు కొనుచున్న యొకగొల్లవాడు భక్తిభావముతో గోకులదాసుకు ప్రతిదినము పాలు సమర్పించుచు నేవించుచుండెను. ఆగొల్లవా

నికి తనయందు భక్తిభావము బాగుగా కనిపించినది. దృఢముగా గ్రహించినతరువాత గోకులదాసు ఒక పెద్ద కళాయిలో నూనె పోసి, బాగుగా కాగబెట్టి, గొల్లవానిని దాచి పట్టు మూడు సారులు ప్రదక్షిణము చేయుచు నెనట ! గొల్లవాడా సాధువుమాటలు విశ్వసించి ప్రదక్షిణము చేయుచుండగా ఆ సాధువు వానిని పట్టుకొని సలసల కాగుచున్న నూనెలో వానిని పడవేయటకు ప్రయత్నించెను. గొల్లవాడు సాధువుయొక్క దురుద్యోగమును గ్రహించి కోపోద్దీపితుడై విదల్చుకొని ఆ సాధువును ఒలిమిమై పట్టుకొని నూనెలో పడవేసెను. అంత నాశ్చర్యకరముగ సాధుగోకులదాసు బంగారు విగ్రహమును కాగులో నిలచియుండెనట ! గొల్లవాడు భయవిభ్రమ చిత్తుడయి ఆ విగ్రహమును సమీపమందలి బావిలో పడవేసెనట ! ఈ బావి గోలకొండ ఖిల్లాలో నున్నది. ఇప్పటికిని గోకులదాసు బావియను పేరుతో పిలువబడుచున్నది. ఎంతోకాలము క్రింద జరిగిన ఈ బంగారు విగ్రహగాధ కొండయ్య తన దివ్యజ్ఞానము చేతనో వంశ పరంపరగా చెప్పికొను కథల వల్లనో తెలిసికొని యుండెను. కొండయ్య సూచన ప్రకారము అబ్దుల్లాకుతుబుషా ఆ బంగారు విగ్రహమును బావిలోనుండి బయటికితీయించి, తద్దనమును కోటచిర్రాణమునకు వినియోగించియున్నాడు.

వరంగల్ కోటను, భోనగిరి కోటను కొండయ్య పూర్వీకులే నిర్మించియుండిరని అబ్దుల్లా కుతుబుషా కొండయ్యతో చేసికొన్న మచి మాటలనుబట్టి తెలియుచున్నది. వరంగల్లు విషయమేమోకాని భోనగిరి కోటవిషయములో కూడ ఇట్లే

గొల్లవాని సంబంధమున్నట్లు ఒక కథగలదు. ఆ గొల్లవానిపేరు భోనయ (భువనయ్య) వాని భార్యపేరు గిరి (గిరమ్మ) ఈ దంపతుల పేర భోనగిరి అని నామకరణము చేయబడినది. అరణ్యములలో సంచరించువారు కాబట్టి చెట్లు గుట్టలయొక్క రహస్యాలు గొల్లవారికి బాగుగ తెలిసియుండెననియు, కోటలనుకట్టదలచు రాజులు వారి సహాయమును పొందుచుండిరనియు మనమూహింప వచ్చును.

గొల్లకొండ అనగా గొల్లవాడు చూసినకొండ యని ఇంతవరకు చరిత్రకారులు అర్థముచేసినారు. అటులయినచో భోనగిరివీకూడ గొల్లకొండయని పిలువవలసి వచ్చును. “ఇదే కొండయ్య పేరుతోటి” అని సనదులో నున్నందున ఇచ్చట కొండశబ్దము కొండయ్యకు సంబంధించినదిగా మనము నిశ్చయింపవలెను. ఈ యాదవ వీరాధిపతులు కొండయ్యలుగానే కనబడుచున్నారు. తరువాత ఈ వంశమువారికి “కొండవాళ్లు” అని యింటి పేరేర్పడెను. ఇప్పుడు ముద్దమ వాండ్యునారు. ఈపేరు మార్పుతో ఈ వంశ ప్రతిభయు నంతరించినది.

సుల్తానులీకుతుబుషాహా గొల్లకొండ అని పేరుమార్చి యుండుట మనసులో పెట్టుకొని కాబోలు ఈ ధనగరు కొండయ్య “మానుగల్లుకు ఎప్పటికిని గొల్లకొండ అనుపేరువుంచేది” అని అబ్దుల్లా కుతుబుషాను కోరినాడు. ఆయనసమ్మతించినాడు. అది యట్లే గోలకొండ నామముతో ఇప్పటికిని వ్యవహారము సందున్నది.

అబ్బుల్లా కుతుబుషాహ ధనగరు కొండయ్య చేసిని మహాపాపకారమునకు సంతసించి “వీరు లక్ష్మీ సంపన్నులు. కనుక మన కోరికలు యీడ్చి మనల కృతాన్ధులచేసినాము. వీరితోనే మనగద్దె నిలచియున్నది” అని కృతజ్ఞతా నూచకముగా పలికియున్నాడు. అంతేగాక, కొండయ్యను గొల్లలు గురువుగా నంగీకరించి, పెక్కు హక్కులను ప్రసాదించి, అతని యధికారము చక్కగా సాగుటకు హుకుం యిచ్చి ఇనాము లిచ్చి కొండయ్యను అతని కోరిక ప్రకారము సంతృప్తి పరుచినాడు.

“గోలకొండ గద్ది ఏ బాదుషా ఏలినప్పటికయినా మాసి లసిలా వాండల్లో ఆశీర్వాచనములు నాలుసాలుకు తీసికొనుచుండవలెను. ఏ బాదుషా అయినా తప్పిసట్టయితే గడ్డికి హాతు రాగలదు. తురకలేగాని, తెలుగుకాని నాలుసాలుకు ఆశీర్వాచనములు తీసుకుంటూ సూర్యచంద్రాదులున్న పరశ్చింతరనుఖంగా రాజ్యమేలుచుండవలయును. మా సంతతివాండ్లు కన్నీరు నించితే ఇచ్చటనుంచి లక్ష్మి కన్నీరునించుకొని నెల్లిపోవును. గద్ది పరరాజుల పాలుకాగలదు. “అని కొండయ్య మహాత్ముడు నిబంధించినాడు. ఈ విషయములను ఉరహించుచు సుల్తాన్ అబ్దుల్లాబాదుషా తన సమ్మతిన వ్రాసియిచ్చిన మొహరుదస్తఖత్ ననదు ఫర్మాను ధనగరు కొండయ్యకు ప్రసాదించియున్నాడు.

తిరిగి ఏమి యపచారము జరిగినదో యేమో యీ కథ

జరిగిన ౩౫ సంవత్సరములకే కుతుబుషాహీ వంశ మంతరించి నది. గోలకొండ రాజ్యము పరరాజుల పాలయినది. ఈ మార్పు ౧౬౮౭ లో జరిగినది.

ఇది గోలకొండ నామోదంతము.

౨.

గోలకొండ దుర్గమునగా నొక్కకోటగాదు. మూడు కోటలు, ఈ మూడు కోటలును నొకదానిని చుట్టుకొని మరి యొకటి కట్టబడినది. ఈ కోటను పెంపుచేయుటలో, బలపరచుటలో కుతుబుషాహీ సుల్తానులు మిక్కిలిగ పాటుపడిరి. మొదటి నిజాము దీనిని వశపరచుకొనినప్పుడు కోటగోడ వెలుపలి భాగమున తూర్పు దిక్కున నొక గుట్ట యుండెను. శత్రువు దానినాక్రమించినచో వాని సచ్చిటనుండి తరలించుట కష్టతఃముగా నుండునట్లుండెను. అందుచే నదియును కోటలో జేరి యుండునట్లు దానిని జుట్టుకొనివచ్చు గోడను మొదటినిజాము నిర్మించెను.

ఈ దుర్గము చుట్టును పెట్టని కోటవలె గుట్టల వరుస గలను. ఈ గుట్టల మధ్యనాలుగు వందల యడుగుల యెత్తు గల కొండ యొకటి కలదు. ఈ పర్వతోపరిభాగముననే రాజసౌధములుండెను కుతుబుషాహీ వంశములో గడపటి వాడగు అబుల్ హసన్ తాసీషా రాజ్యము చేయుచున్న కాలమునందు

మొగలు చక్రవర్తియగు నొరంగజేబు దీనిని స్వాధీన పరచు కొనుట కెనిమిదినెలలు ముట్టడి వేయవలసి వచ్చెను. దీనిని బట్టి యీ కోటయొక్క బలిష్ఠతయు, కోటలోని యేర్పాట్లను ఎంతకట్టుదిట్టముగా నుండెనో బోధపడగలదు.

ఈ దుర్గము యొక్క ఆకారము వంకరటింకరగానుండును. కోటగోడలయొక్క కైవారము మూడు మైళ్లకంటె నెక్కువగానుండును. మూడడుగుల పొడవు నతియే వెడల్పును గల నల్ల రాతితో గోడలు కట్టబడినవి. దీనికి ౮౭ బురుజులు గలవు. దీనికెనిమిది ద్వారములు గలవు బంజారా, జుమాలి, నయాఖిల్లా యను మూడును వాయవ్య దిశయందున్నవి. ఫతే, మోతీయను రెండును తూర్పు దిశయందున్నవి. బామ్ని యనునది దక్షిణ దిశయందున్నది. మక్కా, సటంచెరువు అను రెండును పశ్చిమమునందున్నవి. వీనిలో జుమాలీ దర్వాజా, ఫతే దర్వాజా, మక్కా దర్వాజా బంజారా దర్వాజా యను నాలుగు మాత్రమే వాడుకలోనున్నవి. ఫతే దర్వాజానుండియే మొగలాలు కోటలో ప్రవేశించియుండిరి. దీనియొక్క పేరు తలుపులతక్కింత సాంద్రములై, యేనుగుల పోటును అడ్డగించుటకు సామర్థ్యముగల పెక్కు యినుప మొనలగుబ్బలతో నొప్పుచున్నది.

పర్వత శిఖరము ననున్న రాజభవనమునకు “బాలహిస్సారు” అని పేరు. దీనివైపు పోవు విశాలమార్గమున కిరువైపులను యుద్ధమునం దుపయోగించిన ఫిరంగు గుండ్లు వండల

కొలది కనబడును. ప్రాచీనములు, దేవాలయములు, మసీదులు, మందుకొట్లు, సేనా నివేశములు, అంగళ్లు అన్నియు శిథిలమయినవి దృగ్గోచరము లగును.

ఫతే దర్వాజాకు సుమారు పావు మైలు దూరమున కుడివైపునకు పోవు రాచబాట కలదు. ఈ మార్గము 'ఉలి యుద్యానవనములను దాటిపోయినచో "నవమహాలు" అను పేరంబరగు కొన్ని మందిరములు కనబడును.

బాలాహిస్సాగనకు పోవు దర్వాజాకు కుడివైపున కొంచెము దూరమున జామిమసీదు కలదు. దీనిని కుతుబుషాహి వంశస్థుడు కుడగు సుల్తాన్ కులీకుతుబుషాహా కట్టించెను. ఇరువదియైదు సంవత్సరముల తరువాత సీమసీదుసందే యువరాజగు "యాక్ఖులీ జాంషీదు ప్రేరణమున గోలకొండఖిలేదారు మీరు మహమ్మదు హమదాని అనువానిచే యితడు వధింపబడెను.

కోటయొక్క యున్నతప్రదేశ మంతయు శిథిలములయిన యాయుధశాలలు, మందుకొట్లు, మసీదులు, రాణివాసములు, విహారవనములు, జలాశయములు, ధాన్యపుగడలు, సభామందిరములు మొదలగు వానితో నిండియున్నవి. బాలాహిస్సాగనకు పోవు ద్వారము మీద గరుడపక్షి, సింహము మొదలయిన మృగముల చిత్రములు గలవు వీచినిబట్టి దీనిని హిందువులు కట్టించిరనునది తేలుచున్నది. ఇట్టి చిత్రము లితరభాగములందును గలవు.

ఈ కర్మాజ్ఞా నెడమవైపున మూడంతస్తులమేడకలదు. ఇది సిలాఖాగాయను పేరుగల యాయుధాగారము. ఇందు పూర్వము వాడిన తుపాకులు గలవు. సిలాఖానాకు దక్షిణముగా సుదూరమున తారామతి, భాగమతి యను పేర్లుగల హిందురాణివాస స్త్రీల భవనశిథిలములు కలవు.

కొండపయికి నెక్కుచుండగా నెడమవైపున నొక పెద్ద బావి కలదు. దీనినే గోకులదాసు బావి యనియెదరు. ఆకాలమున నీబావియే పానోదకమును లభింప జేయుచుండెను.

ఇంకను పైకి పోగా అంబరుఖానా కి నబడును. ఇది ధనాగారము ఇచ్చట పరసీ భాషలో నొక శాసనముగలదు. దానికి పైగా నొక చిన్న మసీదు, దానికి సమీపమున హిందువుల దేవాలయ మొక గుహలో కలదు. ఈ దేవాలయము నందే మాదన్న మంత్రి దేవపూజ గావించుచుండెనని చెప్పెదరు. ఇచ్చటనే సుప్రసిద్ధభక్తాగ్రగణ్యుడగు భద్రాచల రామదాసును బంధించిన కారాగారము ను గలదు.

పర్వత శిఖరమున బాలాహిస్సారు గోడనానుకొని చిన్న గుడి కలదు. ఇప్పటికిని ప్రతివత్సర మాషాఢమాసములో అమ్మవారి జాతర జరుగుచుండును.

బాలాహిస్సారు ప్రాకార ద్వారముదాటగనే యంగణమున్నది. దానికి నెడమ వైపున న్యాయశాల కలదు. పూర్వమిది యెంత అందచందముగనో నొప్పుచుండెనో యూహింప

వలసినదే కాని వ్రాయవలసినదికాదు. ఇప్పుడు బావురుమనుచు నొకే విధముగ నున్నము కొట్టబడి యున్నవి. దీనియందొక మూలలో చిన్న ద్వారముకలదు. ఇది యయిదుమయిళ్ళ దూరమునందున్న గోపామహాలనకు బోవు సొరంగమార్గమని చెప్పెదరు.

దీనికి రెండువైపులను మెట్లుకలవు. వానినెక్కి డాబా మీదికి పోయినచో నచ్చటినుండి చుట్టును ముప్పదిమైళ్ల దూర మువరకును కంటికికనబడును. నవాబులు సాయంకాలములంది చ్చట కూర్చుండి చల్లని వాయువులను సేవించుచుండిరనియు నచ్చటినుండియే అబుల్ హాసన్ తాసీషా భయవిభ్రమ చిత్త ముతో మొగలుల ముట్టడి ప్రయత్నములను విలోకించుచుండెననియు తెలియుచున్నది.

పడమటదిశను క్రిందికి దిగగా రాజవంశీయుల రాజకీ యోదోక్తిగుల, పరివారపు సదన శిథిలములు కలవు. బంజారా దర్వాజ దాటిన తరువాత గోలకొండ నవాబుల సమాధులు కలవు. ఇవి బ్రహ్మాండాకారపు భవనావళితో, సుందరాలంకారములతో నొప్పుచు దర్శనీయములయి యున్నవి.

గోలకొండ నుండర ప్రదేశముల శిథిలములివియే. ఒక పూడీ దుర్గము విదత్తికు వినోదమునకు, వర్తకమునకు, వైభవ మునకు, గానమునకు, నృత్యమునకును ప్రేమవిలాసమునకు, వీర విహారములకు పెండ్లి పేరంటములకు, రంగురంగుల మేడలకు, తలుకుబెళుకుగోపురములకు తావలమయియుండెను. అవి యన్నియు కాలగర్భమున మాటుమణిగి పోయినవి.

పానుగంటికథనము

పానుగల్లు క్షేత్రము నల్లగొండ జిల్లాలో నల్లగొండకు రెండు మూడు మైళ్ళదూరమున నున్నది.

ఓరుగల్లు రాజన్యము ఈ పురనిర్మాణము గావించిరి. ఓరుగల్లు రాజ్య రాజు ప్రతినిధి యీ పురమును తన రాజధానిగా చేసికొనియుండెను. తరువాత ఏకారణముననో పానుగల్లు తన ప్రాముఖ్యమును గోల్పోయెను. తరువాత నల్లగొండ ప్రధాన స్థానమయ్యెను.

ఓరుగల్లు రాజ్యములో నొక పరగణాకు పానుగల్లు ప్రధాన స్థానముగానుండి గొప్ప వైభవమును పొందియుండెను. అప్పుడది రెండు మూడు కోసుల వరకు వ్యాపించియుండెను. ఆ లక్షణములన్నియు ఇప్పుడచట గనబడు శిథిల చిహ్నములను బట్టి మనము గ్రహింపవలయును. ప్రస్తుతమిది చిన్న గ్రామముగా నున్నది.

పానుగుల్లుపురమును చోడులు, యాదవులు, చాళుక్యులు, కాకతీయులు ఏలినట్లు కనపడుచున్నది. చోడ వంశోద్భవుడగు ఉదయ రాజు ఈ పానుగల్లు నేలియుండెను. ఈతని

పేరనొక తటాకము “ఉదయ సముద్రము” అను పేరుతో నీ గ్రామముచెంత కలదు. ఉదయ సముద్రమునకే ఉదయాదిత్య సముద్రమనియు నామాంతరము కలదు. తటాకముపై నొక శాసన లిఖితము కలదు.

తెలుగు చోడులలో నొక శాఖవారు పదునొకండవ శతాబ్దమునుండి వర్ధమాన పురము, కందూరు, పానగల్లు దుర్గములు మాండలిక రాజులకు నాయాకాలములందు రాజధానులుగా నుండుచు వచ్చెను. ఇతకు పూర్వము చాళుక్యులు చోడులను జయించిన తర్వాత చోడులు కోడూరును రాజధానిగా జేసికొని యుండిరి. అందుచే చోడులు తాము కోడూరుపురపరాధీశ్వరులమని శాసనములలో చెప్పికొనుట సాంప్రదాయమయ్యెను. తెలపదేవ చక్రవర్తి కలాత్రిణ పట్టణమును గోల్పోయిన తర్వాత పానుగల్లు దుర్గాధీశ్వరుడయిన ఉదయరాజు స్వతంత్రుడగుటకు ప్రయత్నించెను (౧౧౫౭)

ఉదయరాజు జై నమతావలంబకుడు. ఇతడు వీర శైవ మత ద్వేషియై, తన్నతానుయాయులను చాల బాధలుపెట్టెను. వీరశైవమత నిహ్మలనోద్యమమున మల్లికార్జున పండితారాధ్యులవారి శిష్యుడును శివభక్తుడును అగు నామయ్య అనువాడు ఉదయరాజు పెట్టుబాధలను సహించలేక ఉరిపెట్టుకొని చనిపోయెనట ! అంత పండితారాధ్యులవారు రాజును శపించుచు వెడలిపోయెనట ! తచ్చాప ఫలితముగా పానుగల్లులోని కలుగొన్న (రాతిపొన్న)పూచినదట ! కలుగోడి (రాతిగోడి)

కూసినదట! పురిలో మహాత్పాతములు ఘట్టినవి. ఉదయరాజు శాపాన్నికి ఆహుతియయ్యెనట ! ఈ విషయము పండితారాధ్య చరిత్రమునందు ఇట్లు వర్ణింపబడినది :—

“కాదింకనీపానుగంట నుండగమ
హదేవు భక్తుల కనుచుగట్టులుక
మసలక పండిత మల్లిఖా ర్జునుడు
వెనెదనిర్పగఁ బురికెడలంగ వెనుక
నక్కజంబుగఁబూచె నంతగల్ పొన్న
కుక్కరో కుఱ్ఱనికూసె గల్కొడి
పురి మహాత్పాతముల్ పూటెవెండియును”

“బురము పాడుగనని బుధులుగలంగ
విదిత శాపాద్ధతి విలయోగ్రవహ్ని
కుదయావనీశుఁడాహుతియయ్యెఁ పుత్ర
పాత్రులనోత్యనత్య కళత్రాభిరతి”

“శత్రులై చీకటి చప్పరంబులను
దడయకాసురిచేరదనపురి జనము
లడరంగ నిర్మూలమైనట్లుఁ గూడ
సంతానమెల్ల నిస్సంతానమయ్యె”

కల్పొన్నయు, కల్కొడియు చోడరాజుల విశేష చిహ్నములని తెలియుచున్నది. పండితారాధ్యులవారు క్రీ. శ. ౧౧౨౦-౧౧౮౦ మధ్యకాలమునందుండిరి

శ్రీ మస్కహా మండలేశ్వర కాకతీయ రుద్రదేవ మహా రాజులు నిత్యోదితులయి పృథ్వీరాజ్యము నేయుచుండగా, పానుగంటిస్థలమున కధిపతిగా శ్రీమత్ ప్రాథ ప్రితాప చక్ర

వర్తి శ్రీ శార్ఙ్గరాణి దేవమహారాజులున్నట్లు శాసన లిఖితము గలదు. ఇతడు యాదవవంశీయుడగు శూరుడు.

ఆంధ్రదేశములో ఆబాల గోపాలమునకు పరిచిత మయిన బాలనాగమ్మ కథకు రంగమయినట్టిదీ పానుగల్లే. బాలవద్దిరాజు వృత్తాంతము, మాయలపకీరు చర్యలు, నల్లగొండపట్టణ విషయము, మున్నగు కథాంశములన్నియు ఈ పాను గంటికి సంబంధించినవే.

ఇట్లు వైభవ సంపన్నమైన, కళానిలయమయి చెలువొందిన యీ పురవరము యొక్క ఘనతను ఇప్పుడచ్చటి శిథిల చిహ్నములే మనకు మూగభాషలో వ్యక్తపరచుచుండగలవు. వానిని పరికించినకొలది ఆంధ్రదేశ చరిత్రకు నూతనాధ్యాయములు చేర్చు నవకాశములు కలుగగలవు.

ఈ గ్రామములో నెటుచూచినను రెండు మూడు కోరి సులవరకు శిథిల దేవాలయములు, తటాకములు, అగ్రహారములు గృహచిహ్నములు చూడనగును. లెక్కలేనన్ని బావులు కలవు. ఇంక నెన్నో ఆలయాదులు భూమిలో మునిగిపోయి యివి. గ్రామ సమీపమున ఉదయసముద్రమును గొప్ప తటాకము కలదు. ఈ తటాకోదకమున మనము శుచిర్భాతములయి ముందు దేవతాదర్శనము చేసుకొండము.

ఈ దేవాలయము పేరునకొక్కటేగాని ఇది త్రికూటాలయమననొప్పును. త్రిమూర్తుల కంకితమయిన మూడు దేవా

లయములుగా ఆహూనించుటకు అవకాశము గలదు. తూర్పు ముఖముగా నున్న యాలయములలోని లింగము నడుములోతు నీశ్వలో నున్నది. ఆలయమున కెదురుగా నున్న కొలనులోని జలమునకును, గర్భాలయమందలి జలమునకును సంబంధముగల దేమో ! యిటనున్న యీ జలము ప్రవహించుచున్నటుల తెలిసికొనవచ్చును. కాని ఎటకీజలము చేరుచున్నదో గ్రహింపవీలులేదు. ఇదియొక అద్భుతమయిన శిల్పవిషయము.

ఈ మహాశిల్పి చాతుర్యమును గనుగొన వలయునన్న మనమా గర్భాలయమును బాగుగ పరిశీలించవలయును. శిల్ప విశేషముచే జలమునందున్న లింగము నానుకొని గర్భాలయమున దీర్ఘమగు నల్లని నీడ యొకటి పగలంతయు నొకేచోట కదలక కానవచ్చుచుండును. ఈనీడ సూర్యోదయమునుండి సూర్యాస్తమయము వరకు యెంతమాత్రము చలింపకయొకేచోటనే గానుపించుట వింతయైన విషయముగదా ! ఈ నీడనుబట్టియే గాబోలు ఈ దేవునికి “ఛాయాసోమేశ్వరుడు” అని పేరువచ్చినది. పాశ్చాత్య శిల్పులు, ప్రకృతిశాస్త్రవేత్తలు చిత్రాతిచిత్రమయిన యీ ఛాయారహస్యమును తెలిసికొనజాలక యున్నారు. ఆ మహాశిల్పియొక్క చాతుర్యనైపుణ్యములను ఎంత కొనియాడినను తనివిదీరదుగదా ! ఆ మహాశిల్పియొక్క నామాక్షరములనుగూడ తెలిసికొను భాగ్యము మనకు లేదు. శ్రీ ఛాయా సోమేశ్వరస్వామి పానుగంటి స్థలాధికారుల యిలవేల్పు.

గ్రామమున కానుకొని యొక జీర్ణమైన శివాలయము కలదు. అందలి శిల్పము అత్యద్భుతమయినది. కాకతీయ శిల్పానుసారముగ ఆలయ ద్వారమునందేనుగులు గలవు. ఆలయములో నాలుగంతర్భాగములు గలవు. లోపలిమండప స్తంభములనిండ శివలీలలు, విష్ణులీలలు, దేవదానవ సంగ్రామములు విరివిగ చిత్రీకరింపబడియున్నవి. ద్వారబంధములపయి చిత్రితమయిన లతావళులు, విగ్రహములు చాళుక్యనాగరికతను, శిల్ప శక్తిని వేయినోళ్ళ శ్లాఘించుచున్నవి. నల్లరాళ్ళపయి చెక్కబడిన యా విగ్రహములు, పర విహారశృంగారములు. సందీశ్వరుని సుందర రూపము ఆంధ్ర శిల్పమునకు పరమావధి యనుటలో నాశ్చర్యములేదు.

గ్రామములో నొక విష్ణ్వాలయము గలదు. కాని యది ప్రాచీనమయి నట్టిదిగా కనిపించదు. జీర్ణాలయముల శిలలతో విష్ణ్వాలయము నిర్మితమయినట్లు లోచను.

ఎన్నో శాసన శిలలు గోడల లోపలను, గోరీల వద్దను, భూగర్భమునందును పూడియున్నవి. ప్రత్యేక కృషిచేసి వీటి నన్నింటిని బయలు పరచ వలసియుండును. వాటివలన సమగ్రముగా గాకపోయినను చాలవరకు ఆంధ్రదేశ చరిత్ర విషయములను, ముఖ్యముగా సానుగతి పరగణా చరిత్ర విషయములను తెలిసికొనుటకు అవకాశము గలుగగలదు. అట్టి సదవకాశమునకు వాఛా దృక్కులతో మనము ఎదురుచూచు చుండుముగాక. అంతవరకు గ్రామము చుట్టు దృగ్గోచరములగు జీర్ణ

మయిన ఆలయ చిహ్నములు వీర విగ్రహములు, మండపస్తంభములు, కోనేరులు, కోటలు, బురుజులు, శిల్పచిత్రములు మొదలగునవి, మన జాతీయ ధనముగా, మన శిల్పసంపదగా భావించి సంతృప్తి చెందెడుముగాక !

౨.

ప్రతిష్ఠానపురకథనము

౧.

సొమారు రెండువేలేండ్ల క్రిందటి ముచ్చట. ఆంధ్రులగు శాతవాహన రాజులకప్పుడు రెండురాజధానులుండెను. కృష్ణాతీరమందలి ధాన్యకటకము రాజుగారుండు మొదటి రాజధాని. గోదావరీతీరమందలి ప్రతిష్ఠానపురము యువరాజుగారుండు రెండవ రాజధాని. ఈ ప్రతిష్ఠానమును ఇప్పుడు వైరథ అను పేరుతో పిలుచుచున్నారు. ఇది ఔరంగాబాదు జిల్లాలోనున్నది.

ఈ పురము ఎప్పుడు నిర్మాణమయినదో ఎవరు నిర్మించిరో తెలియదు. స్థలపురాణమునుబట్టి బ్రహ్మదేవుడు తనకు నివాసయోగ్యమగు స్థలము కొరకు ప్రపంచము సంతయు పరీక్షించి తుదకు పవిత్రగోదావరీ తీరస్థమగు నీ ప్రదేశమును నిర్ణయించెనట. దీనికి మొట్టమొదట పట్టణమని పేరుపెట్టెనట, కాని తరువాత వెలిసిన నగరములు ఎక్కుడు పవిత్రములై యుండుట బ్రహ్మ గమనించెను తన పురమునకు న్యూనతగలుగుట బ్రహ్మదేవుడు సహింసజాలక పోయెను. కావున దానికి

ప్రతిష్ఠానముని నూతన నామకరణము చేసెను. ప్రతిష్ఠానమును టచే ఈ పట్టణము దేవతల రాజధానితో తుల్యగౌరవమునకు భాజనమయినట్లు తేలుచున్నది. ఈ కారణమున దీనికి పవిత్రత యొక్కవయ్యెను. ఇది తనకు ప్రతిగా నిలచిన యితరపట్టణములను క్రిందుపరుపగలిగెనట ! ఇట్టి పెక్కు కథానికములలో ఈ పట్టణ జన్మవృత్తాంతమును ప్రతిష్ఠాన మాహాత్మ్యము అను స్థలపురాణము వర్ణించుచున్నది. ప్రాచీన పాలీ గ్రంథములలో ను ఈ పట్టణ ప్రశంస కలదు. బౌద్ధబోధకుల కిది స్థావర మయ్యెను.

ప్రతిష్ఠానము శాతవాహనులకు రాజధానియైనప్పటి నుండి చరిత్ర ప్రసిద్ధమయినది. రాజులు, సరదారులు, సేనలు, ఇచ్చట నివసించుచుండుటచే పురము క్రమక్రమముగా వృద్ధి చెందెను.

ఇది గొప్ప వర్తకస్థానముగా నుండినట్లు ప్రాచీన చరిత్ర కారుడగు టాలెమీ వ్రాతలవల్ల తెలియుచున్నది. పూసల పరిశ్రమకును, గుడ్డల పరిశ్రమకును ఈ పట్టణము సుప్రసిద్ధ మయినది. నేటికిని ఈ పట్టణము పట్టుబట్టలకును, జరీకిని జరీపనికిని, కట్టచెక్కడము పనికిని ప్రసిద్ధము. దివ్యసాధములు విపణివీధులు, ఉద్యానవనములు మొదలగు సర్వసంపల్లక్షణములలో వెలుగొందు చుండెను.

ఇది ఆనాడు గొప్ప విద్యాకేంద్రముగానుండి పెక్కు

విద్వాంసులగోష్ఠిలో ప్రతిధ్వనించు చుండెను. శాలివాహన రాజు విద్యాప్రియుడై కవుల నభిమానించుటయే గాక కావ్య కర్తయై పేరొందెను. ఈతని యాస్థానములో అమరారత్న, బోదేశ, చువిబీచ, కుమారభట్టు, ముకుందసేన, శ్రీరాజ, గుణాధ్య మొదలగు పెక్కురు విద్వాంసులు రాజు సన్మానములు పొందుచుండిరి. గుణాధ్యుని విషయములో మాత్రము ఒకప్పుడు అపచారము జరిగినట్లు, ఒక విచిత్రమైన కథగలదు. ఈ గుణాధ్య పండితుడు వైశాచి భాషలో బృహత్కథను వ్రాసియుండెను. రాజావమానమును సహింపజాలక మారులక్షల గ్రంథమైన నూరుకథలను గుణాధ్య పండితుడే కాల్చివేసెను. మిగిలిన లక్షగ్రంథముగు ఏడవ కథను శాలివాహనుని పౌర్ణమన నంగీకరించి నాశనము చేయలేదు. ఈబృహత్కథ తెలుగు అనువాదమునకు కథా సరిత్సాగరము అని పేరుగలదు. మనోహరమయిన కథల కాలవాలమయినట్టిదీ గ్రంథము.

విద్యా వాణిజ్య విషయములందే గాక ప్రతిష్ఠానము నాగరకతకును తలమానికముగా నుండి మిగత పట్టణములలోని జనులకు యాపురేఖలను దిద్దుచుండెను. ఏతత్కాలమున నాంధ్ర, ద్రవిడ, కర్ణాటక మలయాళ స్త్రీలు రవికలు తేనివారుగా నుండిరి. ఆంగ్ల కర్ణాటాంగనలు ప్రతిష్ఠాన పురమునకు వచ్చిన పిదప నిగూఢశుచలగు ఘోరక, మహారాష్ట్ర స్త్రీలను జూచి, కొత్తనాగరకత బలిసి రవికలను, పయిటలను, ఉంచుకొన సాగిరి. ప్రతిష్ఠానముపై రక్ష అయినది. పయిట పైటలనుపదములు పై రక్ష పదమునండి పుట్టినవే. ప్రతిష్ఠానమున నలవడినట్టిది

కావున కుచాచ్ఛాదనమునకు తన్నగరనామమేపైటగా వ్యవహారమునకు పచ్చెను. రవికలకును పైతిణీ రవికలనియేపేరు. ప్రతిష్ఠానపుగాలి సోకని మలయాశస్త్రీలు ఇప్పటికిని పయిటలు రవికలు లేకుండనే యున్నారు. వస్త్రాలంకార విషయములో పురుషులకును గూడ ప్రతిష్ఠానము ఒజ్జబంతిగా ను డెను. హంసఁగి శతి కావ్యకర్తయగు అయ్యలరాజు నారాయణకవి కరణము గారి వేషమును వర్ణించుచు, “మెలివెట్టిచుట్టిన తెలిపై తిణీపాగ” తలయందు ధరించినట్లు వర్ణించుటచే నీ విషయము స్పష్టమగుచున్నది. శాతవాహన వంశ పతనానంతరము ప్రతిష్ఠానపురముతో నాంధ్రదేశమునకు సంబంధము తెగిపోవుట సంభవించినది గాని పయిటలును పైతిణీ రవికలును, పాగాలును మాత్రమే నాంధ్రదేశమున నిలిచిపోయినవి. ప్రతిష్ఠానముతో రాచరిక సంబంధమున్నప్పుడే యాంధ్రస్త్రీలకు పయిటల ఫ్యాషన్ అలవడియుండె ననుట నిక్కము.

ఆంధ్ర శాతకర్ణుల యనంతరము క్రీస్తుశకము నాల్గవ శతాబ్దమునుంచి యీ పురమెవ్వరి యాధిపత్యమున నుండెనో తెలియదు. దక్షిణాపథము నప్పుడు కదంబులు, గాంగులు, పల్లవులు, వలసట్లు తెలియుచున్నది. తరువాత నిది చాళుక్యుల వశమయ్యెను. పండ్రెండవ శతాబ్ద మధ్యభాగమున కాలచుర్యులును తరువాత హొయిసలును పిమ్మట యాదవులును దీని కధిపతులయిరి. ఈ యాదవవంశములోని చివరివాడగు హరపాలుని నిధనానంతరము ౧౩౧౮ లో మహమ్మదీయులు రాజ్యాధికారులయిరి. మహమ్మదీయుల పై నయ్యుప్పుడు ప్రతిష్ఠానపుర

మునందే విడిసియుండెను. పదునాల్గవ శతాబ్దములో ఈ పురము అహమదునగరు నిజాంషాహీల వశమయినది. దీనికప్పటి పేరు మంగి పైఠా. తరువాత నిది విజాపుర రాజుల వశమయ్యెను. క్రీస్తుశకము ౧౫౯౮ లో నక్కరు కుమారుడగు దానియాల్ రాకుమారునకును విజాపుర రాకుమారిత్తుకును పైఠాను నందే వివాహము జరిగెను. తరువాత కొంతకాలము దీనిచరిత్ర ఏమియు తెలియరాదు. ౧౭౨౨ లో హైదరాబాదు నిజాం ప్రభువు పాలనలోనికి వచ్చెను. పదునెనిమిదవ శతాబ్దాంతము నందు మహదాజ్ సిద్ధియాకును రాజపుత్ర సైన్యములకును పైఠాను నందే ఘోరయుద్ధము జరిగెను. మహారాష్ట్రులు గెలిచిరి.

ఇన్ని రాజవంశములలో సంబంధము కలిగిన యీ పట్టణమెట్లు పాడుపడి పల్లెటూరయినదో తెలియుటలేదు. ఇతర పట్టణముల యాన్నత్యమును జూచి సహంపలేక దీనిని మేలిబంతిగా చేయకడంగిన బ్రహ్మదేవుడు తన ప్రియమైన పట్టణమునాశనదేవత పాలయిందులకు ఎట్టులోరెచ్చో గదా! ఈ పట్టణముపై మోజు ఆదేవునకు క్రిసుముగా తగ్గిపోయినది కాబోలు! లేక ఇంకొక పురమును కట్టుకొన్నాడో.

ప్రతిష్ఠానములో నన్ని కులాలవారుండిరనవచ్చును. శాలివాహనుడను రాజు బ్రాహ్మణ పురుషునకును కుమ్మరి వనితకును జనించిన వాడని ఒక ఐతిహ్యముకలదు. ఇదినిజమయినను, కాకపోయినను తత్కాలమున ఉత్తమ సంతానార్థము

అనులోమ వివాహములు జరుగుచుండవచ్చును. తరువాత చాల కాలమునకు బయలుదేరిన మహానుభావ సాంప్రదాయము ఈ అభిప్రాయమునకు దోహద మిచ్చుచున్నది.

ఈ సాంప్రదాయ మతకర్త కృష్ణభట్టు బ్రాహ్మణుడు. కృష్ణభట్టు ప్రతిష్ఠానపుర కాపురస్థుడు. రాజుగారికి పరతత్వ బోధకుడు. ఇతడు పెక్కు దేవతారాధనలను ఖండించెను. వేదచోదిత మయిన ఏకేశ్వరోపాసనము నుపునఃస్థాపించుటకు ప్రయత్నించెను. శ్రీకృష్ణపరమాత్మ యొక్కడే ఉపాస్యదైవమని ఉద్ఘాటించెను. కులమత సంబంధమైన కట్టుబాట్లను త్రొంచివైచి సర్వసంగపరిత్యాగులై బైత్యుక వృత్తితో జీవించునట్లు శిష్యవర్గమునకు బోధించెను.

కృష్ణభట్టు ఒక మాతంగ కన్యను పెండ్లియాడెను. ఇట్టి విపరీతాచరణమునకు బ్రాహ్మణబృందము కినిసి యీతనిని వెలివేసిరి. నగరమునుండి వెడలనడచిరి. కృష్ణభట్టు జంతుకొంకులు లేవాడును, బుద్ధి, బలముగల వాడును నగుటచే దైర్యమువీడక యామాతంగ స్త్రీతోనే కాపురము చేయసాగెను. ఈ దంపతుల కయిదుగురు కొడుకులు కలిగిరి. మహానుభావ సాంప్రదాయములో మొదలు చేరినవారు ఈతని అయిదుగురు కుమారులే. ఈ పుత్రులు తండ్రియాజ్ఞానుసారము దేశాటనము చేయుచు నూతన సాంప్రదాయమును బోధించి యెంతోమందిని ఈ మతమునందు చేర్చిరి. ఈ సాంప్రదాయమునందు గురుస్థానమందుండు వారు ముండిత శిరస్కులయి దండకమండలములను

బూని, నీలవర్ణ వస్త్రములను ధరించవలెను. శాకమే వారి యాహారము. ఉదకమే వారి పానీయము. ఈ సాంప్రదాయ కులు దక్కను నందును బరారునందును ఎక్కువగా నున్నారు. వీరి జాతరలు పెక్కుచోట్ల జరుగుచుండును. వీటికి వేలకొలది కృష్ణభట్టు మతానుయాయులు గుమిగూడుచుదురు. ఈ విధముగా ప్రతిష్ఠానము ఒక మత సాంప్రదాయమునకు జన్మస్థాన మయ్యెను.

2.

“౧౯౩౭ లో ప్రతిష్ఠాన పట్టణమున గోదావరి కుత్తర తీరమున నాల్గు స్థలములలో త్రవ్వడముపని ప్రారంభమాయెను. ప్రామోగికముగా ఒకచోట త్రవ్వి, అదేగోతిని విశాల పరచిరి. ఇట్లు త్రవ్వగా ఒక్కొక్క పొరలో లభించిన వస్తువులు వివిధయుగములకు చెందినట్లు గోచరించెను.

నాల్గు స్థలములలోను, రెండు స్థలములలో త్రవ్వితీసిన వస్తువులు మిక్కిలి సంత్కృష్టముగ నున్నవి. ౧౮ అడుగుల లోతు వరకు ఇక్కడ త్రవ్విరి. కొన్నిచోట్ల ఒకదానికింద నొకటి ౬ పొరలు—౬ యుగముల నాగరికతను సూచించు నవి—కన్పించెను. పై పొరలోకల భవనములు రాయి నున్న ములోను, ఇటుక—అమసులోను కట్టినవి. ఇవి భూమిమట్టము కు ౩ అడుగుల లోతులో కన్పించినవి. ఇందులో బ్రిటిషు

వారి వెండి కూపాయలు, బంగారు నగలు, రాగి పాత్రలు, మట్టి పాత్రలు లభించెను. ఇవన్నియు ఇటీవలివి. దానిక్రింది పొర ౧౮-౧౯ శతాబ్దములకు చెందినది. ఇందులో పరిధమ ఆసఫ్లాహీ నాణెములు లభించినవి. మూడవ పొరలో మొగల్ చక్రవర్తుల కాలమునాటి వెండి రాగి నాణెములు దొరికినవి. నాల్గవ పొరలోని గోడలు పునాదులు ఐదవ పొరయందలి గోడలతోను పునాదులతోను కలిసిపోయియున్నవి. అంతేకాక దొరికిన వస్తువులు ఏటవాలుగను, కదిలిపోయినవిగను యున్నవి. గోడలు పడిపోయిన చిహ్నములు కలవు. అందుచే ఒకప్పుడు గొప్ప వరదచే ఇండ్లన్నియు పడిపోయి పట్టణము ధ్వంసమై యుండవచ్చునని చెప్పవచ్చును. ఈ పట్టణములో బహమనీ నాణెములు, తుగ్లక్ నాణెములుకూడ లభించినవి. అందుచే ఈవరద ౧౪ వ శతాబ్దమున కాని ౧౫ వ శతాబ్దపు ప్రారంభమునకాని సంభవించి యుండునని ఊహింపవచ్చును.

౫ వ పొరదగ్గరకు వచ్చుటకు ౮ అడుగులు త్రవ్వవలసి వచ్చెను. నాల్గవపొర, ఐదవపొర పరీక్షించి ఇంకను లోతుకు త్రవ్విరి. మరి ౮ అడుగులు త్రవ్విన తర్వాతగాని ఎట్టి కట్టడముయొక్క చిహ్నములును లభించలేదు. మొట్టమొదట ఈపని వ్యర్థమనిపించెను. కాని మధ్యమధ్య లభించిన పాత్రీ నాంధ్ర నాణెములు ప్రత్యాహము కల్గించెను. మరొక పొరలోపల తప్పక కలదను నమ్మకమును ధృవపరచెను. తుట్టుతుదకు ౧౬ అడుగుల లోతులో ఐదువ పొర ఒండుమట్టి పొర క్రింద ౬ వ పొర లభించెను.

హస్తుశిల్పము. ఆరవపౌరయందు ౩ అడుగుల నందుచే

వేరుచేయబడిన రెండు భవనముల వరుస కన్పించెను. కాల్చిన ఇటుకతో ఇవి కట్టబడినవి. ఇటుకలు మిక్కిలి పెద్దవి. ౧౮ మొదలు ౧౬ అంగుళముల పొడవు కలవి. సున్నము ఈ భవనములలో ఎక్కడను కన్పించలేదు. అడుగు ఉపయోగింప బడినవని స్పష్టమగు చున్నది. అందుచే సున్నము వాడుకలోనికి రాకపూర్వపు భవనములివని స్పష్టపడుచున్నది. ౩|| అడుగుల యెత్తుగల గోడలు ఇంకను ఉన్నవి.

మరికినీటి కాల్వలు. అదేపౌరలో, భవనముల క్రింద,

వాటికి ౨౦౦ గజముల మేరలో దక్షిణమున ఇటుకలతో కట్టిన మరికినీటి కాల్వలు కన్పించెను. ఈ కాలువ ౨౦||" + ౮" + ౩||" కొలతలుకల మిక్కిలి పెద్ద ఇటుకలతో కట్టబడినది. ఇందులో ఎక్కడను సున్నములేదు. ఈ కాలువ ప్రక్కనే ౩ గొట్టములువంటి ఇటుక కట్టడములు ౪|| అడుగులు వ్యాసము కలవి ఉన్నవి. కాని కాలువతో వాటికి సంబంధములేదు. ఒక సారి ఈ కాలువలు మంచి నీటి కాలువలు కావచ్చునని అనుమానించ వచ్చును. గుండ్రటి స్తంభాకారము కల ఈ కట్టడములు ఒక విధమైన "మావులు" కావచ్చును, ఇవన్నియు మిక్కిలి ప్రాచీనమైనవి అందేలభించిన ఇతర వస్తువులను బట్టి చెప్ప వచ్చును.

ఇతర వస్తువులు. ఆవవేసిన మట్టి, ముత్యపుచిప్పలు,

వీసగు దంతపు వస్తువులు, రాతి వస్తువులు, ఇనుప వస్తువులు,

రాగి—ఇత్తడి—కంచు వస్తువులు, వెండి, బంగారము, గజ, పోతచైనా మున్నగు పెక్కు వస్తువులిందు లభించెను.

మట్టివస్తువులు. పాచీనతనః మట్టి పూసలు, మట్టిబొమ్మలు

లను గూర్చి ముందు చెప్పవలెను. మట్టిపూసలు ఎక్కువగా దొరకినవి. అవి వివిధ రూపములతో నున్నవి—కొన్ని గుండ్రముగను, కొన్ని పొడవుగను, కొన్ని చతురముగను ఉన్నవి. ఇవి మిక్కిలి పాచీనమైనవనుటకు సాక్ష్యము మట్టిబొమ్మల మెడలలో హారములుగా మస్కయందును మొహంజోదారోయందును దొరకుట.

తర్వాత మట్టి బొమ్మలు. ఇవి పురుషులవి, స్త్రీలవి కూడ నున్నవి. వీటి పనితనము మొరటుగా నున్నది. బొమ్మల వక్షోభాగము నగ్నముగ నున్నది. మెడలు, తలలు పూసలచే అలంకరింపబడి యున్నవి. ఈబొమ్మల పనితనము మొహంజోదారో, చన్దోదారో, మస్క మున్నగు పాతములలో లభించిన బొమ్మల పనితనమును పోలియున్నవి.

3/8" వ్యాసముగల మట్టిచక్ర మొకటి ఇక్కడ లభించినది. ఒకవైపు రెండు మానవ విగ్రహములున్నవి కుడి వైపుననున్న బొమ్మ కాలు సేతులతో సంపూర్ణముగ నున్నది. కాని రెండవది - బహుశాస్త్రీ విగ్రహము కావచ్చును- చేతులులేనిది. పాచీన చిత్రకళకిది ఒక ఉదాహరణము.

మధ్యరంధ్రముకల చిన్నమట్టి చక్రములు పెక్కులభించినవి. ఇవి చక్రములవలె కన్పించు చున్నవి. బంగారము కరిగించు మట్టి మూసలును, రంగుకుండలును కూడ లభించినవి.

ముత్యపు చిప్పలు-పగడాలు. ముత్యపుచిప్పలు, పగడాలు కూడ లభించినవి. ప్రాచీన ప్రతిష్ఠానపురములో ఈ పరిశ్రమ ప్రసిద్ధికెక్కి యుండెను. గజాలు, ఉంగరములు, పూసలు, ఇతర అలంకార వస్తువులును దొరికినవి.

ఏనుగు దంతపు వస్తువులు. దీనితర్వాత ఏనుగు దంతముతో చేసిన వస్తువులెన్నదగినవి ఇవి అనేక రకములైనవి కలవు. ఇందు మంచి పనితనము కన్పించుచున్నది. దంతపు గాజులు, చదరంగ పాళీలు, పాచికలు, కర్ణాలంకారములు సూదులు, కదుళ్లు మున్నగు వస్తువులు లభించినవి.

రాతివస్తువులు. రాతియుగమునకు సంబంధించిన వస్తువు లేవియు ఇంతవరకు ఇక్కడ లభించక పోయినను వివిధములగు రాళ్లతో చేయబడిన పూసలు ఇక్కడ సంస్కృతియొక్క ప్రాచీనతను తెల్పుచున్నవి. నల్లరాయి, రక్తమణి, వైడూర్యము, స్ఫటికశిల, శ్వేతరక్తశిల మున్నగు అనేక విధములరాళ్లు పూసల పరిశ్రమలో వాడినట్లు స్పష్టమగుచున్నది. ఈపూసలు కొన్ని గుండ్రముగను, కొన్ని బల్లపరుపుగను, కొన్ని వర్తుల స్తంభాకారముగను ఉన్నవి. కొన్ని పలకలుపలకలుగా ఉన్నవి.

పైన పేర్కొనబడిన విధముల పూసలు పురాతత్వ శాస్త్రసృష్టిలో చాల ముఖ్యమైనవి. ప్రధమముగ ఇవి దక్కన్ నాగరికతకును, సింధులోయ నాగరికతకును సంబంధ మను స్థాపించుచున్నవి. రెండవది ప్రాచీన గ్రీకు, రోమన్, ఈజిప్టు గ్రంథకర్తలచే ప్రశంసింపబడిన పైరామిడ్ల పూస పరిశ్రమను గూర్చిన వ్రాతలు ధృవపరచు చున్నవి.

ఆంధ్ర నాణెములు. ఇక్కడలభించిన రాగివస్తువులలో

ముఖ్యమైనవి. ౬ వ పౌరలో లభించిన ఆంధ్రుల రాగి నాణెములు పది చదరపు రాగి నాణెములు ఒకచోట దొరికినది. వీటిపై ఒకవైపున బోధివృక్షమచ్చొత్తబడి యున్నది. వెనుక వర్ణింపబడిన కాలువలో ఇవి లభించినవి (చిత్రము ౮-ఆ-ఆ). అదే విధముగ అనేక నాణెములు అదేపౌరలో లభించినవి. కొన్ని నాణెములపై స్వస్తికా చిహ్నము కలదు. వాటి ఆకారము 'కాసు' దరిగావుననున్నది. తక్షశిలలో లభించిన ఆంధ్ర నాణెముల నివి పోలియున్నవి. సీసపు నాణెములు కూడ దొరికినవి. ఇవి ఆంధ్రులవలదు నిస్సందేహము. ఇట్టివి ఇంకను పెక్కితర స్థలములందు లభించెను. ఇవి ఆంధ్ర నాణెములేనని పరిశోధకుల అభిప్రాయము. ఇవికాక కొన్ని చిన్న గుండ్రని చిల్లికల నాణెములును లభించినవి. ఈ నాణెముల స్థలము యొక్క ప్రాచీనతను మరి మూడు నాల్గు శతాబ్దములు వెనుకకునెట్టినవి.

ఇటీవల వస్తువులు. ఇవికాక పదునాల్గవ శతాబ్దపు

తుంగ్, బహమనీ రాజవంశముల యొక్కయు, పదునారు

మొదలు పదునెనిమిదవ శతాబ్దము వరకు పాలించిన మొగల్ చక్రవర్తుల యొక్కయు, ఆల్ షాహీ, నిహమ్ షాహీ, బరీద్ షాహీ రాజవంశముల యొక్కయు, ఆసఫ్ జాహీ రాజవంశ మయొక్కయు నాణెములు లభించినవి. ఇవికాక అనేక ఆయుధములు, చైత్రపాత్రలు, రాగి కంచుపాత్రలు, బంగారు వెండి నగలు లభించినవి. ”*

భో న గి రి క థ న ము

భోనగిరి పట్టణ మొకప్పుడు ఆంధ్ర రాజధానిగా నుండెను. ఇప్పుడది శిథిలచిహ్నములతో గూడినచిన్న బస్తీ. ఈ బస్తీకి మయిలుదూరములో ఒక పర్వతమున్నది. ఆ పర్వతముపై దుర్గము కట్టబడినది. ఆదుర్గము పేరేభోనగిరి. ఆ పేరే పర్వతసమీపమున నిర్మాణమయిన నగరమునకును పెట్టబడినది. ఈ పర్వతము విశాలమయిన మైదానములో నున్నది. అది పల్లవు ప్రదేశము కాబట్టి దూరమునుండి చూచినప్పుటికంటె దగ్గర దగ్గరగా పోయి చూచినప్పుడు రెడ్డితలు ఎత్తు కనబడును. దక్షిణమునను, తూర్పునను కోట గోడ మొనలుకొని పర్వత పాదమువరకును ఏకశిలా ఖండమే ప్రాకార కుడ్యముగా నుపకరించుచు, శత్రువులకగమ్మనై యున్నది. ఉత్తరమునను. పశ్చిమమునను రాతి కట్టడపు బలిష్ఠ ప్రాకారకుడ్యము లున్నవి.

ఈ గిరిదుర్గము యొక్క కలిమిలో, బలిమిలో సరితూగ గలుగునది ఒక ఓరుగల్లు కోట మాత్రమే. ఖమ్మముమెట్టు, కొండపల్లి, దేవరకొండ, జఫర్ గడ, నల్లగొండ మొదలగు కోటలు భోనగిరి కోట మందర అల్పమైనవే.

ఈ గిరిదుర్గము ఎప్పుడు నిమిత్తమైందో సరిగ్గాన

చరిత్రాంశములు లేవు. నిర్మాణము ౩౦౦౦ ల సంవత్సరముల క్రిందట అయియుండవచ్చునని ఒకఉర్దవారితప్రితిలో లిఖితము కలదుగాని అది అంత నమ్మదగిన విషయము కాదు. మనము సరిగా చెప్పలేకపోయినను ఇది అత్యంత పురాతనమైనదని మాత్రము మనము నిశ్చయించవచ్చును.

ఈ గిరిమర్గమునకు భోనగిరి అనునామకరణము ఎట్లు చేయబడినదో తెలుపుట యింకా యొకటికలదు. ఈ కథలో వాస్తవమున్నట్లును తెలియుచున్నది. అత్యంత పురాతన కాలములో ఈప్రాంతపు హిందూ రాజుకడు భోనగిరికి శాస్త్రమున నున్న రాయగిరి గుట్టలమీద కోటకట్టుటకు ప్రారంభించెను. ఈ గుర్తులు ఇప్పటికిని ఆ గుట్టలపయి కనబడును. కోట నిర్మాణము సాగుచుండగా ఆ గుట్టలలో మేకలను మేపుకొనుచున్న ఒక గొల్లవాడు ఆ హడావిడియంతయు గమనించెను. ఆ గొల్లవానిపేరు భోన (భోనయ్య). ఆ గొల్లబోయడు అచ్చట పర్యవేక్షణము సలుపుచున్న ఉద్యోగులను సమీపించి, “అయ్యా! ఏమిటీ హడావిడి అంత ? ఇచ్చట ఏమి కడుతున్నారు ? అని ప్రశ్నించెను. “మారాజుగారి యాజ్ఞప్రకారము ఇచ్చట కోట కడుతున్నాము” అని వారు ప్రత్యుత్తరమిచ్చిరి. గొల్లబోయడు పకపకానవ్వి “మారాజుగారికి కోటల నెచ్చట గట్టవలెనో ఏమాత్రము తెలియనట్లున్నది.” అని నిర్భయముగా పలికెను. అంతటిలో నూరుకొనక “మారాజుగారికి జ్ఞానమే యున్నయెడల ఇట్టి పనికిమాలిన గుట్టలను పసందు చేసియుండదు. ఎదురుగానున్న గుట్టలపయి శత్రురాజు దండువిడసి, మీ కోటపయి

దాడిసలిపినచో మీకోటపన యెట్లుండునో యోచించినారా?” ఇట్లు పలుకుచు భోనబోయడు తన విజ్ఞానమును ప్రకటించెను.

ఆ గొల్లవాని వాక్యము లాయుద్యోగులను చకితులను గావించెను. అంత వారు ఆ గొల్లవాని కథా విధానమును రాజు గారికి నివేదించిరి. రాజుగారు వెంటనే గొల్లవానిని పిలిపించు కొని “బోయడా ! మా ఆలోచనమును ఆక్షేపించినావు. బాగానేయున్నది. నీవు తెలిసిన వాడవుగా కనబడుచున్నావు. మరి కోట నెక్కడ కట్టమందువో చెప్పుము. నీవు చెప్పిన ప్రకారముచేసి నిన్ను గౌరవిస్తాము” అని రాజుగారు అనున యముగా పలికిరి.

“రాజుగారు నాకు రెండు వరములు దయచేసి, నాసల హాసనునరించి పని జరిపినచో, నాటిలేని గుట్టను చూపించ గలను. దానిని శత్రువుసాధించుట దుస్తరము” అనిగొల్ల భోన డనెను. రాజుగారు వాని రెండు కోరికలను తీర్చెదనని వాగ్దా నము చేసెను. గొల్లవాని రెండు కోరికలలో, ఒకటి పర్వతము పయి కోట గట్టుటయేగాక గుట్ట దిగువను ఒక నగరముకూడ నిర్మించవలెను. వాని పేరు భోన, వాని భార్యపేరు గిరి. కాబట్టి ఆ యిద్దరిపేర్లు ఉండునట్లుగా, కోటకును, నగరమున కును “భోనగిరి” అని నామ కరణము చేయవలెను. రెండవది, భోనగిరి నగరములో వానిపేర నొకగుడి కట్టించవలయును. ఈ రెండు విషయములకును రాజు సమ్మతించెను.

భోనగిరి నామము పొందిన ఆపర్వతము ఆకాలము లో
తరుగుల్మలతాదులతో నిండి యుండుటచే గిరిస్వరూపము
కనబడకుండెనట ! దానివలన పాకిన ఒకానొక తీగ పర్వత
శిఖరమునుండి పర్వత పాదమువరకు అంతటను దట్టముగ
వ్యాపించి యుండెను. ఆతీగయొక్క తల్లివేరు ఎచ్చటనున్నదో
భోన బోయనికి తెలిసియుండెను. ఆ గుట్టకు పడమరగా ౪,౫
మయిశ్యదూరమున హనుమా పురములో తల్లివేరుండెనట
కాబట్టి భోనుడా చెట్టు వేరును కొట్టివేసెను. తత్ఫలితముగా
గుట్ట నావరించియున్న తీగయంతయు రెండు రోజులలో ఎండి
పోయెను. మూడవరోజు ఉదయమున వాడాయెండిన తీగనంతను
తగులబెట్టెను. అంత గుట్టమీది చెట్లు చేమలన్నియు భిన్న
ముకాగా గుట్ట ఒక అండాకారమున బయటపడెను. అప్పుడు
గొల్లవాడు రాజుగారిని పిలుచుకొనివచ్చి గుట్టను చూపెను.
రాజుగారా పర్వతపు మేలిపరిస్థితి బొన్నత్యము, అందచంద
ములు జలసౌకర్యములు తిలకించి అత్యంత ముదితుడయ్యెను.
వెంటనే దానిమీద స్థలావరణ గావించి, కోటకట్టించెను. నగ
రమునుగూడ నిర్మాణముగావించెను. పూర్వోక్త వాద్దానాను
సారము గొల్లదండతులగు భోనయ్య - గిరెమ్మల పేరుతో
“భోనగిరి” అని నామకరణముచేసెను. గ్రామమున కాగ్నే
యమూలమున భోనయ్యపేర దేవాలయము కట్టించెను. ఈ
విధముగా భోనగిరి జన్మకథ తెలియుచున్నది.

ఈ ప్రాంతము నేలుచుండిన హిందూరాజు ఆధురే
అయియుండెను. గొల్లవా డాంధ్రుడు, శిల్పులాంధ్రులు,

విధముగా ఆంధ్రుల ప్రతిభా విశేషమున భోనగిరి దుర్గరాజము నిర్మితమయినది.

పూర్వశాసనాలకు పరికించినచో తమకు పుణ్యంగాను తమపేర దేవాలయాలు నిర్మించుట సాంప్రదాయముగా నున్నట్లు తెలుచున్నట్లు తెలుచున్నది. ఆ సాంప్రదాయము ననుసరించియే భోనబోయ డట్లు కోరియుండును. అట్లు కట్టిన దేవాలయమునకు “భోనేశ్వరాలయము” అని పేరుపెట్టి యుండురు. ఆ దేవాలయ మిప్పుడు నామరూపములు లేకుండపోయినది. కాని అచ్చటనున్న నల్లరాతి సుందర నందివిగ్రహము ఆ దేవాలయపు ఉనికిని తెలుపుచున్నది.

భోనగిరి కోటను సుమా రేడువందల సంవత్సరముల క్రిందట మహమ్మదీయులు జయించినట్లుగా తోచుచున్నది. పర్వతాగ్రమున పెక్కు భవనములు కలవు. అవియన్నియు హిందూత్వమును గోల్పోయియున్నవి. అచ్చటచ్చట కనబడు రాతి విగ్రహపు తుండెములనుబట్టి, అచ్చట దేవమందిరములుండెనని యూహించవలసినదేకాని, పేరెట్టి యాధారములును కనబడవు. అచ్చట నొక బావియున్నది. అది యెంతలోతు గలదియో తెలియదు. నూల్లకొలది గజముల పొడుగుగల త్రాడువేసి చూచిరి. కాని అంత తేలలేదట. ఒక కోనేరు కలదు. తూర్పుదిక్కున ౨, ౩ గుహలు కలవు. ఈ గుహముఖములను సమీపించుటయే కష్టము. ఈ గుహలలో కనని, వినని ఓషధి విశేషములు కలవని చెప్పుదురు. ఈ గుట్టపయి పరశువేది శిల యున్నదట !

అదియెవరికిని కనబడదు. పూర్వకాలములో గొల్లలు తమ మేకల గిట్టలకు ఇనుపనాడాలు కొట్టుచుండిరనియు, అవి బంగారుగా మారుచుండెననియు తెలియుచున్నది. ఆ గుట్టపయి చిటుతపులులు, కోతులు, సివంగులు కొండచిలువలు మొదలగు నవి కలవు.

ఈ భోనగిరి దుర్గ సంబంధమున సర్వాయి పాపడను ఆధ్రవీరునికథ చారిత్రకముగా ప్రఖ్యాతి చెందియున్నది. ఇతడు గౌండ్లకులజుడు. తాటికొండగ్రామవాసి. చిన్నతనమున ఆవులగాయుచు, కల్లుగీయుచు జీవించుచుండెను. వీడు క్రమక్రమముగా ఉన్నతాశయములు గలవాడయి కొంతమంది యనుచరులను పోగుచేసికొని దారి దోపిడులతో ద్రవ్యార్జన చేయసాగెను. వీనిపేరు విని ప్రజలు గడగడ వణకుచుండిరి. తరువాత సేనలను కూర్చుకొని, యుద్ధసామగ్రిల నమర్చుకొని రాజ్యముల పయి దండయాత్రలు సాగించెను. షాహపురమున గొప్ప కోట కట్టి తన నివాస స్థానముగా చేసికొనెను. వీని పరాక్రమాతిశయములు ఢిల్లీ చక్రవర్తియగు బహద్దరుషాకు తెలిసి వీనిని శిక్షించుటకు ఆజ్ఞలు సారించెను. గోలకొండ కుతుబుషా హీలను జయించి ఏడుగడియలు గోలకొండ రాజ్యమును ఏలినాడట ! ఓరుగల్లు కోటపయి దాడి సలిపి దోచుకొన్నాడట ! ఈ భోనగిరి కోటనుకూడ నిర్జించి! పట్టణమును, పేటలను గొల్లగొట్టినాడట ! రెండు మూడు వేలమంది స్త్రీ పురుషులను ఖైదీలుగా గొంపోయినాడట ! ఇతనియొద్ద కాల్యలము, గుట్టపు దళము వేలకొలదిగనుండెను. మహమ్మదీయులు ఈ వీరుని ధాటికాగ

జాలక పెక్కు యుద్ధములు సలిపి, వానిని తరిమి పట్టుకొని తల
సరికి వేసినారు. ఈ ఆంధ్రవీరుడు క్రీ. శ. ౧౭౦౮ లో కథావశే
షుడయినట్టు లున్నది. ఈవీరుని గాథను తందాన పాటగా ఇప్ప
కిని పాడుచున్నారు.

భోనగిరిని గూర్చిన చారిత్రక పరిశోధనము ఇంకను
చేయవలసియున్నది.

రాచకొండ కథనము

తృణకాష్ఠ జలసమ్మద్ధి గలచోట గ్రామములు కట్ట వలయునని చెప్పెదరు. ఇక రాజధాని పట్టణములు కట్టు విషయములో తృణకాష్ఠజలసమ్మద్ధి విషయములేగాక మరికొన్ని సదుపాయములు కూడ చూడవలసియుండును. ముఖ్యముగా శత్రు దుర్భేద్యమయిన కోటలు కట్టుటకు అనువయిన ప్రదేశముగా నుండవలెను. రాజకీయ, సాంఘిక, వాణిజ్య, సాంఘామిక దృష్టులతో పరిశీలించి, ఆధ్రా రాజధానులు నిర్మితములయి యుండుట గమనించినచో, ఆధ్రా రాజుల వివేచనాశక్తి ఎంత గొప్పదో స్పష్టము కాగలదు. ఇట్లు కట్టబడిన రాజధానులలో “రాచకొండ” ఒక్కటియై యున్నది.

రాచకొండ నల్లగొండ జిల్లా నారాయణపుర సంస్థానములో నున్నది. నారాయణపురమునకేడు మైళ్ళ దూరమునను, హైదరాబాదునకు సుమారు ౩౦ మైళ్ళ దూరమునను ఉన్నది.

తూర్పునుండి పడమర దిశకు ఎడతెగకుండ పోయెడు పర్వత శ్రేణియందు రెండు పర్వతములుగా భాగింపబడిన ఏటవాలు ప్రదేశమునందు ఈ దుర్గ నిర్మాణము జరిగియుండుట

మనము ముందుగా గమనింపవలయును. కొండలమధ్య గొప్ప తటాక మేర్పడుటయు, సదాశీతల, మధురజల పూరితములయిన కొండవాగులు ప్రవహించుచుండుటయు, కొండలపయి ప్రకృతి నిర్మితములయిన బావు లుండుటయు; జలసమృద్ధిని సూచించు చున్నవి. పర్వత ప్రదేశములు, వాటి చుట్టును బలిసియున్న అరణ్య ప్రాంతము తృణకాష్ఠసమృద్ధిని సూచించుచున్నవి. సాంగ్రామిక దృష్టితో నీపర్వతాలు పెట్టని కోటలుకదా !

ఉత్తరముననున్న కొండకు గుట్టములకోనేరుకొండ అందురు. ఇచ్చట గొప్ప కోనేరు కలదు. ఈ కోనేటిలో గుట్ట ములు, ఏనుగులు మొదలగునవి నీరు త్రాగుచుండెను. కావున అట్టినామకరణము చేయబడినది. దీనినిబట్టి ఆ యుతరపు కొండ సేనా నివాస కేంద్రముగా నుండియుండును. దీనికే “నాగానా యని కొండ” యనియు మరియొక పేరుగలదు. ఈ నాగానా యడు ముఖ్య సేనాధిపతియై యుండి యుండును.

దక్షిణమున నున్న కొండ “కచేరికొండ” యని పేరు ఇచ్చట కచేరిలన్నియు నుండి రాజ్య పరిపాలనా కార్యములు జరుపుచుండెను కాబోలు. దీనికి రాచకొండ యనియు నామాంతరము కలదు. ఇది రాచవారి నివాస భవనముల కాకరమయిన కొండగా నుండియుండును. రాచకొండ అను పదమునే సంస్కృతములో “రాజాద్రి” అని శాసనములందు పేర్కొని యున్నారు.

ఈ పర్వతములు అచ్చటి లోయకంటె అయిదారు వందల అడుగుల ఎత్తున నున్నవి. వీటికి స్థాపనము లున్నట్లు కొన్ని శిథిల చిహ్నములకుబట్టి యూహించవలయును.

ఈ నగరము ౫-౩ మైళ్ళవరకు వ్యాపించి యున్నట్లు అచ్చటచ్చట కనబడు గృహ శేషములు, మండపములు, విశాలమయిన మార్గములు, దేవాలయములు, బావులు, కోనేరులు, తోరణములు స్ఫురింపజేయుచున్నవి. పట్టణ ప్రవేశమునకు ౫-౬ సింహద్వారములు కలవు. ఇప్పుడు శిథిలావస్థలోనున్న సింహద్వారాదులను పరీక్షించినయెడల మనపూర్వీకుల వాస్తుశాస్త్ర పరిజ్ఞానము, శిల్పకళా కుశలత్వము వెల్లడి కాగలదు. సింహద్వారపు గోడలు చక్కగా మలిచిన పెద్ద పెద్ద రాలతో నిర్మింపబడినవి. ఒక్కొక్కరాయి ౧౫ అడుగులపొడవు, ౧ అడుగు ౧౦ అంగుళముల వెడల్పు, ౧ అడుగు ౫ అంగుళముల మందము కలిగి ఒకదానిపై మరొక్కటి అందముగా పేర్చబడినవి. ఈ రాళ్లను ఎట్లు పేర్చగలిగిరోకదా! ఇంకొక విశేషమేమన ఈ రాళ్ళను అతుకుటకు నున్నముగాని, మట్టిగాని వాడబడలేదు దేవాలయములు కూడ ఇట్లే నిర్మితములయినవి. శిలాఫలకములు అతుకుకొనిపోయి సందులేకుండ నుండును. ప్రధాన దుర్గము యొక్క ఉత్తర, దక్షిణ, పశ్చిమద్వారములను కూర్చుచు ఒక ప్రాకారకుడ్యముండెను. ఇది ౧౨౫౪ అడుగుల పొడవుకలది. నేల మట్టమునుండి ౧౮ అడుగుల ఎత్తు కలది. ఈ ప్రాకారకుడ్యమునకు అయిదు బురుజు లుండెను.

కచేరీ కొండను ప్రవేశించుటకు ఎన్నో వక్రమార్గములను నడువవలెను, నాలుగు ద్వారములను దాటవలెను. ఈ ద్వారములు మిగుల భయావహములుగ గండ శిలల కప్పు గలిగియున్నవి. ఒకచోట రెండు వాకిళ్ళు ఒకదాని వెంట మరొకటి కట్టబడినవి. వీనికి జంటవాకిళ్ళని పేరు. నాల్గవ ద్వారమును గడచితిమేని ఒక చతురశ్రము ప్రదేశమున నాల్గువైపుల నాల్గు మండపములు కలవు. ఇదియే కచేరీ యని పిలువబడు ప్రదేశము. ఇచ్చటి రాతితెన్నెలు, అంగణము వ్యవహారజ్ఞులతో కిటకిట లాడుచుండియుండును. కచేరీ శిలాకుడ్యములను దాటి తూర్పుగా పోయినచో ఒక కొండ బీట కనబడును. ఇది రమారమి 3గి అడుగుల పొడవును, 2 అడుగుల వెడల్పును గలిగి యున్నది. దీని లోతు ఎంతో ఎవ్వరికిని దెలియదు. ఇది సార్వకాలము జలప్రపూర్ణమయి యుండును. చల్లనినీరు మధురోదకము. ఒడ్డున కూర్చుండి వంగకుండ చెంబు ముంచి నీరు తీసి కొనవచ్చును. దీనికి సంకెళ్ళబావి యనిపేరు. ఇదియొక ప్రకృతి చిత్రము.

నాగానాయని కొండపయి వడ్లు మొదలగునవి దంచుటకును, నూరుకొనుటకును అనువగు రోళ్లు కనబడుచున్నవి. ఈ కొండమీదనే ప్రవేశింపరాని స్థలమొకటి కలదనియు, అచ్చట రెండు గండశిలలమధ్య నొక బిలమున్నదనియు, ఆ బిలములోనికి బాగుగా దృష్టి సారించినచో శిలా విగ్రహములు గానుపించుననియు జనులు చెప్పెదరు. ఇందేదో రహస్యముండి

యుండును. శాని ఆ ప్రతేళ మెచ్చటనున్నదో ఎవరికిని తెలియదు.

ఈ రాచకొండలో అన్ని మత సాంప్రదాయముల వారును ఉన్నట్లు తోచుచున్నది. శివమందిరములు, వీరభద్రాలయము, శ్రీరామచంద్రస్వామివారి కోవెల, మున్నగునవి క్రమవరకు దేవాలయములుండెను. ఒక్క శ్రీరామచంద్రస్వామివారియాలయము మాత్రము ఇప్పటికిని మంచిస్థితిలోనుండి, మడిమాన్యములు కలిగి పూజాదుల భాగ్యము కలిగియున్నది. కడమ వన్నియు నాశనమయినవి. అచ్చటచ్చట గండశిలల పయి భైరవ విగ్రహములు, గరుడ విగ్రహములు, ఆంజనేయ విగ్రహములు, చక్కగా చెక్కబడి యున్నవి. ఒక గండశిల పయి దిగంబర విగ్రహము చెక్కబడియుండుటచే, అచ్చట జైనులుకూడ నుండియుందురు. ఇప్పుడు ౩-౪ మసీదులు కనబడుచున్నవి. ఇందొక్కటి మాత్రము మంచిస్థితిలో నున్నది. ఇందలి యొకరాతిమీద ౧౮౯౯ హిజ్రీ తారీఖుగల అరబ్బీ లిఖితముకలదు. నుమారు ౫౦౦ సంవత్సరముల క్రిందటి దన్నమాట. హిందూదేవాలయమునే మసీదుగా మార్చినట్లు తోచుచున్నది. ఈ దుర్గము మహమ్మదీయుల వశమయిన తరువాత ఈ మసీదులు ఏర్పడియుండ వచ్చును. ఇచ్చట ఆంధ్రరాజులు వేయించిన శిలా శాసనములును కలవు.

ఈ దుర్గము ఎప్పుడు నిర్మితమయినదో సరీగా తెలియదు. పదునాల్గవ శతాబ్దమున అనపోతనాయని స్వాధీనములో నున్నట్లు శాసనములు తెలుపుచున్నవి. ఈ అనపోత

నాయుడు రేచెర్ల సింగమనాయని కుమారుడు. రేచెర్ల సింగమ నాయుడు ప్రతాపరుద్ర చక్రవర్తి సేనానాయకులలో నొక్క డైయుండెను. ఈసింగమనాయని కుమారులగు అనవోతనాయుడు, గామానాయుడు, మహాశూరులయి యుండిరి. అనవోతనాయుడు భైరవ వశమునకు చెందినవాడనియు, మహామండలేశ్వర, ఆంధ్రదేశాధీశ్వర, కాకతీయ స్థాపనాచార్య, అష్టదిగ్విభయంకర మొదలగు బిరుదులు కలవాడని నట్లును శాసనములు తెలుపుచున్నవి. అనవోతనాయని శాసనములు క్రీస్తుశకము ౧౩౮౧ వరకు కనబడుచున్నవి. ౧౫ వ శతాబ్దాంతమున రాచకొండదుర్గము మహమ్మదీయుల వశమయి యుండునా ? పద్మనెడవ శతాబ్దాంతముననో, పదునారవ శతాబ్ద ప్రారంభముననో దీనిని ఓరుగల్లు నేలుచుండిన పితాబుఖాను బిరుదాంకితుడగు సీతాపతి జయించియుండెను. చిత్రాపఖాను ప్రభువు ప్రత్యర్థి వంశాటని దహించి, రాజాద్రీ ప్రముఖాని దుర్గమశిలా దుర్గాణి భర్గాశ్రయమయి సాధించినాడని ఓరుగల్లు పితాబుఖాను శాసనము తెల్పుచున్నది.

రాచకొండ దుర్గమునకు ౨-౩ మైళ్ళ దూరమున అరణ్యములో స్తనములు చెక్కివేయబడిన స్త్రీ రూప శిలా విగ్రహము కలదు. ఈ విగ్రహమునుగూర్చి యొక కథ చెప్పెదరు. చెట్టు చెడుకాలమునకు కుక్కమూతిపిదె పుట్టినను సామాతగా రేచెర్ల రాజవశమునో నొక ప్రబుద్ధుడు పుట్టెను. ఈ రాజు రకరకాల పరిమాణముగల గిన్నెలను చేయించి, వాటిని ప్రతి స్త్రీ యొద్దకు పంపెడివాడట ! ఆమె స్తనము ఏగిన్నెకు

సరిపడునో ఆగినన్నెడు మాడలు రాజుగారికి కప్పముగా ఆమె
యీయవలసి యుండెనట ! ఈ కొలతకార్యము రాజభటులే
చేయుచుండిరట ! ఈ దారుణపద్ధతి దుర్భరముగా నుండెను.
ఒక మానవతి గాజభటులు తనను సమీపించగనే కోర్కెగానే
మున తన స్తనములను కోసివేసి, రాజును, రాజ్యమును, శపిం
చుచు, దేహత్యాగము చేసెనట ! ఆ సాధ్వీశాప మూలము
ననే రాజ్యము నాశనమయినదట ! ఏమో ! పాపమూరక
పోవునా ?

రాచకొండ గొప్ప విద్యారంగముగా నుండెను. కవులు,
పండితులు, గాయకులు ఈ రాజాస్థానమున సన్మానములు
పొందుచుండిరి. సింహాసన ద్వాత్రింశిక అను గొప్ప ఆంధ్ర
ప్రబంధమును వ్రాసిన కొఱవి గోపరాజు కవి యీయాస్థానము
నందుండెను. ఈ గోపరాజు పెదతండ్రిలు రామరాజు,
కేసరి, బాచిరాజు అనువారలు. రాచకొండలో మంత్రులుగా
నుండిరి. అల్లసాని పెద్దనకు పూర్వమే “ఆంధ్ర కవితాపితా
మహా” బిరుదాంకితుడయిన కొఱవి సత్తెనారన రాచకొండ
రాజ్యాధిపతుల ఆశ్రయమున వర్ధిలుచుండెను. ఈతడు గోప
రాజు పినతాత. మొదటి ఆంధ్ర కవితా పితామహుని యునికికి
తావలమయినట్టిది తెలంగాణము సుమా ! తెలంగాణవాసులు
గర్వింపదగిన విషయము.

రాచకొండ రాజులలో సర్వజ్ఞ సింగభూపాలుడు సం
గీత సాహిత్య కళావిశారదుడు. మంచి రసికుడు. గ్రంథకర్త.
శ్రీనాథ మహాకవి ఈ రాజ్యముని రాచకొండలో దర్శించి
యుండెను. అప్పుడు

“ఎట్లు మెప్పించెదో నన్న నింకమీద
రాపుసింగ మహిపాలు ధీవిశాలు
నిండు కొలువున నెలకొని యుండి నీవు
సకల సద్గుణ నికురంబ శారదాంబ. ”

అని శ్రీనాథుడంతటివాడు సరస్వతీదేవిని ప్రార్థించవలసి
వచ్చినట్లు ఐతిహ్యము కలదు. ఈ సింగభూపాలునకే బమ్మెర
పోతరాజు మహాకవి భోగినీడండకము వ్రాసియిచ్చెననియు,
ఆంధ్రభాగవతము సంకీర్తనము చేయుటకు నిరాకరించెననియు
కథలు కలవు.

ఆ మహానగరము నశించినది. ఆ విద్యాగోష్ఠులకల
కలము, ఆ సంగీత కోటాశాలములు, ఆ హయహేమలు, ఆ
గజబృంహితలు, ఆ శూరనినాదములు కాలగర్భమున నణగి
పోయినవి. అయినను, ఆ రాజశృంగ ధిషణాశక్తులను, పౌరుష
ప్రతాపములను, దైవభక్తి తాత్పర్యములను చాటుచు ఆ
దర్శనీధిలములు ఇంకను నిలిచియున్నవి.

వ ర ం గ ల్లు క థ న ము

వరంగల్లు అని యిప్పుడు వ్యవహారములో నున్న నామమునకు “ఓరుంగల్లు , ఓరుంగల్లు” అనునవి పూర్వకాలములో నున్న మొదటి రూపములు. ఓరుంగల్లు శబ్దభవమే వరంగల్లు. ఓరుగల్లును ఏకశిలానగరము, ఏకశిలా పురి, ఏకోసల అని సంస్కృతీ కరణముచేసి కావ్యములందును, శాసనములందును వాడియున్నారు. కాకతీయాంధ్ర సామ్రాజ్యమునకు రాజధాని యగుటచే “ఆంధ్రనగర”మనియు ప్రసిద్ధ నామము వచ్చినది.

వరంగల్లు నగరము హైదరాబాదు- బెజవాడ రయిలు మార్గమున, హైదరాబాదుకు ఈశాన్యముగా ౮౬ మైళ్ళ దూర ముననున్నది. ఈ నగరమునకు పూర్వమున్నంత ఘనత లేక పోయినను ఇప్పుడును రాజకీయముగ ప్రాధాన్యముగల పట్టణము గానే యున్నది. హనుమకొండ, మతెపాడ, వరంగల్ కోట, ఉర్సు, కరీమాబాదులు కలిసి వరంగల్ పట్టణముగా ఇప్పుడు వ్యవహరింపబడు చున్నది. నిజాం రాష్ట్రములో హైదరాబాదు నగరము తరువాత షేర్కొనదగినది వరంగల్లు పట్టణమే.

ఓరుగల్లుపట్టణ నిర్మాణమునుగూర్చి ఈక్రిందివిధముగా పూర్వ గాథ కలదు:—

క్రీస్తుశకారంభమునుండి అనుమకొండ (హనుమకొండ) అంధ్రుల రాజధానిగా నుండినట్లు తెలియుచున్నది. క్రీశైల పాఠితారణ్యప్రదేశములనుండి ఎఱుకు దేవరాజు అనుశూరుడు వచ్చి హనుమాద్రి నాకమించి రాజ్యము చేయసాగెను. ఆతని కుమారులగు అనుమడు, కొండడు అనువారిపేరున అనుమకొండ నిర్మితమయినది.

చాళుక్య రాజుకడు నందగిరి (నాందేడు) లో పాలించు చుండెను. ఆతని మరణానంతరము ఆతని యిద్దఱు కొడుకులు రాజ్యమును బంచుకొని యొకడు అనుమకొండ యందును, మరి యొకడు కందారమునందును రాజ్యముల నేలుచుండిరి. బల్ల హును అను (కల్యాణి) కటకపురాధీశ్వరుడు కందారము రాజ్య పాలకుడయిన సోమదేవుని యుద్ధమునందు చంపినందున గల్ఫిణియగు నాతని విధ. భార్య సిరియాలదేవి హనుమకొండకు పరుగెత్తి మాధవశర్మయను బ్రాహ్మణోత్తముని రక్షణముల నుండి బల్లహుని ముప్పు తప్పించుకొనెను. అచ్చట నారాణి యొక పుత్రుని గనియెను. ఆతని పేరు మాధవవర్మ (క్రీ.శ. ౩౧౪). ఇతడే కాశీతీయ వంశములో మొదటివాడయినట్లును ఈవంశము పద్మాక్షి దేవి వరప్రసాదమున ౧౦౦౦ సంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లును చెప్పబడు చున్నది.

కాశీతీయ రాజవంశములో పదియవ వాడగు ప్రోల రాజు రాజ్యము చేయుచుండగా (౧౧౧౫-౧౧౫౦) అనుమ కొండకు ధాన్యము తెచ్చుబండ్లు ఒక రాత్రివేళ తలగిండు

లయినవట ! మరురాడు బండ్లను లేవనెత్తుటకు కూలివాఁడై వెళ్ళగా బండ్లచక్రముల యినుప పట్టాలు బంగారు మయమయి యుండెనట. ఈ సమాచారము రాజుగారు విని స్వయముగా పరికించి యాశ్చర్యపడి పండితుల యాలోచన ప్రకారము ఆ ప్రదేశమును త్రవ్వించెనట. అప్పుడచ్చట నొక జ్యోతిర్లింగము కనబడెను. ఆ లింగమును హనుమకొండకు తీసికొని రాదలంచెను. కాని దానిని కదలించలేకపోయిరి. అందుచే నచ్చటనే యా లింగమునకు ఆలయము కట్టించి ఓరుగల్లు అను ఏకశిలా నగరమును కట్టించెను. ఈ వరంగల్లు కరీమాబాదు ఉర్సులకు మయిలు దూరమున తూర్పుదిక్కుగాను, మఠేవాడకు మయిలు దూరమున ఆగ్నేయ దిక్కునను, హనుమకొండకు నాలుగు మయిళ్ళ దూరమున ఆగ్నేయ దిక్కుగను నెలకొనియున్నది. మఠేవాడ యరనది మఠేవాడ, రామన్న పేట, గిర్మాజపేట, బాలాసగరు, గోవిందసగరు అను అయిదు గ్రామాలకూటము. ఓరుగంటిలో నగరపువాడ, బ్రాహ్మణకుంట, ఉప్పసిరవాడ, పానుగంటివాడ ఉన్నట్లు తెలియుచున్నది.

వరంగల్లు నముద్రీపు మట్టమునకు ౧౦౫౦ అడుగుల ఎత్తునకుండి కృష్ణాగోదావరీ నదుల మధ్యస్థముగు పల్లపుమాగాణమునందున్నది. ప్రచండ ప్రస్తరములతోనిండిన పర్వతభూమి యగుట చే శత్రువుల కభేద్యమయి సాంగ్రామిక దృష్టిలో ఎక్కువ యరుకూల ప్రదేశముగా నుండెను. అందుచే మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు (౧౧౫౮-౧౧౮౬) తన రాజ్యమునకు శత్రువుల దాడినుండి యెట్టి మొప్పుము రాకుండ నుండుటకయి

ఓరుగల్లునకు రాతిప్రాకారములను గట్టించి ప్రారంభించి తన రాజధానిని అనుమకొండనుండి ఓరుగల్లునకు మార్చెను. తరువాత గణపతిదేవ చక్రవర్తి (౧౧౯౮ - ౧౨౬౧) రుద్రనుదేవి (౧౨౬౦-౧౨౯౫) ఈ కోటను బలపరచినట్లు తెలియుచున్నది. ఇట్లు ఓరుగల్లు రాజధాని గౌరవమును పొందుటచే క్రమ క్రమాభివృద్ధిచెంది అనుపమానమయి విరాజిల్లెను.

ఓరుగల్లుకోట ఆకాలములో అభేద్యమయి, సాటిలేని దయియుండెను. ఈపురమునకు ఏడు కోటలుండెననియు, కంచు కోట, ఇటుకోట, రాతికోట, పుట్టికోట, భూమికోట, కంప కోట, గవినికోట యనవి వాటిపేళ్ళనియు కలదు. కాని భూమికోట, రాతికోట అను రెండు మాత్రమే ఇప్పుడు తెలియ వచ్చునవి. లోపలి ప్రాకారము రాతికోట, బహిరి ప్రాకారము భూమికోట. మట్టితో కట్టబడిన యీకోటకుడ్యములకు ఫిరంగి గుండు తగిలినను మొక్కవోని పటిమయుండెను. పుట్టి కోట హనుమకొండకు దక్షిణమున నారుమైశ్యమీద మిగుల జీర్ణావస్థయుండు గాన్పించును. రాతికోట వలయము సుమారు ఎనిమిది మయిళ్ళు. దీనికి నాలుగు సింహద్వారము లుండెను. ఇవి నాలుగు దిక్కులను గట్టబడెను. తూర్పు, పశ్చిమము లందలి ద్వారములు మాత్రము తెరచి యున్నవి. ఉత్తర దక్షిణద్వారములు మూసియున్నవి. ప్రతి ద్వారమునందును మూడు తోరణములు కలవు. సింహద్వార మను పడమర సాగ్ధిక ముగా నుండుటకయి రాతిసింహ ముండును. ఈ ద్వారము యొక్క ఇరుప్రక్కల లోపలి భాగమందు ౨౦ గజములవరకు

శిలలో నిర్మితమయిన సోపాన పంక్తి గలదు. రాతి ప్రాకారమువైబడి ఎడ ఎడముగా డెబ్బదిరెండు బురుజులు నిర్మితమయినవి. వీటి పైభాగము విశాలముగా నుండును. లోపల మెట్లుండును. ఈ రాతికోట కుపయోగించిన శిలలు పెద్ద పెద్ద బండలు. వాటిని చక్కగా నుచుపుచ్చేసి ఒకదానిపై నికొకటి పేర్చినారు. రాళ్ళ సతీకించుటకు సున్నము వాడలేదు. కోట చుట్టును అగాధమగు అగడ్తకలదు. ద్వారములయందును, కొన్ని స్తంభములమీద, శాసన లిఖితములు గలవు. ఈ స్తంభాలలో రెండు నల్లరాతి మయములు. ముప్పదిఅయిదు అడుగుల ఎత్తుగలవి. ఇవి కోటలోని అంతర్భాగమున “కాంచ నిగూడ” అను ప్రాంతమందున్నవి. అయిదు నుండి ఎనిమిది అడుగుల ఎత్తుగల మరికొన్ని స్తంభాలు కలవు. వీటిలో నొకటి మఠేవాడలోని కటికవాని దొడ్డిలోను, మరియొకటి మఠేవాడ వరంగల్లు మధ్యనున్న తాళ్లవనములోని బావియొద్దను, రెండో మూడో వరంగల్లులో దక్షిణ కీర్తి స్తంభమునొద్దను పడియున్నవట! ఇట్లు శిలా స్తంభములు సాతుటయు, వాటిపై శాసనము లిఖించుటయు బౌద్ధ సంప్రదాయము. జైనులు, హిందువులు అదే సాంప్రదాయము నవలంబించిరి. వరంగల్లు మధ్య భాగమందలి కీర్తిస్థంభములు నాలుగు దారుకల్పితములుగా నుండును. వరంగల్లులోని నాలుగు ద్వారములు ప్రతాపరుద్రుని రాజప్రాసాదమునకు మార్గములని చెప్పబడుచున్నవి. కోటయొక్క తూర్పు ద్వారము సమీపమందలి మహాన్నత శిలాఖండమునానుకొని యొక తటాకము కలదు. ఆ శిలాఖండ శిఖరమున అష్ట కోణాకృతిగల బురుజు గలదు. తలవరులుండు

నీ బురుజుమీద నిలుచుండి నల్లిక్కుల దృష్టి సారించినచో పట్టణపు శిథిలాలు మనలను దిగ్భ్రమ గావించును. పశ్చిమ ద్వార సమీపముననున్న “షితాబుఖాను దర్బారుహాలు” అను కట్టడమునకు దక్షిణ ద్వార ప్రదేశమందలి శిథిల భవనముల పరికరములనే వాడినట్లు తెలియుచున్నది. ఉత్తర ద్వారమందలి శిథిల మందిరము మందుగుండు సామానాలను భద్రపరచు నట్టిదిగా తెలియుచున్నది.

ఓరుగల్లు పట్టణము వైభవదశలో నున్నప్పుడు అత్యంత రమణీయముగా నుండెను. పెక్కుసౌధములు, పెక్కు దేవాలయములు ఉండెను. భైరవాలయము, చమడేశ్వరీ మహాశక్తి నగరు, వీరభద్రేశ్వరాగారము, బౌద్ధదేవు విహారము, ముసానమ్మగుడి, కుమారస్వామి యాలయము, పాండవులగుడి, కేశవస్వామి ఆలయము, స్వయంభూదేవుని నికేతనము మొదలగు సవిప్రతాపరుద్రుని కాలములో ప్రసిద్ధిచెందినవిగా నుండెను. భైరవుని తోడి జోడుగ మైలారుదేవుడు విలసిల్లి యుండెను. మైలారుదేవుని యుత్సవములు మహావైభవముతో జరుగుచుండెను. జమదగ్ని మహాముని భారతీయు, పరశురాముని తల్లియునైన రేణుకాదేవి ఓరుగల్లులో ఏకవీరా మహాదేవి యను పేరితో ఆదిశక్తి యవతారముగా పూజలనందుచుండెను. ఉత్సవదినములలో ఏకవీరా మహాదేవి యెదుట బవినీలు పరశురాముని కథలు పాడుచుండిరి. వీరపురుషారాధనముగూడ ఆ కాలములో ఎక్కువగా నుండెను. పల్నాటి వీరుల యాలయము ఏకశిలా నగరమున ప్రసిద్ధమైనదిగానుండెను. ఒకానొక స్త్రీ తాళవాయి

ద్యముల సహాయమున ద్విపద ప్రిబంధమున వీరుల చరిత్రలు
పాడునప్పుడు సభాసదులు తన్నయులయి ఆమూలముల కను
గుణముగా అభినయించు చుండెడివారట ! వీర పురుషుల విగ్ర
హము లిట్లుండెను:—

“పచ్చని పిండిగంధమును బాలము సేనయు నెఱ్ఱపూవులం
గుచ్చిన కంఠమాల్యములు గుప్పగనల్లిన వేణిబంధముల్
కుచ్చులవీరసంబెటయు గొత్తవణుంగగు కాసెపుట్టమున్
బచ్చలు చెక్కినట్టి రవణంబులు వీరకుమారకోటికే”

(కీడాభిరామము.)

ఘటికా యంత్రముకూడ ఒకటి యుండెను. ఇది మన
గడియారము వంటిది. అయితే వారు గడియల ప్రకారము
గంట కొట్టుచుండిరి. పూటకూళ్ళ యిండ్లుకూడ నుండెను.
అయిదు వందల పూటకూళ్ళ యిండ్లుండెనని ఏకాంబ్రీ
నాథుడు రచించిన “ప్రతాపరుద్ర చరిత్రము” తెలుపుచున్నది.
లక్ష్మణయోజ్జ్వలముక్క పూటకూళ్ళయిల్లు ప్రసిద్ధికెక్కినదిగా
నున్నట్లున్నది. బ్రాహ్మణ, క్షత్రియ, వైశ్య శూద్రులు, వివిధ
వృత్తులవారు, వేశ్యా గృహములు, వీరభటులు, అశ్వములు,
ఏనుగులు పురమునందంతటను కిక్కిరిసి యుండెను. కోటయం
దలి శిల్పచిత్రములు, నందులు, శంభుని గుడి సింహద్వార
ములు, స్తంభములు, దేవాలయములు చూడఁగినవి.

హనుమకొండ హనుమద్గిరి పర్వతముల మధ్యగలను.
హనుమద్గిరికి తూర్పున భద్రగుడి, పశ్చిమమున పద్మాక్షి

యాలయము, ఉత్తరమున నాగుల దేవునిమందిరము, దక్షిణమున గోపాలమూర్తి నిలయము, మధ్య సిద్ధేశ్వరాలయము గలవు. కొండలపయిని కొట గోడల శిథిల చిహ్నములు తూర్పు పడ మరలయందు గాన్పించును. కాని దక్షిణమున గాన్పించవు. కొండలకు వాయవ్య మూలన తెరపిగానుండిన ప్రదేశము నకు రక్షణగా నొక ప్రచండమయిన మట్టికట్టయు, దానికొక మూలయందు ద్వారమును గలవు. ఆ పర్వతమునకు కొంత దూరమున గొప్ప తటాకము గలదు. అలాగే ఆగ్నేయమూల యందలి తెరపి ప్రదేశమున మట్టికట్టయు ద్వారమును గలవు. ఆ కొండల దాపునుండి మతెవాడ వరకు భద్రితటాకము గలదు. పై యంశములనుబట్టి హనుమకొండకు రక్షణగా నొక దుర్గము నిర్మాణము గావించుటకు ప్రారంభించినట్లు కనబడుచున్నది. ఓరుగల్లు పురమును రాజధానిగా వరించిన తరువాత హనుమ కొండదుర్గ నిర్మాణ కార్యము సాగలేదు. ఓరుగల్లు దుర్గము కొరకు హనుమకొండ దుర్గనిర్మాణమును అసంపూర్తిగ వదలి వేసిరి. ఓరుగల్లు వృద్ధియైనకొలది హనుమకొండ ప్రాధాన్యము తగ్గుదు వచ్చెను. సృష్టికృతము ననుసరించి ఓరుగల్లు నశించగా మరల హనుమకొండ యభివృద్ధి నొందుచున్నది.

4

హనుమకొండ యందలి దర్శనీయ ప్రదేశములలో నహస్రస్తంభ మంటప దేవాలయము శ్రేష్ఠమయినది. చాళుక్య శిల్పము ననుసరించి ౧౧౬౨ లో నిది నిర్మింపబడినది. కాని పూర్తి గావింపబడలేదు. ఇందు ఒకదానితో నొకటి సంబంధములేని మూడు విశాలాంగణములును వానికి ముందు

౩౦౦ స్తంభములచే నొప్పారెడు నొక ముఖమండపము కలదు. ముఖమండపమున కెదుట నక్షత్రాకారముగల మండపము గలదు. దీనికి ౨౦౦ స్తంభములుకలవు. ఆలయమునకు ఈ మండపమునకు మధ్య మనోహర రూపలావణ్యములు గల నంది శిలా విగ్రహము గలదు. త్రికూటాలయములోని స్తంభముల క్రమమును, అంతరముల వైవిధ్యమును ఆకార రేఖకు అనుగుణముగానుండి ఆనందము గొల్పుచున్నవి. మండప స్తంభములమీద ఎత్తిపనితనములేదు. కాని ఆలయ స్తంభముల మీద అతి అనిపించుకుండ, మనోహరముగా చిత్రములు చెక్కబడినవి. జంట స్తంభములపయి ఒకేవిధమయిన చిత్రములు చెక్కబడినవి. ద్వారబంధములు, గవాక్షములశిలలు, స్తంభములకుగల బ్రాకెట్టులు మొదలగునవి చాల అందముగా నున్నవి. మూడు దేవాలయములనుగూర్చి నొక్కటిగా నేర్పరచిన క్రమము నిరలంకార విధముకంటె నెక్కువగా వివిధ ప్రయోజన సంధాయకమయి యున్నది. మరియు వెలుతురు, నీడ నిచ్చుటయందును ఎక్కువ సుఖావహముగానున్నది. ఆలయమున కడుగుభాగమయి సుమారు మూడడుగుల ఎత్తును, ౧౦-౧౫ అడుగుల వెడల్పును గల వేదిక మందిరశోభను వృద్ధి చేయుచున్నది.

చిన్న దేవాలయములు ఇట్లే కట్టబడి నప్పటికిని ఈ త్రికూటాలయ పద్ధతిలేదు. ఈయాలయములన్నియు శివాంకితములు. విష్ణ్వాలయములు అంతగాలేవు. హనుమకొండ చుట్టు ప్రక్కలలో గండ శిలలపయి జైన విగ్రహములు చెక్కబడి

యున్నవి. గుట్టమీద పద్మాక్షి జీవానామమును పఠింపి
పద్మాక్షి దేవత కాకతీయ రాజులు పాలించినది.

విద్యారంగమునందును పురుషార్థములు నాలుగును గలవని
యున్నది. సృష్టరత్నాకరము వ్రాసిన పాత్యుని నామము పురుషార్థము
రుద్రయశోభూషణము వ్రాసిన విద్యానాథుని నామము
గల్లు కార్యక్షేత్రముగా గలిగి చంద్రుని నామము కుంభాకరముగా
భాగవత కర్తయగు బమ్మెర పోతన నామము కీర్తనముగా
జ్ఞానసారము ఏకశిలా సగరముగాను భాగవత పద్యముగాను
సృష్టముగా తెలిసియుండుట అందరి విధియై పాత్యుని దేవత
పురాణము వ్రాసిన మారిన, కతిపాదము వ్రాసిన పురుషార్థముగా
చక్రవర్తి, పురుషార్థసారము రచించిన పాత్యుని భాగవతముగా
వయ్య, మున్నగుకవులు, విద్యద్వయ్యలు పురుషార్థముగాను
సాదరజముచే పవిత్రము చేసిన మహానాయకులు. పురుషార్థముగా
మునకు జన్మస్థానము, అట్లెట్లు పురుషార్థముగాను పురుషార్థముగా

ఇట్లు అసామాన్యపురపరముగా పురుషార్థముగాను
రథమునకు నిలయమయి, పాత్యుని పురుషార్థముగాను
మయి విద్యా వినోదాల కాకుంట్లుగా, అంతర్వేదియై
అకర్షణీయమై విరాజిల్లిన పురుషార్థముగాను పురుషార్థముగాను
పతులకు కండ్లు కుట్టుకట్టు చేసినది. తద్వేదముగా పురుషార్థముగాను
మంటిదిబ్బలు మసకెప్పుడు దృష్టచర మని చెప్పెను. పురుషార్థముగా
సర్కారు వారిప్పుడు ఈ మంటిదిబ్బలను గొట్టుచు పురుషార్థముగాను
ఇంతవరకు భూగర్భమునందు దాగియుండి పురుషార్థముగాను పురుషార్థముగాను

పడిన యా పూర్వ వైభవ చిహ్నములు, శిథిలమయిన శిల్ప శకలములు, మన పూర్వుల వాస్తుశాస్త్ర పరిజ్ఞానమును కళా భిజ్జితను దైవ భక్తిని చాటుచున్నవి. ఆంధ్రులమయిన మనము వీటినిదర్శించు పుణ్యముకట్టుకొని, అశ్రుతర్పణము గావించి తరించెదముగాక.

పద్మాక్షి దేవి యనుగ్రహమున మాధవవర్మ తొట్టి ౧౫ మంది రాజులు వేయి సంవత్సరములు ఓరుగంటి నేలిరని ప్రతాపరుద్ర చరిత్రము నుడువుచున్నది. కాకతీయ చక్రవర్తులలో రుద్రదేవ చక్రవర్తి (౧౧౫౮-౧౧౯౬) గణప తిదేవ చక్రవర్తి (౧౧౯౮-౧౨౬౧) రుద్రమదేవి చక్రవర్తిని (౧౨౬౧-౧౨౯౫) వీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తి (౧౨౯౫-౧౩౨౬) ఓరుగంటి రాజ్యలక్ష్మికి పండువులుచేసినమహానేతలు. కాకతీయవంశములో వీరప్రతాపరుద్రదేవ చక్రవర్తియేకడపటి వాడు. ఈ మహాపురుషుడు విధివశమున అవతారము చాలించగా ఈతని రాజ్యము చిన్నాభిన్నమయ్యెను. ప్రతాపరుద్రునకు జుట్టయయను కొమరుడున్నట్లు తెలియుచున్నది. వీరభద్రుడు రాజ్యమునకు వచ్చినట్లును, అతడు తనస్థానమును కొండవీటికి మార్చుకోవలసి వచ్చినట్లును ఒక వాదముగలదు. ప్రతాపరుద్రుని తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చినది కృష్ణనాయకుడనియు, అప్పుడు వానిరాజ్యము చాల తగ్గియుండెననియు కొందరు చరిత్రకారులు వ్రాసియున్నారు. కావున కాకతీయ వంశము ప్రాముఖ్యమును గోల్పోవుటయో సామంతాధికారమును వహించుటయో సంభవించి క్రమక్రమముగ రంగము నుండి తొలగియుండ వచ్చును.

కాకతీయరాజుల కాలములో మాడలు, మాడుపులు; బడిమాడపులు, చిరువీడ, గద్యాయనము, పగోడాలు, మాడబడి పాతిక, మున్నగు పేళ్ళుగలనాణెములు చలామణి అగుచున్నట్లు గనుపించుచున్నది. భూమికొలతలో పుట్టి, గాల్పుట్లు, గడపుట్లు, మరుతురు, గడమరుతురు, మట్లు, నివర్తనము, మున్నగు పదాలు వాడుచుండెడివారు. ధాన్యాదుల కొలత, తూనికల విషయములో గిద్ద, తులము, ఖిందుగ, కోదె, మానము, మానిక, తూము, నిబరవము, పలము, వీసె, అడ్డ మున్నగు నవి వాడుకలో నుండెను. ఓరుగంటికి, ఓరుగంటిరాజ్యమునకు వచ్చుచు పోవుచు నుండెడు స్వదేశి పరదేశి వస్తువులవయి వేర్వేరు విధములుగా పన్నులు విధించుచుండిరి. ఒండిబరువు సామానును బట్టి పన్ను గణించుచుండిరి. ఈ విధి పండ్లు, ధాన్యము, తైలాలు, నెయ్యి మున్నగు వాటికిని వర్తించుచుండెను. ఉప్పు పొట్టుగలధాన్యము మొదలగువాటికి “పెరుక” ను బట్టి నిర్ణయించుచుండిరి. పెరుకయనగా ఎద్దు మూపువయి వేసెడు రెండు సంచుల బరువు. చందనము, లోహములు మొదలగు వాటికి తులామాన ముపయోగించుచుండిరి. ఇట్లే జవ్వాది, పుచుగు, పత్తి, నూలు, బట్టలు మొదలగువాటి పయి వేర్వేరు మానములతో పన్నులు విధించుచుండిరి. ఓరుగంటిలో వృత్తిపన్నుగూడ అప్పుడుండెను. పంచత్సరమునకు వర్తకులు ఒకమాడయు, సాలెవాండు ౧౬ చిన్నాలును, గొల్లలు ౧౪ చిన్నాలును వృత్తిపన్నుగా ఇచ్చుచుండెడివారు.

సాని శబ్దమునకు పూజ్యార్థ ముండుచుండెను. పోతనా మాత్యుడు భాగవతములో తన మాతృశ్రీని గూర్చి ముచ్చ

టించుచు, ఆమెను “లక్కసాని” అని వర్ణించినాడు. ఈ వర్ణనాంశములను బట్టి ఓరుగల్లు పురము వర్తకమునకు కేంద్రమయి, అత్యుత్తమ రాచరిక లక్షణములు గలిగి నాగరకతా విశిష్టమయి మేటియయి విరాజిల్లినట్లు స్పష్టమగుచున్నది.

ఓరుగంటిని కబళించుటకు పరరాజులుచేసిన ప్రయత్నము ౧౩౦౩ లో ప్రారంభమయ్యెను. మహమ్మదీయులు పక్రమించిరి. కాని వారి ప్రయత్నములను ప్రతాపరుద్రుడు సాగనియ్యలేదు. అందుచే ఢిల్లీ చక్రవర్తి ఆలాఉద్దీన్ సేనానాయకుడగు మాలికు కాఫరు ౧౩౦౯లో తిరిగిప్రచండ సైన్యముతో వచ్చి పట్టణమునకు ఒక మయిలు దూరమున విడిసెను. అచ్చట రక్షణోద్యోగమున మహమ్మదీయ సైనికులు తోపులను సరకి రక్షణ శిబిరములను నిర్మించుకొనసాగిరి. విగ్రహారాధకుల పవిత్రదేవాలయ వన వృక్షములను సమూలముగా నరికివేయుట పవిత్రకార్యముగా మహమ్మదీయులు భావించిరి. ఈ విధముగా సంపాదించిన కలపతో బలిష్ఠముగా సుమారు నిలువుపైత్తున కోటచుట్టు కట్టిరి. వీరిట్లు పని సాగించుచుండగా లోపలివారు వీరిపయి దాడిసలిపిరి. కాని దానిని మహమ్మదీయులు ప్రతిఘటించగలిగిరి. మహమ్మదీయులు సెరంగులు కాల్చి కోట గోడను పగులగొట్టనుంకించిరి. కొట్టగా కొట్టగా కోడగోడలో ఒకటి రెండు రంధ్రములేర్పడెను. ఒకరాత్రి సమయమున కోటపయి దాడిసలుపుటకు ఆజ్ఞలు ఇవ్వబడెను. కోట బహిఃప్రాకారపు కొన్ని బురుజులు మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. తరువాత కొన్నిదినములలోనే బహిః ప్రాకారము

పూర్తిగ మహమ్మదీయుల హస్తగతమయ్యెను. పిదప లోపలి ప్రాకారమగు రాతికోటపని పట్టసాగిరి. ఈ మట్టికి నాలుగు నెలలు సాగెను. సంధి రాయబారములవల్ల ఓరుగంటి కప్పటి ముప్పు తప్పిపోయెను.

ఓరుగంటి రాజు సంధిసమయములను సరిగా పాటించ లేదని ౧౩౧౮ లో మూడవ దండయాత్ర సాగించిరి కాని యిది విఫలమయినది కాబోలు దీనివివరములు తెలియుటలేదు. కావున ౧౩౨౧ లో సుల్తాన్ గయాసుద్దీన్ పెద్ద కుమారుడగు అలూఫ్ ఖానుడు ఓరుగంటిని మట్టడించెను. తుముల యుద్ధము ప్రవర్తించెను. కోటలోనుండి అగ్ని గోళములు శత్రువుల పయి బడసాగెను. ఉభయ పక్షములందును చాలమంది హతులయిరి. అయినను మహమ్మదీయులదే వైచేయిగానుండెను. కోటలోని వారికి దైర్యము సన్నగిల్లెను. సైన్యబలము తగ్గెను. కావున ప్రతాపరుద్రుడు ఢిల్లీసుల్తానుకు లోబడి కప్పము గట్టుటకు నొప్పుకొనుచు రాయబారములు పంపెను. పరిహారముగా యింతో ధనము నిచ్చుటకు సమ్మతించెను. కాని అలూఫ్ ఖాను ఈ రాయబారములను తిరస్కరించెను. అయితే ఒక నెల నుంచి ఢిల్లీవార్తలు ఏమి తెలియకుండెను. ఢిల్లీవార్తలు ఏమియు తెలియ కుండెను. ఢిల్లీలో రాష్ట్రవిప్లవము సంభవించినట్లును, రాజ వంశ మును కూలదొల్యుటకు ప్రయత్నములు జరుగుచుండినట్లును వదంతులు వుట్టెను. మహమ్మదీయ సైనికులు మెల్లగా జారిపో సాగిరి. ఈ పరిస్థితులవల్ల అలూఫ్ ఖానుడు మట్టికి నెత్తివేసి దేవగిరికి పరుగెత్తిపోయెను. ఈ స్థితిలో సుల్తాను తనకి మారుని

యొద్దకు గొప్ప సైన్యమును సహాయముగా బంపెను. ఈ సైన్య సహాయముతో నాలుగు నెలల తరువాత అలూఫ్ ఖానుడు తిరిగి ఓరుగంటిపై బడెను. అసతి కాలపు ముట్టడి తరువాత ఓరుగల్లు పట్టణము పూర్తిగ మహమ్మదీయుల వశమయ్యెను. రాజునా, ఆతని కుటుంబము, ఉన్నతోద్యోగులు చెఱపెట్టబడిరి. వీరి నందఱిని ఢిల్లీకి గొంపోయిరి.

ఓరుగంటికి సుల్తాన్ పూరు అని నామకరణము చేసి తురు మ్మలెలసాగిరి. తరువాత ప్రతాపరుద్రునకు బంధనము క్తి చేసిరి. అతడు తిరిగి రాజ్యమునకు వచ్చెను. కాని ఎక్కువ కాలము జీవించలేదు. ఆతని తరువాత రాజ్యమునకు వచ్చిన పీఠభద్రుడో, కృష్ణనాయకో (కన్నయనాయడో) అయి యున్నాడు. కన్నయ నాయకుడు అనువాడు గోలకొండ దుర్గమును బహమనీ నవాబులకు ధారాదత్తము చేసెనట్లు తెలియుచున్నది. ఇదే సమయమని ఓరుగంటి రాజ్యపు తూర్పు భాగమును గజపతులు కబళించిరి. నరపతులనదగు కాకతీయరాజులు కథావశేషులయిరి. ౧౪౨౨ లో బహమనీ నవాబులు ఓరుగల్లు నాక్రమించి పట్టణమును ధ్వంసము చేసిరి. ఓరుగంటి వైభవ కథకు, ఓరుగంటి రాజన్యలకథకు ఇంతటితో భరతవాక్యము చెప్పబడినది.

సుప్రసిద్ధి చెందిన ఆంధ్రనగరము తురుష్కుల హస్త గతమయి, కళావిహీనమయి యుండుట ఆంధ్రులకు దుఃఖకరముగా నుండియుండును. ఆంధ్రుల పౌరుషమునకీ పరిస్థితి యవ

మాన జనకముగా నుండెననుటకు సందేహము లేదు. అందుచే పెక్కు ఆంధ్ర శూరులు ఓరుగంటిని తిరిగి వశము చేసికొనుటకు ప్రయత్నించియుండుదు. అట్టివారిలో నొక్కనిపేరు చరిత్ర బహిర్గతము గావించుచున్నది. అతడు షితాబుఖాన్ బిరుదాంకితుడగు సీతాపతి యనువాడు.

సీతాపతి (షితాబుఖాను) అసహాయ శూరుడు. ౧౫౦౪ లో సీతడు స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించి కులీకుతుబుషాహను రణరంగమున నిర్జించి, యవనపరిహృతమయిన ఏకోపల (ఓరుగల్లు) అను రమ్యరాజధానిని పట్టుకొనెను. తిరిగి పట్టణ నిర్మాణమునకు కడంగెను. ప్రాచీన హిందూరాజుల వలె దేవ ప్రతిష్ఠలుచేసి దానధర్మములు చేయుట మహదాశయముగా ప్రవర్తించినాడు. “దుష్టులు బలాతిరేకమున పాచాలరాయుని (శ్రీకృష్ణుని) విగ్రహమునకు స్థాన భిష్టము చేయగా, చిత్తాపుఖానుడు ఆ విగ్రహమును పునః సంప్రక్షణము చేసి స్థాపించెను. శుభ సిశుంభ దానపులను నిర్మూలము చేసిన లక్ష్మిని, ఆ జగన్నాథుని కాకతి రాజ్య వీరమునుండి కుజన తురుష్కులు పెరికిపారవైవగా చిత్తాపుఖానుడు ధర్మశాస్త్ర విధి పూర్వకముగా ఏకశిలాపురమున పునః స్థాపనము చేసెను. సీతాపుఖానుడు ఏక శిలా పురియందు స్వయంభూశివుని, కాకతీయ వంశరక్షాచింతామణిని పూజించి అవ్యాహతమగు నైశ్వర్య కలితుడాయెను.” ఓరుగంటిలోని ఈతని యంతఃపురము. రత్నాంబరాలంకృతమయి గంధర్వస్వరభేదమోహన కథావిర్భావ సంభావితమయి తనరారుచుండెనట ! ఈతని రాజ్యములో వరంగల్ ఖమ్మముమెట్టు, నల్లగొండ ప్రాంతము లుండెను.

ఈ హిందూ వీరుని, ఈ ఆంధ్రశూరుని చూచి మహా మృదీయులు సహించగలరా ? ౧౫౧౨ లో కులీకుతుబుషాహ ఓరుగంటిపై దాడి సలిపెను, నీతాపతి యుద్ధమున వీరశయనము నొందెను. “విజేతలయిన సైనికులు హస్తములుసాచి షితాబు ఖాను, ఆతని దుష్టసహాయకులు కూడబెట్టిన ధనమును, రత్నా భరణములను దోచుకొని కొల్లగొట్టిరట ! షితాబుఖాను కుటుంబపు రాకుమార్తెలను, అవరోధ జనమును రచ్చ కీడ్వ బడిరట ! సవాబు అనుమతి ప్రకారము కాఫరుల భవనములు, దేవమందిరములు భగ్నము చేయబడెను. వాటి స్థలములందు ముసల్మానుల మసీదులును, ధార్మిక నివాసములును నిర్మితములు కావింపబడినవట !” ఓరుగంటిపుర లక్ష్మికి మరయొక సారి దుర్గతి పట్టెను.

ఓరుగల్లు కుతుబుషాహీల వశమయ్యెనుగదా! కుతుబు షాహీ వంశ పతనానంతరము మొగలుల రాజ్యములో భాగమయ్యెను (౧౬౮౭) పిమ్మట మొగలు చక్రవర్తులను తిరస్కరించి స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించిన మొదటినిజాము ఆసఫ్ జాహ నిజాముల్ ముల్క్ దీని కధిపతియయ్యెను. (౧౭౨౪) నాటి నుండి నేటివరకు హైదరాబాదు రాష్ట్రభూభాగముగా నుండి ఓరుగల్లు తిరిగి వృద్ధి పొందటకు ప్రయత్నించు చున్నది.

వేల్పుగొండకథనము

వేల్పుగొండను ఇప్పుడు “జఫరుగడ్” అనుచున్నారు. ఇది జఫరుద్దాలా అను ముస్లిం వీరుని వీర విహారమునకు తావలమయి, నివాసస్థానమయి ప్రఖ్యాతిచెంది యుండుటచే “జఫరుగడ్” అను నామాంతరము దాల్చి వ్యవహారమున నిలచి యున్నది. దీనికి విజానగరమునయు మరియొక పేరుగలదు. ఇది వరంగల్ జిల్లాలో నున్నది.

ఈ నగరము పూర్వమందు వడ్డెరాజుల రాజధానియై యుండెను. దీనిని గూర్చిన పూర్వ చరిత్రాంశములు అంతగా తెలియవు. కాని రాజకీయముగనూ, ధార్మిక విషయమునూ పేరు ప్రఖ్యాతులు కలిగియున్నది.

జఫరుగడ్ దుర్గము ఒక పర్వతరాజమువయి నిర్మితమయి యున్నది. ఈ పర్వతము అగస్త్యమహర్షి పూజించిన సాలగ్రామమని ప్రశక్తి కలదు. ఇట్టి పర్వతముమీద వడ్డెరాజులచే పశ్చిమభాగములేన గారనట్టి శిలామయమగు నొక కోట నిర్మింప బడినది. ఈ పర్వతముమీద యొక గుహలో యోగానంద నరసింహస్వామి వెలసియున్నాడు. నరసింహాలయము

నానుకొని పాదాలగుండమును, గొంతదూరమున స్నానాల గుండమును గలవు. స్వయంవశ్శక్తు డయిన నీస్వామివారు రెండు జాముల వేళ స్నానార్థ మాగుండమున దూకుననియు చప్పుడు కాగలదనియు జనులు చెప్పెదరు. ఈ క్షేత్రమును పంచస్మసింహ క్షేత్రమని పిలచెదరు. వీరస్మసింహము, లక్ష్మీ స్మసింహము, సుప్రసన్నస్మసింహము, కొండసింగరప్ప అను స్మసింహదేవులు నాలుగు దిక్కులయందు వెలసియున్నారు. మధ్య యోగానంద స్మసింహుడు వెలసియున్నాడు. ఈ పర్వతముపయి ఎక్కువ లోతుగల జలాశయములు, కొన్ని గుండములు కలవు. ఈ గుండములలో అక్కసెల్లెండ గుండము, నూనె గుండము, పాలగుండము, అనునవి సుప్రసిద్ధములు. కోటగోడలు శిథిలావస్థయందున్నవి.

దుర్గముగోని కట్టడములలో లక్కమేడ యనునది అందమయినది. ఇదియు చాలవరకు నాశన దేవతపాలయి యున్నది. కొండకు సమీపమున వేల్పుగొండ నామమతో గ్రామము గలదు. ఈ గ్రామమునకు నాలుగు దిక్కులను నాలుగు ద్వారములు గలవు. ద్వారములకు కొయ్యితలుపులు నిర్మాణమములయియున్నవి. ఈ ద్వారములును, తలుపులును, శిథిలావస్థయందున్నవి. ఈ ద్వారములలో హనుమకొండ దర్వాజా మంచిస్థితియందున్నది. దీనినానుకొని మంచి ప్రహరీ గలదు. పట్నముదర్వాజాశిథిలమయియున్నది. గ్రామముచుట్టను పూడిపోవుచున్న కందకము దృగ్గోచర మగుచుండును. ఈ శిథిల చిహ్నములను బట్టి వేల్పుగొండ పట్టణము యొక్క

ఘనత కొంతవరకు బోధపడగలదు. ఇచ్చటి కట్టడముల శిల్ప విన్యాసము చాళుక్య శిల్పమును బోలియుండును.

జఫరుగడ్ దుర్గ నిర్మాణమును గావించి, బలీయమొనరించి, చరిత్రాత్మకముగా చేసినవాడు జఫరుద్దౌలా యను తురక వీరుడు. ఇతడు నిర్మలలోని ఒక ముస్లిందంపతుల తనయుడనియు, ధంసాయను పేరు గలవాడనియు వహీ వీరుడగునని జ్యోతిష్కులు వచించినందున జఫరు అని నామకరణము చేసిరనియు తెలియుచున్నది. ఈ బాలుడు ఒక బ్రాహ్మణుని యొక్క పశువుల కాపరిగా నుండెనట! ఒకనాడు అరణ్యములో పశువులు గాయుచు పరుండి నిద్రపోయెనట! అప్పుడు సూర్యకిరణములు వీని మొగముపయి సోకుచుండగా, ఒక కృష్ణ సర్పము పడగవిప్పి ఛత్రమువలె పట్టినదట. సకాలమునకు ఇట్టికి రాకపోవుటచే ఆ బ్రాహ్మణ యజమాని వెదకుచు వచ్చి యా విచిత్ర దృశ్యమును కనుగొనెను. వాడు చాల గొప్పవాడగునని భావించి బ్రాహ్మణుడు నాటినుండి వానిని విద్యావంతుని గావింపసాగెను. వాడు క్రమక్రమముగా పెరిగి విద్యావంతుడయి, ధైర్యశైల్యాది గుణ సంపత్తికలవాడయి, దృఢకాయుడయి, ప్రకాశింపసాగెను. అంత ధంసా హైదరా బాదునకేతెంచి, నిజాముగారి సేనలో నుద్యోగమును సంపాదించుకొని దివాన్ రుక్నద్దౌలావారికి ప్రియుడయి యుండెను.

ధంసా బాబ్బిలిలో నుండగా వేల్పుగొండ కోటలో నుండెడు రామసింగు, నరసింగభాను అనువారు వచ్చి యాతని

కొలుపులో చేరిరి. వారి ఆలోచనయు, మార్గదర్శకత్వమును తోడుపడగా ధంసా ౧౩౦౦ ల సైన్యమును వెంటగొని చెట్ల ముప్పారము మొదలగు గ్రామములమీదుగా వేల్పుగొండకు వచ్చెను. పర్వతపు పశ్చిమ శృంగమున వొడ్డెరాజులు నిర్మించిన కోటయు, అచ్చటి ప్రకృతి రామణీయకమును ధంసాను ఆకర్షించెను. కావున దానిని స్వాధీనము చేసికొని తూర్పువైపు పర్వత భాగమును చుట్టివచ్చునట్లు ఖిల్లా నిర్మించ దలంచెను. ఇతడు నిర్మలలో కోటకట్టినాడట ! జగత్కాల దుర్గమును ౧౭౪౭ లోనో ౧౭౫౪ లోనో ఇతడే కట్టించినాడట.

ధంసా తన మిత్రుడగు దివాన్ రుక్న ద్వైలా వారికి తన ఆశయమును దెలుపగా, దివాన్ గారు వీనిని మంచి ఆదాయము గల ఏడుసర్కారీలకు అధికారునిగా జేసెనట ! అప్పుడే యితనికి జఫరుద్వైలా అను బిరుదనామ మొసంగెను.

జఫరుద్వైలా ఖిల్లా మరమ్మత్తునకు కడంగెను. వేల్పుగొండ మార్గములో జగన్నాథహజారి, జగ్గుపంతులు, బ్రహ్మాండనాయకులు అనవారిని కాపలిగానుంచెను. ఇతని ప్రియురొండ్రగు తులసి, మణి అను వేశ్య లిరువురును వేల్పుగొండలోనే యుండిరి. ఇట్లు వేల్పుగొండలో ఏర్పాట్లుచేసి జఫరుద్వైలా పరివార సమేతుడయి, వేల్పుగొండ దుర్గ నిర్మాణమునకు కావలసిన ద్రవ్యసముపార్జనకు పాలవంచ సంస్థానమును ముట్టడించి రాజాసరసింహ అశ్వారావును ఖండించి, అశ్వారావుపేటను స్వాధీనము చేసికొనెను. (౧౭౬౯)

వేల్పుగొండ దుర్గమును మనల స్వాధీనము చేసికొనుటకు గొందరు హిందూ రాజులు ప్రయత్నించినట్లు కనబడుచున్నది. అందు ముఖ్యముగా, కోడూరువారు, రాపాకవారు, పొట్లపల్లి వారు, వీరాచెడ్డివారు, అను నగుగురు దేశముఖులు ధంసాచే నష్టపడిన వారగుటచే వానిపయి పగసాధించుటకు నిశ్చయించిరి. ధంసా వేల్పుగొండలో లేడను వార్తవిని ధంసాకు అగ్రాధికారుడగు జగ్గు పంతులతో రహస్య మంత్రాలోచనలు సలిపి, సంధిచేసికొని మోసముగా కోట స్వాధీనపరచుకొనుటకు సంకల్పించిరి. జగ్గుపంతులును, బ్రహ్మాండ నాయకులును దూరమయిన ఆలోచనలు చేసి స్వలాభ ప్రేరితులయి కోటను నలుగురు దేశముఖుల పరము గావించుటకు సంసిద్ధు లయిరి.

ధంసా అశ్వారావుపేటను కొల్లగొట్టి ధనమంతయు దోచుకొని బండ్లనయి, గుట్టముల పయి సామానుల పెట్టించుకొని వచ్చుచుండగా, దేశముఖులకును జగ్గుపంతులకును జరిగిన ఉత్తర ప్రత్యుత్తరములలో నొక్కటి వాని చేతులలో పడి, జగ్గుపంతులుయొక్క కృత్రిమప్రయత్నమంతయు వాని కవగతమయ్యెను. ధంసా ఏమియు పైకి పొక్కక ప్రయాణముచేయుచు త్రోవలోని దొరలను దోచుకొనుచుఅపారధనముతో ౧౫౦౦ ల పైసముతో వేల్పుగొండను సమీపింపసాగెను.

ధంసా యనుమతి లేనిది పరులు కోటలో ప్రవేశించుటకు వీలులేదు కావున నల్లరు దేశముఖులు తమ కుమారుల కేశఖండనోత్సవము జరుపుదుమనెడునెపముతో శ్రీయో.గానంద

నరసింహస్వామి వారి సన్నిధికి వచ్చునట్లు జగ్గుపంతులు ఉపాయము చెప్పెను. ఆ నలుగురు దేశములు కుమారుల కేశఖండనోత్సవముని కృత్రిమపు వృత్తిబిన్ని, మేనా, సవారి, పల్లకీలు, తూర్జనాదములతో, మద్దళ వేశ్యానటన గాయక వైభవమున కోటగ్వారమునకే తెంచిరి. ఈ దేశములు వెంటఁ గొరిమంది యుద్ధపీఠము పరిచారక్షణముగా మారువేషముతో వచ్చిరి. భూరమున తాలూకాచుచున్న జగన్నాథపూజారి అనువాడు దేశములకు ప్రవేశము నియ్యక ఆపివేసెను. “మేము దేవసాన్నిధ్యమున కే తెంచినారము, మా శుభ కార్యమునకు విఘ్నములు చేయవలదు” అని దేశములు వేడుకొనిరి. జగ్గుపంతులు ఈ విషయము నెఱగని వానివలె నటించి, సందడి యేమియుని జగన్నాథపూజారి నడిగి తెలిసికొని “పీరు శత్రువులుగా కనబడరు. యుద్ధసామగ్రి యేమియులేదు. వారు మ్రొక్కులు చెల్లించుకొని పోయెదరు. అందువల్ల మనకేమి నష్టము!” అని ఏమేమో జగన్నాథపూజారికి చెప్పి వారలు కోటలో ప్రవేశించునట్లు చేసెను.

ఇట్లు దేశములు అనుచర సమూహముతో కోటలో ప్రవేశించి, శిశువులకు కృత్రిమముగా నేర్పరచిన జడలను కత్తిరింపించు తతంగమంతయు సశాస్త్రీయముగా నిర్వహించిరి. బ్రాహ్మణులకు దండిగ సంభావనలిచ్చిరి. గొప్పగా సంతర్పణలు చేసిరి. కోటలోని సైన్యమును, జగన్నాథపూజారి మొదలగు వారిని బాగుగ సత్కరించి, విందుగావించి, సంతోషపరచిరి. తదనంతరమున తాంబూలాదుల నిచ్చి, సగౌరవముగా

కొగలింపు మర్యాదలున్నందున, దేశములు జగన్నాథహజారికి కొగలిచేయు సమయమున, వాని రెండు బాహువులను బిగ్గబట్టి తాగిళ్లచేత బంధించి, పహారా యందుంచి కోటను స్వాధీనము చేసికొనిరి.

ధంసాకు జగ్గుపంతులి మోసమిదివరకే తెలిసియుండెను గదా ! వాడు హుటాహుటి బయలుదేరి కై జీతగాండ్రను చేర్చుకొని, సైన్యమును పెంచుచు ౨౦౦౦ ల సైన్యముతో వేల్పుగొండను చేరి, కోటకు మూడు మైళ్ళ దూరమున విడిసి కోటను ముట్టడించెను. కోటలోనివారు బయటకు వచ్చుటకును, బయటివారు లోనికి వెళ్లుటకును వీలులేకపోయెను. ఈ ముట్టడి ౧౦-౧౧ మాసముల వరకు సాగెను. కోటలోని వస్తు సామాగ్రి క్రమక్రమముగా తగ్గసాగెను. దేశములును, పరివారమును భోజనసామాగ్రి లేక పరితపింప సాగిరి. ముట్టడి యిట్లే ఇంక కొద్ది కాలముండినచో తాము సర్వనాశనము కానున్నట్లు దేశములులకు లోచితహాతహాపడిరి. ఇక గత్యంతరములేక దేశములు ససైన్యముగ లోబడుటకు సంసిద్ధులయినట్లు సంధిరాయబారము నడపిరి. ఆ సంధికొడంబడి జఫరుద్దాలా వేచియుండగా, ప్రొద్దుగుంకెను. అంతకోడూరు దేశములు మొదలగు దొరలు సేనా పరివారముతో ఆ చీకటిలో దొంగతనముగా కొండదిగి పారిపోయిరి. ఈవార్త జఫరుద్దాలాకు తెలియగనే విజృంభించి వారల తరిమి తరిమి పట్టుకొని దొరకిన వారిని చిత్రవధ పాలుచేసి మృత్యుతాండవము

జరిపెను. పిమ్మట దర్బనుతో కోటను జొచ్చి, బంగారుచెలమయను హ్రీరములో దాగుకొనియున్న జగ్గుపంతులు, బ్రహ్మాండ నాయకుల నిద్దరను వెలకి పట్టి తెప్పించి వారిని కూరముగా శిక్షించెను. ఇట్లు నిశ్శేష విరోధుండయి, చండశాసనుడయి, దాష్టజన భయంకరుడయి, నిరంకుశుడయి జఫరుద్దౌలా వేల్పుగొండ నేలసాగెను.

జఫరుద్దౌలా క్రమక్రమముగా బలవంతుడయి నిజాం ప్రభువును గూడ ధిక్కరించునంతటి వాడాయెను. నిజామునకు కట్టవలసిన కప్పము కట్టనందున నిజాము ప్రభువు కోటను పట్టుకొనుటకు కడంగెను. కాని జఫరుగడు దుర్గము అంత సులభముగా వశమగు నట్టిదా? నిజాముగారి ప్రయత్నములు ఒకటి రెండు సార్లు విఫలమయ్యెను. ధంసా జీవితకాలములో నిజాముకాని మరి యెవ్వరుగని వానిని, వానిదుర్గమును స్వాధీన పరచుకొన జాలరయిరి. ధంసా మరణానంతరము నిజాం కోటను సాధించుటయు, కుమారుడు యతీషాంజంగు అనువాడు ఇబ్రహీముద్దౌలా అను బిరుదనామముతో జఫరుగడమున కధిపతియగుటయు, నిజామునకు ఇబ్రహీముద్దౌలా సామంతుడగుటయు తరువాత జరిగిన కథాంశములు.

కీర్తికృష్ణ దేవరాయలవాగు తనదిగ్విజయమున ఖమ్మము మెట్టుతో బాటు ఈ దుర్గమును కూడ స్వాధీన పరచుకొని యుండెనని తెలియుచున్నది.

జఫరుద్దౌలాచే నిర్మితమయిన భాగములను గలుపుకొని వేల్పుగొండ కోటకు జఫరుగడమును నామము వచ్చినది.

జఫరుగడమున తూర్పున నొక కొండయు, పశ్చిమమున నొక కొండయు గలవు. ఈ రెండు కొండలమధ్యమున ౨౦౦౦ ల గజముల భూభాగముగలదు. రెండు పర్వతముల చుట్టు ౯ గజముల ఎత్తు, ౨ గజముల వెడల్పు శిలలచే గారచేయబడినది. పశ్చిమ పర్వతముమీదికి భూమినుండి సర మృగాదులు పోవు మార్గములు ప్రత్యేకముగా గలవు. అందు రహస్య మార్గముల నేకములు ౨౪ గజముల వెడల్పు గలిగి యుండెను. అవి నేల బొయ్యారములు. కోటలో ఫిరంగులు, తుపాకులు, మందుగుండు సామగ్రి, సైన్యములు నిండియుండెను. జఫరుగడ్ వహారు అని ప్రసిద్ధిచెందిన యీ నగరమునకు మూడు ద్వారములు కలవు. తూర్పు పర్వతమునకు దక్షిణభాగమున నొక ద్వారమును, పశ్చిమ పర్వతమునకు త్తరమునను దక్షిణమునను రెండు ద్వారములును దీనిచుట్టుచున్న కందకము ౧౨ గజముల లోతు, ౧౨ గజముల వెడల్పు గలిగియుండెను. ౧౬ బురుజులు, ౧౦ మందుల కొట్లు ఉండెను. తూర్పున నొక పిల్ల ద్వారముండెను. దీనిని భజతీ ద్వారమనుచుండిరి. పశ్చిమపర్వతముమీద రెండు జలాశయములును, రెండు చక్కని బావులును గలవు. తూర్పుకొండపయి ఒక జలాశయము గలదు. వీటియందలి నీరు పానయోగ్యమగు స్వచ్ఛజలము. జఫరుగడమున సర్వసౌకర్య సంపన్నముగను, దృఢముగను చేయుటకు జఫరుద్దౌలాకు ౧౪ సంవత్సరములు పట్టినదట !

జఫరుద్దౌలాకు తులసి, మణి అను నిద్దరు వేశ్యాంగనలు ప్రేముర్రాండుండిరని చెప్పితిమిగాదా ! వీరిద్దరు శివకేశవుల

యెడ భక్తి తాత్పర్యములు గలవారయి, పరోపకార పాఠీలు
లయి యుండిరి. జఫరుద్దౌలా వీరికి వశంవడుడయి యున్నందున
ఆచ్చటి యోగానంద నరసింహస్వామి వారికి అర్చనాదులు
చక్కగా జరుగునట్లు ఏర్పాట్లు చేయించిరి. వీరిద్దరిపేరిట రెండు
శిలామయ కూపములు నిర్మింపబడినవి. పశ్చిమ పర్వతమున
కుత్తరభాగమున మణెమ్మబావి, దక్షిణభాగమున తులశమ్మ
బావిగలదు. పర్వతమునకు ఉత్తర భాగమున మూడుమయిళ్ల
దూరమున ధంసా నిర్మించిన చెరువుగలదు. ఇది తాడిచెట్టైత్తు
కట్టగలిగి, వెనుకముందు రాతి కట్టడముతో శాశ్వత బ్రహ్మ
కల్పముగానున్నది. వేల్పుగొండ ముట్టడి సమయమున ధంసా
యిచ్చటనే విడిసియుండెను.

ఇప్పుడు దుర్గము మంచి స్థితిలోలేదు. దుర్గపు సింహ
ద్వారములకు తాళములు వేసియుండునట ! ఆ తాళముచెవులు
ఒక యధికారియొద్ద నుండునట !

అంధ్ర చంద్రికా గ్రంథమాల

ని య మ ము లు

౧. ఈ గ్రంథమాలలో దేశచరిత్రలు, మహా పురుషుల జీవితములు, ప్రకృతి శాస్త్రములు, ఇతర విజ్ఞానాత్మక గ్రంథములు ప్రకటింప బడును.
౨. ఈ గ్రంథములన్నియు ప్రజా సాహిత్య సంబంధములుగా నుండి, సులభమైన వచనశైలిలో ఆకర్షణీయముగా ప్రకటింపబడును.
౩. గ్రంథములు పెద్దవిగా నుండక; వీలైనంత వరకు పరిమితమైన పుటలు కలిగి, అందరు కొనుటకు అందుబాటులో నుండులాగున ప్రకటింపబడును.
౪. ఈ గ్రంథమాలకు చందాలేదు. మాసపత్రికకాదు. గ్రంథము తయారుకాగానే చందాదారులకు వి. పి. గా పంపబడును.
౫. మా గ్రంథమాల ప్రచురణము లన్నియు గొనుటకు నొప్పుకొనువారు “శాశ్వతపు చందాదారు” లనబడుదురు.
౬. శాశ్వతపు చందాదారులు కాగోరువారు, తమ యామోదమును లిఖిత పూర్వకముగా తెలిపి ఒకరూపాయి ప్రశవేరుసుముగా చెల్లించవలెను.
౭. శాశ్వతపు చందాదారులకు మా గ్రంథమాల పుస్తకముల వెలలో నాల్గవ భాగము తగ్గించి గ్రంథములు తయారు

కాగానే వి. పి. గా పంపబడును. పోస్టు కర్చులు చందా దారులే భరించవలయును.

౮. ఇంతవరకు ఆంధ్ర వాఙ్మయములో లేని గ్రంథములే ఇందు ప్రకటింపబడును. ఈగ్రంథములలో విషయ వర్ణనకు సంబంధించిన పటములు, గ్రంథముల పటములు ఉండును.

౯. ఆంధ్రభాషకు పుష్టికలిగించుటయు, ఆంధ్రులలో విజ్ఞాన చంద్రికలు ప్రసరింపజేయుటయు మా యుద్దేశము. డబ్బు సేకరింపవలెనని మా యుద్దేశముకాదు.

౧౦. ఆంధ్రభాషాభిమానులందరును గ్రంథమాలకు శాశ్వతపు చందాదారులుగా చేరి, మాభాషా వ్యవసాయమునకు ప్రోత్సహమొసంగి, ఆంధ్ర సరస్వతీ దేవి ఆరాధనమునందు పాల్గొని కృతకృత్యులు గావలయునని మా విజ్ఞాపన.

“ఆంధ్రకుటీరము”

సుల్తాబజారు,
హైద్రాబాదు-దక్కన్
౧౯-౨-౧౯౪౯

మేనేజరు,
ఆంధ్ర చంద్రికా గ్రంథమాల.

ఇదివరకు ప్రకటింపబడిన గ్రంథములు

౧. విస్మృత సామ్రాజ్యములు.

ఇదియొక చరిత్రగ్రంథము. ఇందు కార్లీయా, బాబిలో
నియా, అస్సీరియా యను ప్రాచీన సామ్రాజ్యముల చరిత్ర
వర్ణింపబడినది.

కర్త: శ్రీఖండవల్లి బాలేందు శేఖరం, ఎం. ఏ. గారు.

పుటలు ౨౬౦.

వెల చందాదారులకు రు ౨-౦-౦

ఇతరులకు, రు ౨-౧౨-౦

౨. తెలంగాణా ఆంధ్రోద్యమము

(మొదటి భాగము)

ఆ. ప్రచంద్రికా గ్రంథమాలలోనిది రెండవకుసుమము. ఇది
తెలంగాణములోని ఆంధ్రోద్యమమునకు సంబంధించినచరిత్ర
గ్రంథము. ఇచ్చటి ఆంధ్రులు తామ ఆంధ్రులమను సంగతి నెరుం
గక, సాంఘికముగ, రాజకీయముగ, భాషావిషయికముగ, వెనుక
బడియున్న తరుణమున వారిని మేల్కొల్పిన పవిత్రోద్యమ
చరిత్రమిది. ఈ ఉద్యమ ప్రభావమున ఆంధ్రులకు రాజకీయముగ
అస్తిత్వము లభించినది. ఆంధ్రభాషకు ప్రచండ ప్రోత్సాహము
కలిగినది. ఆంధ్రసంఘమునకు గట్టి కట్టుదిట్టము లేర్పడినవి.

ఇప్పటి విఠోద్యమములయంద ఆంధ్రులు చూపుచున్న చైతన్యమునకు బీజములునాటి దోహదము కావించినదీ ఆంధ్రోద్యమమే.

ఈ ఆంధ్రోద్యమ కథమునకు బుజాలువేసిన మహానీయులకృషి చక్కగా వర్ణింపబడినది. వారికటములును ముద్రింపబడినవి. అతిశయోక్తులులేకుండ, యథార్థవిషయములుమాత్రమే సప్రమాణములుగా వ్రాయబడినవి. ఈ గ్రంథమును ఆంధ్రులందరు చదివితీరవలయును.

కర్త: శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు గారు.

పుటలు ౧౫౨,

వెల చందాదారులకు రు ౧-౮-౦

ఇతరులకు ౨-౦-౦

3. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్ర సంగ్రహము

(మొదటిభాగము)

అతి పురాతన కాలమునుండి క్రీ. శ. ౧౮౦౦ వరకు మనమాతృభాషయగు నాంధ్రమున, సాహిత్యము పొందిన వివిధదశలు ఈ గ్రంథమున చక్కగవిశదీకరింపబడినవి. ఏతద్గ్రంథ ప్రత్యేకత్వము, ఏతద్గ్రంథకర్త ప్రతిభ ఆంధ్రోక ప్రశంసను పొందదగియున్నవి. ఇందభివర్ణితములైన కళాక్షేత్రములప్రశంస, వచనవాఙ్మయ విన్యాసము, తెలంగాణాకవుల యుదంతము,

ఆంధ్రకవయిత్రుల ముచ్చట, చారిత్రక కావ్యముల ధోరణి, యక్షగానముల సంవిధానము, శతకవాఙ్మయపు రీతులు, గేయ వాఙ్మయ సౌందర్యము, ఇత్యాది ప్రకరణములు ఆంధ్రవాఙ్మయముయొక్క వైశాల్యమును, శాఖలను, అభిరుచులను, గాంభీర్యమును, శోభను ప్రకాశమానము గావించుటకు ఎంతయు తోడ్పడుచున్నవి. శైలి మృదుమధురముగ, ఇంపైయలరారుచున్నది. ఆంధ్రజనులు ఇందలి సాహిత్యచరిత్రామృతమును గోలి యానందింతురుగాక!

కర్త: ఆచార్య, ఖండవల్లి లక్ష్మీరంజనము, ఎం.ఏ. గారు.
పుటలు 32౫. వెల చందాదారులకు రు ౨-౪-౦
ఇతరులకు రు 3-౦-౦

౪. ప్రాచీనాంధ్రగ్రంథములు (మొదటి భాగము.)

ఇందు అలంపురము, ఆనగొంది, కల్యాణి, గోలకొండ, పానుగల్లు, ప్రతిష్ఠానము, భోనగిరి, రాచకొండ, వరంగల్లు, జేల్లుగొండ అన్న పండ్రెండు పూర్వాంధ్రుల వైభవమును, ధార్మిక, రాజకీయ, శిల్పకళా చాతుర్యములను జాతెడు మహత్తరమయిన చారిత్రక గ్రంథము.

కర్త: పండిత, ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు.
పుటలు ౧౪౦ వెల చందాదారులకు రు ౧-౮-౦
ఇతరులకు రు ౨-౦-౦

రాబోవు గ్రంథములు.

౧. వెజ్జానకుల జీవితములు :

కర్త : బి. వి. నమణా రావుగారు, ఎం. ఎస్సి.

౨. రాజకీయ పరిజ్ఞానము :

కర్త : డాక్టరు, మారేమండ రామారావుగారు,
ఎం. ఏ., పి. ఎచ్. డి.

౩. పౌరధర్మములు :

కర్త : డాక్టరు, రాంపల్లి విశ్వేశ్వరరావుగారు
ఎం. ఏ., బి. టి., పి. ఎచ్. డి.

౪. మాదన మంత్రీ :

కర్త : భూపాలరావుగారు, ఎం. ఏ.

౫. తెలంగాణా ఆంధ్రోద్యమము (రెండవ భాగము) :

కర్త : మాడపాటి హనుమంతరావుగారు.

౬. రోమక సామ్రాజ్యచరిత్ర :

కర్త : నూకల నరొత్తమ రెడ్డిగారు, ఎం. ఏ.

౭. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్ర (రెండవ భాగము) :

కర్త : ఆచార్య, ఖండవల్లి లక్ష్మీ రంజనముగారు.
ఎం. ఏ.

“ఆంధ్రకుటీరము”

సుల్తాన్ జూరు,
హైదరాబాదు-దక్కన్
౧౮-౨-౧౯౫౦.

మేనేజరు,
ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల.